

TC
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANA BİLİM DALI

KARŞILAŞTIRMALI ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE VE
AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Yüksek lisans Tezi

ORKHAN ZİYADLI

Danışman: Prof. Dr. Deniz KAĞNICIOĞLU

Eskişehir, 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Orkhan ZİYADLI'nın "Karşılaştırmalı Endüstri İlişkilerinde Türkiye ve Azerbaycan Örneği" başlıklı tezi 07 Ocak 2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Deniz KAĞNICIOĞLU

Üye : Doç.Dr.Yener ŞİŞMAN

Üye : Doç.Dr.Vildan DURMAZ

Prof.Dr.Metin COŞKUN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdür Vekili

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan değerli danışman hocam sayın Prof. Dr. DENİZ KAĞNICIOĞLU başta olmak üzere, tezimin Azerbaycan'la ilgili kısımlarında bana yol gösteren, emeklerini ve zamanını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Zaur Veliyev ve Yrd. Doç. Dr. Asef Kazımov'a en derin saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Sevgili ailem, Babam ZAYİD Memmedov ve Annem HATİRE Memmedova çalışmalarım süresince hep yanımda olup her konuda bana destekte bulundukları için haklarını helal etmelerini dileyerek teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

KARŞILAŞTIRMALI ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNDE TÜRKİYE VE AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2018.

ZİYADLI, Orkhan

Endüstri ilişkileri sistemi, çalışma hayatını düzenleyen, taraflarını işçi, işveren ve devletin oluşturduğu bir sistemdir. Endüstri ilişkileri sistemi, toplumun sosyal, ekonomik ve siyasi koşullarından etkilenen bir yapıya sahiptir. Bu çalışmada Türkiye ve Azerbaycan ülkelerinin endüstri ilişkileri sistemi ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde endüstri ilişkilerinin temel kavramları ve teorik çerçevesi anlatılmıştır. İkinci bölümde Türkiye ve Azerbaycan'ın sosyo ekonomik yapıları, siyasi ve sosyal kalkınma planları, kronolojik olarak açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde iki ülkenin endüstri ilişkileri sisteminin gelişimleri, yasal çerçevesi bakımından benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konulmuştur. Endüstri ilişkileri sisteminin temel aktörleri olan işçi ve işveren sendikalarının yapıları, toplu iş sözleşmeleri ve toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm yolları konusunda iki ülkenin uygulamaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri ilişkileri, Türkiye, Azerbaycan

ABSTRACT

COMPARATIVE INDUSTRIAL RELATIONS EXAMPLES OF AZERBAIJAN AND TURKEY

Master's Thesis, Eskişehir 2018.

ZİYADLI, Orkhan

The industrial relations system is a system that regulates the working life. The parties of the industrial relations system consist of workers, employers and the government. The industrial relations system is influenced by the social, economic and political conditions of the society. Industrial relations of Turkey and Azerbaijan are discussed in this study system. In the first part of the study, the basic concepts and theoretical framework of industrial relations are explained. In the second part of the study, Turkey and Azerbaijan's socio-economic structures, political and social development plans, are described in chronological order. In the third part of the study, the similarities and differences of the two countries' industrial relations system in terms of their legal framework have been put forward. In this study, the structures of the worker's and employer's unions which are the main actors of the system of industrial relations, collective agreements and resolution mechanisms of labour disputes in Azerbaijan and Turkey were discussed.

Keywords: Comparative Industrial Relations, Turkey, Azerbaijan

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Orkhan ZİYADLI

....../....../2019

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
BEYAN	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLolar LİSTESİ	ix
ŞEKİLLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	2
1. ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİ	2
1.1. Endüstri İlişkilerine Tarihi Bakış	2
1.2. Endüstri İlişkileri Kavramı	3
1.3. Endüstri İlişkilerinde Teorik Çerçeve	5
1.3.1. Endüstri ilişkilerinin konusu	7
1.3.2. Endüstri ilişkilerinin niteliği	10
1.3.3. Endüstri ilişkilerinin temel mekanizmaları	12
1.3.3.1. Örgütlü çalışma ve sendikalar	12
1.3.4. Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmeleri	13
1.3.4.1. Toplu iş sözleşmesi modelleri	14
1.3.5. Toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü	15
1.3.5.1. Toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm modelleri	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN SOSYO EKONOMİK YAPILARI 17	

2.1. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Planları.....	17
2.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem.....	19
2.1.2. Cumhuriyet dönemi (1923-1938).....	19
2.1.2.1. Cumhuriyet sonrası 1939-1980 dönemi	22
2.1.2.2. 1980 sonrası dönem.....	24
2.1.3. Türkiye'nin Makro Ekonomik göstergeleri.....	26
2.1.3.1. Türkiye 'de Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH).....	28
2.1.3.2. Türkiye 'de Enflasyon	31
2.1.3.3. Türkiye 'de dış ticaret.....	33
2.1.3.4. Türkiye 'de işsizlik.....	36
2.1.4. Türkiye'nin nüfus yapısı	38
2.2. Azerbaycan'ın Ekonomik Kalkınma Planları	41
2.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi 1918-1920.....	41
2.2.2. Bağımsızlık öncesi dönemi 1920-1991	43
2.2.3. Bağımsızlık dönemi.....	46
2.2.3.1. Bağımsızlığın ilk dönemi 1991-1994.....	46
2.2.3.2. Bağımsızlığın ikinci dönemi 1994-2003	52
2.2.3.3. Bağımsızlığın üçüncü dönemi 2003 sonrası	57
2.2.4. Azerbaycanın Makro Ekonomik göstergeleri.....	66
2.2.4.1. Azerbaycan 'da gayri safi yurtiçi hasıla	66
2.2.4.2. Azerbaycan 'da Enflasyon	73
2.2.4.3. Azerbaycan 'da dış ticaret	77
2.2.4.4. Azerbaycan 'da işsizlik.....	82
2.2.5. Azerbaycan'ın nüfus yapısı	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	93

3. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN'IN ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ALANINDA KARŞILAŞTIRILMASI	93
3.1. Türkiye’de Endüstri İlişkileri.....	93
3.1.1. Türkiye’de Sendikalar ve Örgütlenme	94
3.1.1.1. <i>İşçiler ve sendikaları</i>	95
3.1.1.2. <i>İşverenler ve sendikaları</i>	97
3.1.2. Türkiye’de toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi	98
3.1.3. Türkiye’de toplu iş uyuşmazlıkları ve çözüm yolları.....	99
3.1.3.1. <i>Barişçi çözüm yolları</i>	99
3.1.3.1.2. <i>Uzlaştırma</i>	100
3.1.3.1.2. <i>Arabuluculuk</i>	100
3.1.3.1.3. <i>Hakem</i>	101
3.1.3.2. <i>Mücadeleci çözüm yolları</i>	101
3.1.3.2.1. <i>Grev</i>	101
3.1.3.2.2. <i>Lokavt</i>	102
3.1.4. Türkiye’de devletin endüstri ilişkilerindeki rolü	102
3.2. Azerbaycan’da Endüstri İlişkileri	104
3.2.1. Azerbaycan’da sendikalar ve örgütlenme	105
3.2.1.1. <i>İşçiler ve sendikaları</i>	106
3.2.1.2. <i>İşverenler ve sendikaları</i>	107
3.2.2. Azerbaycan’da toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi.....	109
3.2.3. Azerbaycan’da toplu iş uyuşmazlıkları ve çözüm yolları	112
3.2.3.1. <i>Barişçi çözüm yolları</i>	112
3.2.3.1.1. <i>Uzlaştırma</i>	113
3.2.3.1.2. <i>Arabuluculuk</i>	113
3.2.3.1.4. <i>İşçi tahkimi</i>	114

3.2.3.1.4. <i>Hakem</i>	115
3.2.3.2. <i>Mücadeleci çözüm yolları</i>	116
3.2.3.2.1. <i>Grev</i>	116
3.2.3.2.2. <i>Lokavt</i>	119
3.2.4. Azerbaycan’da devletin endüstri ilişkilerindeki rolü	119
SONUÇ VE TARTIŞMA	122
KAYNAKÇA.....	127
ÖZGEÇMİŞ	135

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektörel Yapı (1940-1945) (%).....	21
Tablo 2. Türkiye'nin GSMH Değerleri 1962 -1966 Dönemi	24
Tablo 3. Türkiye'nin Bütçe Açığı ve Borç Göstergeleri (1990-2013)	27
Tablo 4. Türkiye'de 2002-2014 Yılları Arası Makroekonomik Göstergeler.....	29
Tablo 5. Türkiye'de Sektörler Bazlı Büyüme Oranları(%)	30
Tablo 6. Türkiye'de 2002-2017 Yılları Enflasyon Verileri	32
Tablo 7. 2018 2. Dönem TÜFE Enflasyon Oranları	32
Tablo 8. Türkiye'nin 2005-2017 Yılları İhracat Verileri.....	34
Tablo 9. Türkiye'nin 2005-2017 yılları ithalat verileri.....	35
Tablo 10. Türkiye'nin 2005-2017 Cari Açık Verileri.....	36
Tablo 11. Türkiye'de 1990-2013 yılları işsizlik verileri.....	38
Tablo 12. Türkiye'nin Demografik Göstergeleri	39
Tablo 13. 1991 yılında Azerbaycan'da sanayi yapısı	50
Tablo 14 Azerbaycan'da özelleştirilen işletme sayısı	55
Tablo 15 Özelleştirilmiş devlet teşebbüsleri	55
Tablo 16 Azerbaycan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1990-2010)	59
Tablo 17. Azerbaycan'ın Makro Ekonomik Göstergeleri.....	66
Tablo 18 Ekonomik faaliyet türlerine göre sanayi üretim endeksleri	67
Tablo 19. Türkiye ve Azerbaycan'ın karşılaştırılması.	125

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 İş Gücü Göstergeleri	37
Şekil 2.2 Türkiye'nin Kadın - Erkek yaş aralığı Piramidi	40
Şekil 3 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın Yıllık Büyüme Dinamiği	60
Şekil 4. 2013 yılında Güney Kafkasya'da GSYİH (%).....	68
Şekil 5 2013 yılında Güney Kafkasya ülkelerinin GSYİH'sı (USD)	69

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika birleşik Devletleri
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
ÇSGB	: Türkiye Cumhuriyeti Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GUAM	: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova Ülkelerine Verilen Ad
GSYİH	: Gayri safi yurtiçi Hâsıla
MB	: Merkez Bankası
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TOBB	: Türkiye odalar ve Borsalar Birliği
TİSK	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜFE	: Tüketici fiyat Endeksi
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

GİRİŞ

Endüstri ilişkileri tarihsel süreçte endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan işçi-işveren arasındaki ilişkilerle ilgilenen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstri ilişkileri, 19. yüzyılda gelişen ve 20. yüzyılda kapitalist sosyal birikim süreçlerine göre değişim yaşayan bir sistem olmuştur. Bu kavram, günümüzde işçiler, işverenler ve devlet arasında kurulan ve başat olan çalışma ilişkilerini incelemektedir.

Endüstri ilişkileri üretimin olduğu her yerde görülen, ekonomik ve sosyal şartlar doğrultusunda değişiklik gösteren bir kavramdır. Çalışanlar ile işverenler arasında ortaya çıkan ve merkezinde ücret pazarlığının yer aldığı kurumsal bir hal almış olan ilişkilerin tümü endüstri ilişkileri olarak ifade edilmektedir. Adı geçen kurumsallaşmış ilişkilerin geneli sendikalar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Buradan örgütlenmenin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Örgütlenen işçiler, ücret konusunda yapılacak pazarlığı kendi sendikaları vasıtasıyla toplu pazarlık sürecinde gerçekleştirmektedirler. John T. Dunlop’a göre endüstri ilişkilerinde üç taraf bulunmaktadır. Bunlardan ilki, işçiler ve temsilcileri, ikincisi işverenler ve temsilcileri ve son olarak üçüncü taraf işçi- işveren ilişkilerinde uzmanlaşmış olan kamu kurum ve kuruluşlarıdır¹

Günümüzün iktisadi koşulları itibarıyla toplumsal ve yasal birçok etkenin yanı sıra, iş hayatında kişisel ilişkilerin de önem kazandığı görülmektedir. İnsan faktörü en önemli bir güç olarak ekonomi dünyasında yer almaktadır.²

Endüstri ilişkileri sistemleri, yer aldığı ülkelerin ekonomik, siyasal, kültürel ve tarihi pek çok faktörünün etkisinde faaliyet göstermektedir. Ancak en önemli etki o ülkenin gelişmişlik derecesidir. Endüstri ilişkilerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için sosyal diyalog ve uzlaştırma mekanizmasının sürekliliği, Endüstri ilişkilerinin işçiler veya işverenler tarafınca, esas iş yaratma politikası olarak ekonomik büyümeyi hızlandıran bir araç olarak değerlendirilmelidir.

¹Önsal, N. (2010). Endüstri İlişkileri Notları, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Yorum Basın, Ankara. s.18

²Çeti Çetik, M. ve Akkaya, Y. (1999). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri: Araştırma Raporu. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, s.16

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ SİSTEMİ

1.1. Endüstri İlişkilerine Tarihi Bakış

Endüstri ilişkilerinin başlangıç evresinde Fransız İhtilali'nin yön verici olduğu görülmektedir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ndeki özgürlük ve eşitlik ilkeleri ilgili dönem için esas odak noktaları olmuştur. Özgürlük ve eşitlik ilkelerinin yasal ve iktisadi sisteme olan yansımaları ise şöyle özetlenebilir; eksiksiz bir sözleşme serbestliği dâhilinde hiç bir devlet müdahalesi olmadan, bireyciliğin ve serbest rekabet ilkelerinin esas alındığı, liberalist anlayış hâkimdir. Bu anlayış çerçevesinde sadece kişi ve devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra kişiler ve devlet arasındaki bütün iktisadi ve sosyal örgütlerin bertarafı öngörülmüştür³.

Endüstri ilişkilerinin tarihinde ikinci evrede ise 1930 yılında yaşanan Ekonomik Buhran bulunmaktadır. Bu dönemde endüstri ilişkilerinin bilindik değişkenlerinde bütünüyle bir yaklaşım farklılığı ortaya çıkmıştır. Değişiklikler liberalist anlayışın keskin hatlarıyla örülü bir anlayıştan temizlenerek daha ziyade müdahaleci bir yaklaşımı öngörmüştür. Dönem itibarıyla emek piyasası ve endüstri ilişkileri değişkenlerinin yalnızca piyasa dinamiklerince belirlenemeyeceğine değinilmiştir. Devlet gerekli hallerde müdahale de bulunabilecektir. Süreç dâhilinde Adam Smith'in "görünmez el kavramı" da yok olmuştur. Piyasalarda ise devletin müdahalesi anlayışına temkinli yaklaşıldığı görülmektedir. Sonuç olarak ilgili dönem müdahaleci perspektifin izlerini taşımaktadır⁴.

İkinci dönemde hüküm süren müdahaleci devlet yaklaşımı endüstri ilişkilerinin üçüncü döneminde yaşanan 1970 ekonomik krizine kadar devam etmiştir. Dönem içinde yine sistematik anlayış bakımından paradigmatik bir değişimin yaşandığını söylemek mümkündür. Değişimden kasıt, eski liberal anlayışa dönüştür. Bu noktada kriz için çözüm teşkil edeceği umulan liberalizmin temel dinamikleri bu dönemde ortaya atılmıştır. Uygulanmak istenen siyaset de liberal politikaların devamı niteliği taşımaktadır. Neoliberal

³ Tokol. A. (2011). Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler, 3.Baskı, Dora Yayıncılık, s.9

⁴ Tokol. A, 2011, **a.g.e.**, s.9

politikalar şeklinde tanımlanmıştır. Neoliberal politikalarla beraber sistem tekrar eski fonksiyonunu kazanmış, serbest piyasanın öne çıktığı bir yaklaşım endüstri ilişkilerine karışmaya başlamıştır. Dönemin son çeyreğinde ise küreselleşme olgusunun kendini göstermesiyle birlikte özel sektör öncelik kazanmaya başlamıştır. Bir bakıma hem devlet müdahalesine hem de liberal yaklaşıma yer veren melez bir politika benimsenmiştir. Böylece endüstri ilişkileri de bu yaklaşımın bir parçası haline gelmiştir.⁵

1.2. Endüstri İlişkileri Kavramı

Endüstri ilişkileri kavramında işçi sendikaları ve işveren sendikalarıyla devletin taraf olduğu görülmektedir. Bu tarafların ilişkileri, iş yaşamına dair prosedürlerin belirlenmesi de endüstri ilişkileri kavramı içinde yer almaktadır. Endüstri ilişkilerinde bahsi geçen tarafların etkileşimleri ve güç mücadeleleri bulunmaktadır. Dar anlamda endüstri ilişkilerinin tanımı yapıldığında işçi ve işveren örgütlerinin arasındaki ilişkilerin konu edildiği görülmektedir. Endüstri ilişkilerinin ortaya çıkışı sanayi devrimine paralel gerçekleşmiştir. Bahsi geçen dönemde ortaya çıkan gelişmeler endüstri ilişkileri kavramını doğurmuştur. Kavram olarak ilk defa 1912’de ABD’de kullanılmıştır. Burada endüstri ilişkileri kongrenin iş yaşamına karşı oluşturduğu bir komisyona verilen isimdir. 1926 senesinde ise İngiltere’de yapılan bir çalışmada endüstri ilişkileri kavramı kullanılmıştır⁶.

Endüstri ilişkileri terimi yerine genellikle çalışma ilişkileri teriminin kullanıldığı görülmektedir. Fakat kavramlar arasında içerik bakımından farklılıkların olduğu ifade edilmektedir. Endüstri ilişkileri kavramı imalat sektöründe bulunan, sendikalaşma eğiliminin yüksek olduğu, mavi yakalı işçileri kapsamaktadır. Çalışma ilişkileri kavramı ise, sendikalaşma eğiliminin daha az olduğu ve genellikle ticaret ve hizmet alanlarında faaliyet gösteren beyaz yakalı işçileri kapsamaktadır⁷.

Buharlı motorun keşfedilmesi, tekstil alanında ip büküm makinelerinin ortaya çıkışı, üretimin arttırılması kişilerin fabrika ortamlarında çalışmak için biraraya gelmesi endüstri ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Bir taraftan toplu üretim yerleri maliklerinin bir başka anlatımla işverenlerin öte taraftan bu tip yerlerde istihdam edilen kişilerin yani iş görenlerin bulunduğu ortamlar yeni çalışma ilişkilerini ortaya çıkarmıştır. Endüstrileşme şeklinde

⁵Tokol, 2011, **a.g.e.** s.9

⁶Tokol, 2011, **a.g.e.** s.1

⁷Uçkan, B. ve Kağncıoğlu, D. (2011) Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi, Yayınları, Eskişehir. s.3

tanımlanan ve üretim dâhilinde geri dönüşü olmayan bir şekilde yeni bir sistemi doğuran dönem, iş hayatında değişik organizasyonları, devletin yaptığı kanuni uygulamaları ve işçi-işveren arasındaki yeni ilişkileri beraberinde getirmiştir. Bu süreç kapsam olarak oldukça geniş ve karmaşık ilişkiler bütününe ortaya çıkaran endüstri ilişkilerini tanımlamaktadır. İşçi ve işveren etkileşiminde bölüşümün ve iş şartlarının sistemli bir halde bulunduğu, devletin müdahalesinin geniş veya dar ölçekte yer aldığı, sendikacılık ve toplu pazarlıklara dayanan, kurumsallaşmış ilişkiler bütünü endüstri ilişkileri olarak ifade edilmektedir.⁸

Klasik anlamda endüstri ilişkilerinin tanımına bakılacak olursa; endüstri dâhilinde bulunan işçi ve işveren ilişkilerinin neticesinde ortaya çıkan iş şartlarının tespitine vurgu yapan disiplinler arası bir bilimdir.⁹ Bir başka ifade de ise endüstri ilişkileri, endüstri içinde işverenler ile ücretliler arasındaki etkileşimin, bağlantının sistematik bir şekilde analizini oluşturmaktadır.¹⁰

Diğer bir tanımlamada ise endüstri ilişkilerinin işverenler ile çalışanlar arasındaki rutin etkileşimden kaynaklanan bütün problemleri kapsayacak biçimde oldukça geniş bir manayı barındırdığı ve birbirinden ayrı değerlendirilen üç farklı ilişki alanının olduğu belirtilmektedir. Bu tanımda yer alan üç farklı ilişki ise, işçi ve işveren arasında vuku bulan kişisel ilişkiler, sendikal örgütler ile işverenler veya bunların örgütleri arasındaki toplu ilişkiler, kişisel ve toplu ilişkilerin belirli bir çerçevede düzenlenmesinde rol oynayan resmi örgütler şeklinde sıralanmaktadır.¹¹

Endüstri ilişkilerinin kavramlaştırılmasında yapılan tenkitlerden büyük bölümü kavram kapsamında yer alan “endüstri” sözcüğünden kaynaklanmaktadır. Endüstri ilişkileri endüstrileşmeyle ortaya çıkmıştır ve bu kavramla olan ilişkisinin yadsınamaz olduğu bir gerçektir. Fakat endüstrileşme ekonomi içinde yalnızca sanayi alanında değil, öteki sektörlerde de pek çok önemli değişikliklere neden olmuştur. İş hayatında çalışma ilişkilerinin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Bu açıdan endüstri ilişkileri iktisadi hayatın her alanında bulunan işçiler ile işverenler arasındaki ilişkilere açıklık getirmektedir.¹² Endüstri ilişkileri kavramına geniş anlamda yaklaşıldığında

⁸ Çetik, Y. ve Akkaya, Y. Türkiye’de Endüstri İlişkileri. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (1999), s.13

⁹ Yıldırım, Engin ve Mahmut Demirkan. Endüstri İlişkileri (Ders Notları), Sakarya, (2001), s.3

¹⁰ Gülmez, Mesut. Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, (1991), s.4

¹¹ Nusret Ekin. “Endüstri İlişkileri”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s. 376

¹² Çetik, ve Akkaya, 1999, **a.g.e.**, s.15

kurumsallaşmışlığın mevcut olup olmamasının bir önemi bulunmamaktadır. Buradaki kritik nokta çalışma ilişkilerini biçimlendirmekle birlikte bütün kural ve kaidelerin ortaya çıkarılması ve uygulanmasıdır¹³.

Genel anlamda endüstri ilişkileri değerlendirildiğinde sanayileşmenin getirdiği, ücretliler ve işverenler arasındaki kişisel ilişkilerden, organize gruplar arasındaki bağa geçişle doğan, devlet müdahalesinin az ya da çok olduğu, odağında bölüşümün ve iş şartlarının bulunduğu toplu pazarlıklara dayanan emek ve sermaye örgütleri arasında görülen kurumsallık içeren ilişkileri tanımlamaktadır. Bu ifadeden hareketle endüstri ilişkileri kavramına açıklık getirecek beş öğeden söz etmek mümkündür. Bunlar; ¹⁴

- İşçiler ve işverenler arasında yapılan iş nedeniyle bir ilişkinin mevcudiyeti,
- İşçi ve işveren tarafları arasındaki ilişkinin üretim neticesinde ele geçen artığın ücret ve kar şeklinde paylaşımı,
- İş şartları ve kurallarının müşterek bir biçimde tespiti,
- Tüm bu belirtilen ilişkilerin kurumsal bir hal ihtiva etmesi,
- Olası sorunlarda çözüm yollarının gerek çatışmacı gerekse barışçı süreçleri kapsamı, şeklinde sıralamak mümkündür.

1.3. Endüstri İlişkilerinde Teorik Çerçeve

Endüstri ilişkileri ya da çalışma ilişkilerinde bazı kuramsal açılımlar bulunmaktadır. Bunların geneli 1980'lerden önceki seneleri kapsamaktadır. 1990'lı yılların akabinde teorik bir çerçevesi geliştirilmemiştir. Bu durumun çalışma ilişkilerinde yaşanan mevcut daralmadan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Dunlop'un Sistem Teorisinin çalışma ilişkilerinin sistematize edilmesinde ciddi bir fonksiyonu bulunmaktadır. Sistem teorisinin ortaya atıldığı 1960'larda çalışma ilişkileri de en verimli dönemini yaşamıştır. Ancak bugün küreselleşmeyle paralel bir dönüşüm geçiren endüstri ilişkileri sistemi arasında, önceki yıllara göre ciddi değişikliklerin olduğu bilinmektedir. Modern çağda küresel ve bölgesel ölçekte aktörlerin etkin bir biçimde faaliyet gösterdiği açık bir endüstri ilişkileri sisteminin olduğunu söylemek mümkündür. Özetle, çalışma ilişkilerini kapalı bir sistem dairesinde,

¹³ Tokol, (2001), A. Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler. Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, s.3

¹⁴ Çetik, Akkaya, 1999, **a.g.e.**, s.16

milli seviyede inceleyen Dunlop'un sistem teorisi, bugün ortaya çıkan gelişmelerin ifadesinde yeterli gelmemektedir¹⁵.

Endüstri ilişkilerinde klasik yaklaşım, liberalizmin özgürlükçü yaklaşımını içeren ve devlete bu yaklaşım dairesinde rol veren bir kuramdır. Bu doğrultuda devletin rolü hakemlik, kural koyuculuktur. Ayrıca klasik yaklaşımın toplu pazarlık konusunda da kısıtlı görüşleri mevcuttur. Toplu pazarlık konusunu, yalnızca kişisel sözleşmelerin toplu biçimi olarak düşünmek ve çalışma ilişkilerinde toplu pazarlığın işlerliğini yitirmesi halinde hemen devleti göreve davet etmek, kuramın öngörülerini bakımından nedenli dar olduğuna işaret etmektedir. Çalışma ilişkileri alanında en fazla tanınan ve alanyazında en fazla konu edilen kuram sistem teorisidir. Bu teori Amerikalı bir sosyolog olan Talcott Parsons'un sosyal sistem anlayışının bir ürünü olarak bilinmektedir¹⁶.

Sistem teorisi kapsamında çalışma ilişkileri, çalışma ilişkilerini meydana getiren tarafların belirli haller ve şartlar uyarınca, işyerini ve işçileri idare eden kural ve kaideleri koymalarıyla meydana gelmektedir. Bu kuralların oluşmasına etki eden bir unsur da ideolojidir. Dunlop sistem teorisi kapsamında ideolojilerin oldukça önemli bir konumda yer aldığı görülmektedir. Ona göre ideoloji, çalışma ilişkilerinde her aktörün yerini belirlemektedir¹⁷.

Hatta bu aktörlerin rollerini, sistem dâhilinde ötekilere olan tutumlarını belirleyen ifadeler bütünüdür. Çalışma ilişkileri teorilerinden Allan Flanders, Alan Fox ve Hugh Clegg tarafından ortaya atılan "Çoğulculuk" (Kurumsal Yaklaşım) teorisi ise siyaset bilimindeki çoğulculuk kuramıyla, Dunlop'un sistem teorisinin bir bütün haline getirilmesinin neticesi olarak ortaya çıkmıştır. "Çoğulculuk" (Kurumsal Yaklaşım) teorisinin zeminini toplumsal anlamda birbiriyle çatışma içinde olan ve meşru menfaatleri bulunan çıkar gruplarına dair varsayımlar oluşturmaktadır¹⁸.

Kurumsal yaklaşımda Neo-klasik ve Marksist iktisadın varsayımlarına alternatif oluşturacak düşüncelerin üretildiği görülmektedir. Yaklaşım iktisat bilimini disiplinler arası bir bilim şeklinde ifade etmektedir. Yaklaşımın devlete yüklediği görev düzenleyicilik ve kimi zaman katılma rolüdür. Devlet gelirin dağılımında adalet sağlayıcı olarak görev yapmaktadır. Kurumsal ekonomistler, bilhassa liberal anlayış karşısında emek taraflı

¹⁵ Akan, 2005:, Endüstri İlişkileri Sisteminin Teorik Çerçevesi Olarak Stratejik Endüstri İlişkileri Sistemi: Türkiye Örneği, s.66

¹⁶ Yıldırım, E. (1997) Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme, Değişim Yayınları. s.87

¹⁷ Yıldırım, 1997, a.g.e., s.87

¹⁸ Yıldırım, 1997, a.g.e., s.98

politikaları üretmişlerdir. Kaynakların yeniden dağılımı noktasında ve devletin emeği sahiplenmesinde emek lehine görüşler bildirmişlerdir. Oluşturdukları politikalarla kişiyi daha fazla ön plana çıkarmışlardır. Bu sebeple sosyal refah ve etik ölçütlerinin de yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Kurumsal yaklaşım, emek kavramına bir maldan çok daha öte bir çerçeveden yaklaşmaktadır. Yaklaşım çerçevesinde iki ilkenin savunulduğu görülmektedir. İlk olarak emeğe eşya gibi yaklaşılmaması, ikinci olarak da daha çok faaliyetin sosyal refah amacı, sosyal adalet, eşitlik ve kişisel anlamda kendini geliştirme ile yaşama geçirme konusunda olanakların dengelenmiş olmasıdır¹⁹.

Marksistler her ne kadar uzun bir müddet endüstri ilişkileri alanında teori bildirmek istemeseler de 1960'lı yılların bitiminden itibaren endüstri ilişkileri alanına dair eleştirel yönde çalışmalar ortaya koymuşlardır. V. L. Allen bu gayretleri gösteren sosyologların en bilinen isimlerinden birisidir. Allen endüstri ilişkileri sistemine açıklık getirmeye çalışırken sendikalar ve işçi hareketlerine yoğunlaşmıştır. Aynı zamanda, Marksizm'in temel çözümleme vasıtaları olan devlet ve sermayeye ise hiç yer vermemiştir²⁰.

Endüstri ilişkileri sistemini Marksist anlayış doğrultusunda analiz eden önemli sosyal bilimcilerden birisi de R. Hyman'dır. Hyman endüstri ilişkileri sisteminin kapitalist ekonomik ilişkilerde uyumun sağlanması gayesine yöneldiğini belirtmiştir. Bir başka anlatımla endüstri ilişkileri artık bu ilişkilerin temelini oluşturan sebeplerden ve aktörlerin niteliklerinden izole edilerek ele alınmaktadır. Hatta uyuşmazlık da arka plana itilmektedir. Hyman'a göre ise endüstri ilişkileri kavramı iş uyuşmazlıklarının sebebini de içerecek bir şekilde genişletilmelidir²¹.

1.3.1. Endüstri ilişkilerinin konusu

Endüstri ilişkileri çok boyutlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İşçi, işveren ve devlet tarafları arasındaki ilişkilerin düzeninde büyük bir önem taşımaktadır. Endüstri ilişkileri; işçi, yönetim ve devlet organlarının ilişkilerinde istikrar sağlayan bir sistemdir²². Bu açıdan mekanizma, odağında işçilerin ve işverenlerin yer aldığı devletin ise müdahaleci/hakem rolünü üstlendiği bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda endüstri ilişkileri,

¹⁹ Koçak, O. (2013). Sosyal Sorumluluk Ve İnsani Değerler, Endüstri İlişkileri Etiği, Çerçeve Dergisi, Say60 (1). s.112

²⁰ Çetik ve Akkaya, 1999, **a.g.e.**, s.27

²¹ Çetik ve Akkaya. 1999 **a.g.e.**, s.28

²² Ekin, N. (1976), Endüstri İlişkileri, Elektronik Ofset, İstanbul. s.36-37

endüstrileşmenin akabinde oluşan bir kavramdır. Kavramın esasında ise ücret pazarlığı, iş şartlarının sağlıklı bir hale getirilmesi bulunmaktadır. İşçi sendikaları ve işveren/işveren sendikalarının haklarını ve yasal çerçevenin oluşturulması şeklindeki çıkarın ön plana çıktığı konuların bulunduğu kurumsallaşmış bir sistemdir.

Endüstri ilişkileri olgusunda, daha ziyade kurumsal bir hal almış, derinleşmiş ilişkiler silsilesi görülmektedir. Böyle düşünüldüğünde endüstri ilişkilerinin konuları içinde, çıkar odaklı ücret pazarlığı başta olmak üzere, çalışma ilişkilerinde sağlıklılaştırma, senelik ücretli izin, tatil gibi pek çok husus bulunmaktadır. İşçi sendikası ve işveren ile devlet temsilcilerinin beraberce meydana getirdikleri kurumsallaşmış bir sistemdir. Sendikal örgütler, toplu pazarlık, uyuşmazlıklar ve çözüm metotları, uyuşmazlıklara çözüm arayışında devletin üstlendiği rol gibi konular da endüstri ilişkilerinin temelini oluşturmaktadır. Endüstri ilişkilerinin esas niteliği endüstriyel ilişkiler mekanizmasının organizasyonlar ve örgütlenmeler yoluyla meydana getirilmesidir. Bir başka anlatımla endüstriyel ilişkiler sistematığının temelinde kurumsallaşmış bağlantılar silsilesi yer almaktadır. Endüstriyel ilişkiler disiplini ile alakalı çalışmalar gerçekleştiren pek çok bilim insanı alana kurumsallaşmış bir bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Bu anlayış çerçevesinde endüstri ilişkileri, kurumsal bir hal almış ve belirli bir düzene oturtulmuş endüstri ilişkileri noktasında gerçekleştirilen bilimsel nitelikli bir perspektifi kapsamaktadır²³.

Endüstri ilişkilerinde daha ziyade kurumsal bir hal alan ilişkiler görülmektedir. Endüstri ilişkilerinin yapısal ve düzenli ilişkileri içermesi “kurumsal yaklaşım” ile açıklanmaktadır. Bir başka ifadeye göre de endüstri ilişkileri iş hayatının düzenlenmesine dair bütün unsurları içermektedir. Bu çerçevede de Dunlop’un sistem yaklaşımından söz etmek gerekir. Sistem yaklaşımına göre çerçevesi belli bir ortamda işyeri, iş görenler ve endüstri ilişkilerini meydana getiren taraflar arasında ilişkileri düzene koyan kuralların oluşturulması endüstri ilişkilerinin konusunu oluşturmaktadır²⁴.

Endüstri ilişkilerinin kavram ve tanım olarak ifadesinde bir anlam birliği oluşturulamamasına karşın, endüstri ilişkilerinin konusuna dair yaklaşık olarak bütüncül bir görüşün mevcudiyetinden söz edilebilir. Endüstri ilişkileri gerek dar gerekse geniş anlamda tanımlandığında, daha ziyade kurumsal ilişkileri bir başka ifadeyle belirli bir yapı ve düzen

²³ Tokol, 2011, a.g.e s.2

²⁴ Koray, Meryem. **Endüstri İlişkileri**, Banka-Sigorta İşçileri Sendikası, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları 22, İstanbul, 1992, s.26

arz eden ilişkileri içermektedir. Kurumsallaşmış ilişkiler dairesinde incelendiğinde, endüstri ilişkilerinin odağında yer alan hususlar aşağıda görüldüğü şekilde belirtilmektedir²⁵;

- *İşçi-işveren ilişkilerini çevreleyen sosyo-ekonomik düzen:* Herhangi bir ülkenin sanayisinin yapısı, emek faktörünün nitelikleri, örgüt yöneticilerinin izlediği istihdam politikaları, emek piyasasının hali ve politik düzen içindeki güç dengesi,
- *Sendikaların özellikleri:* İşçi, işyeri, meslek ya da işkolu ölçeğinde organize olmaları, millî ve bölgesel sendikaların gücü, sendika mensupluğunun durumu, sendikaların finansal kaynakları ve sendika liderliği,
- *Sendikaların taktik ve stratejileri:* Sendikaların toplu pazarlık ya da politik faaliyetler ile hükümetin kararlarına tesir etme gayretleri, iş şartlarının denetimindeki tercihler,
- *Toplu pazarlığın yapısı:* Pazarlık biriminin genişliği, akitler kapsamında belirlenen hususlar, yapılan akdin vadesi, olası uyuşmazlıklarda çözüm yolları, grev ve öteki kalan baskı yöntemlerinin kullanımı.
- *Devlet kontrolünün çerçevesi:* İlgili tarafların pazarlık konuları ve izleyecekleri stratejilerin tespitinde kamu/devlet kontrolü.

Endüstri ilişkilerin konusuyla alakalı olarak sayılan hususlardan başka süreç içinde endüstri ilişkileri konusunda birtakım farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum modern çağda iktisadi, toplumsal ve kanuni birçok etken neticesinde iş hayatında kişisel ilişkilerin merkez haline gelmesiyle açıklanmaktadır. İşgücü günümüzde emek olmanın yanı sıra kişiselleşmektedir. Böylece endüstri ilişkilerinin konusunu da oldukça önemli ölçüde etkilemektedir²⁶.

Endüstri ilişkileri alanının konusu olarak sadece kurumsallaşmış ilişkilerin olduğunu ileri sürenlere karşılık, bilhassa günümüzde endüstri ilişkilerinin iş hayatının düzenine dair bütün hususları içerdiği görüşü ön planda yer almaktadır. Buna göre, endüstri ilişkileri ister kurumsal ister kurumsal olmayan ilişkileri barındırsın iş ilişkilerine belirli bir düzen getiren tüm kuralların yapımı ve uygulamasını kapsamaktadır. Endüstri ilişkileri ilk defa ortaya çıktığı evrelerde bir örgütte idare ve ücretler arasındaki ilişkileri değerlendirse de zaman

²⁵ Çetik, Akkaya, 1999, **a.g.e.** s.16

²⁶ Uçkan, B. ve Kağncıoğlu, D. Çalış, Ş. (2013). Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2640, Eskişehir, s.5

geçtikçe işçi ve işveren örgütleri arasındaki bağların incelenmesi şeklinde daha da genişleyen bir alana yönelmiştir²⁷.

1.3.2. Endüstri ilişkilerinin niteliği.

Endüstri ilişkileri sisteminin öteki bilim dallarıyla ilişkili olması noktasında pek çok görüş bulunmaktadır. Bunun temel nedeni endüstri ilişkilerinin öteki disiplinler ile oldukça kuvvetli bağlarının bulunmasıdır. Diğer bilim dallarıyla olan ilişkisinin yoğunluğu nedeniyle disiplinler arası ya da çok disiplinli bir analiz alanı olduğu noktasında değişik fikirler ileri sürülmüştür. Disiplinler arası ortaya çıkan ve çok disiplinlik arasındaki farklılık öteki disiplinlerle işbirliğinin baskınlığı ve ölçüsünden kaynaklanmaktadır. İki ya da daha çok disiplin dâhilinde uzman kişilere başvurulmasını kapsayan çok disiplinlikte bu uzmanlar tarafından yapılan araştırmaların neticelerinin birlikte incelenmesi yeterli görülmektedir. Buna rağmen çok daha ileri bir iş birliğinin olmasını gerektiren disiplinler arası özellik ise veri ve incelemelerin bütünleştirilmesini gerektirmektedir. Fakat bu ikisi arasındaki ayrımın tam anlamıyla bilinmesi ve sınırların çizilmesi oldukça güçtür²⁸.

Endüstri ilişkileri sisteminin yalnız başına bir bilim dalı olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır. Bu noktada bir yaklaşım sergileyenler, endüstri ilişkilerini bir bakıma uzmanlık sahası olarak görmektedirler. Örneğin, iş hayatıyla ilgili taraflar arasında ortaya çıkan çatışmalar endüstri ilişkileri içinde değerlendirildiğinde kısıtlı bir veri elde edilirken, sosyoloji açısından konu irdelendiğinde olayın sosyal boyutu ve biçimsel olmayan çatışma süreçleri de ortaya konulmaktadır²⁹.

Endüstri ilişkileriyle en fazla bağlantılı olan ve alanlarında benzerlikleri bulunan bilim dalları sosyal politika, çalışma ekonomisi ve insan kaynakları yönetimi şeklinde ifade edilmektedir. Bu bilim dalları her ne kadar birbirleriyle bağlantılı gözükseler de aralarında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Endüstri ilişkilerinin bulgularından önemli ölçüde faydalanan bilim dallarından birisi **çalışma ekonomisi**dir. Üretimin esasında yer alan kaynaklardan en önemlisi ‘işgücü’ faktörünü konu almaktadır. Çalışma ekonomisi iktisat biliminin bir alt dalıdır. İşgücü arzı ve talebinin yapısı, ücretler ve enflasyon arasındaki ilişkiler, işgücünün diğer üretim faktörleriyle olan ilişkileri çalışma ekonomisinin konuları

²⁷ Nusret Ekin. “Endüstri İlişkileri”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s. 376

²⁸ Tokol, A. (2011b). “Sosyal Politikanın Tarafları”, Sosyal Politika, Editör Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa s.4

²⁹ Yıldırım, 1997, **a.g.e.**, s.90

içinde yer almaktadır. Endüstri ilişkileriyle kesiştiği noktada ise sendikalar ve toplu pazarlık sistemi bulunmakta ücretler ve istihdam düzeyi gibi ekonomik faktörlere olan etkisi yer almaktadır. Çalışma ekonomisinde sendika ve toplu pazarlık hususlarının ekonomik faktörlere olan etkisi önemlidir. Çalışma ekonomisinde sendika ve toplu pazarlık hususlarına ekonomik çerçeveden yaklaşırken, endüstri ilişkileri için kural koyma ve uyuşmazlıkların nihayete erdirilmesinde kullanılan en temel kurumlardır³⁰.

Endüstri ilişkileriyle oldukça yakın etkileşim sağlayan bir diğer alan da **sosyal politikadır**. Sosyal politika en yalın tanımlamayla, toplumun iktisadi açıdan zayıf, bağımlı iş gören ve özellikle korunması mecburiyet arz eden kesimlerinin sosyal hayat dâhilinde ve çalışma ilişkileriyle iş hayatında korunmasına dair kurumsal politikaları konu almakta ve analiz etmektedir³¹. Endüstri ilişkileriyle sosyal politika alanları benzer sosyal gerçekliklerden ve gelişmelerden doğmuştur. Bu bağlamda sosyal politika kavramının meydana gelmesine neden olan sosyal ve iktisadi nedenler, endüstri ilişkileri olgusunun meydana getirenlerden farklı değildir³². Gayeleri bakımından da sosyal politika alanı ve endüstri ilişkileri arasında mevcut ilişkiler sistemine bakıldığında sosyal politika için ön planda yer alan bu sistemin barındırdığı hususların ne ölçüde korunabildiğidir³³.

Endüstri ilişkilerinin faydalandığı disiplinlerden birisi de **insan kaynakları yönetimidir**. Özellikle günümüzde hızlı bir gelişim süreci içinde olan bir disiplindir. İnsan kaynakları yönetimi bir örgütte rekabet açısından bir adım önde olmak için planlama, istihdam ve gelişim ile alakalı bir siyaset oluşturma, organizasyon, ihtiyaç duyulan beşeri kaynağın bulunması, yönlendirmesi ve denetlenmesi gibi etkinlikleri barındırmaktadır³⁴. Endüstri ilişkileri alanında ücret ve iş şartları sendikaların da dâhil olduğu toplu pazarlıklar gibi ikili ve üçlü sistemlerle belirlenmektedir. İnsan kaynakları yönetiminde ise örgütün verimliliğinin yükseltilmesinin bir yolu olarak sendikaların kapsam dışı kaldığı görülmektedir. Aynı zamanda örgüt ve iş görenler arasında doğrudan etkileşimin olduğu kişisel ilişkiler ön plana çıkmaktadır³⁵.

³⁰ Tokol, 2011, **a.g.e.**, s.8

³¹ Altan, Ö. Z. 2004. Sosyal politika (No. 790). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir. s.3

³² Makal, A. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri, 1850-1920: Türkiye çalışma ilişkileri tarihi. İmge Kitabevi. s.34

³³ Altan, 2004, **a.g.e.**, s.25

³⁴ Yüksel, Ö. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara. s.8-9

³⁵ Kağınıcıoğlu, D. İnsan Kaynakları Yönetimi ve Değişen Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, No:1, 2001, s.23-24

1.3.3. Endüstri ilişkilerinin temel mekanizmaları

Endüstri ilişkileri denince akla ilk gelen kavramlar örgütlü çalışma ve sendikalaradır. Bu kavramlar aynı zamanda Endüstri İlişkilerinin temel mekanizmalarını oluşturmaktadır.

1.3.3.1. Örgütlü çalışma ve sendikalar

Sendikaların oluşumunun çok eski zamanlara dayandığı bilinmektedir. Roma ve Yunan hukuk sistemlerine bakıldığında “Syndic” kelimesi, bir örgütün temsilinde rol oynayan görevli insanları ifade etmektedir. Roma ve Yunan hukuk sistemlerinde görülen bir başka kavram ise “Syndic Cat” tir. Bu kelime temsil eden kişilerin işlevlerini ve yürütümünü açıklamaktadır. Zaman geçtikçe kavram benimsenerek yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte de yoğun bir şekilde kendini hissettirmiştir. İlgili dönemde Liberalizm anlayışı etkilidir ve ilk işçi örgütlerinin bu nedenle yasaklanmıştır. Engellemelerin nedeni ise emek tekellerinin ortaya çıkacağı endişesidir. Bir başka neden de serbest piyasa işleyişinde aksamaların olabileceği düşüncesidir. İngiltere, sendikal faaliyetlerin ilk olarak ortaya çıktığı ülke olarak gösterilmektedir. Belirli bir tarih bilinmese de 1760’lı yılların sonrasında ilk sendikalar İngiltere’de yapılmıştır. 19. Yüzyıl içinde örgütlü olarak sürdürülmüş işçi hareketlerine bakıldığında bu tip yapılanmaların fabrika ve imalathanelerde istihdam edilmiş niteliksiz iş görenlerce olmadığı bilinmektedir. Örgütlü işçi hareketleri Endüstri devriminin getirileriyle beraber imtiyazlarını ve birikimlerini yitiren zanaatçılar tarafından gerçekleştirilmiştir³⁶.

Avrupa’daki pek çok işçi partisi ve sosyal demokrat parti günümüzde sendikalarca kurulmuş örgütlerdir. Sendikaların gelişimi incelendiğinde 20. yüzyılda etkili örgütler haline dönüştükleri görülmektedir. Bu dönemde, işçi kesiminin sağgörüsü de oldukça gelişmiştir. 1910’da dünya genelinde yaklaşık 3 milyon iş gören sendikal örgütlenme içerisinde yer almıştır. Bilinçli ve organize bir şekilde hareket eden işçi kesimi savaşa karşı barışı seçmişlerdir. 1919 ve 1920 yıllarda Almanya başta olmak üzere Avusturya, Macaristan ve İtalya da, genel olarak Avrupa da işçi hareketleri görülmüştür³⁷.

Soğuk Savaş dönemini içine alan 1947 ve 1990’lı yıllar arasında devletlerarası düzeyde sendika örgütlenmeleri arasında yoğun rekabet ve pek çok sorun ortaya çıkmıştır.

³⁶ Cerev ve Yenihan, 2015, Çalışma İlişkileri Çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri Personelinin Sendikal Hakları Üzerine Bir İnceleme, s. 56-57

³⁷ Taş, H. Y. (2012). Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar Ve Sendikaların Geleceği, Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi © Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1, s.66

Soğuk Savaş'ın sendikalara da yansıyan etkileri sonucunda Dünya Sendikalar Federasyonu'yla Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu içinde de kendini göstermiştir³⁸.

Özellikle Fransa, İtalya ve İspanya haricindeki Batı devletlerinde “sendika” kelimesinden ziyade “emek birliği” manasını taşıyan İngilizce 'de “trade union”, Almanca 'da ise “gewerkschaft” gibi kelimeler kullanılmıştır. Fransa, İtalya, İspanya ve Türkiye gibi ülkelerde ise sendika kelimesinin yanına ek olarak “işçi” veya “işveren” kelimeleri getirilmiştir. Sonuç itibariyle ortaya “işçi/işveren sendikası” kavramları çıkmıştır. 20.yy'ın ilk çeyreğinden bu yana sendikal örgütler ekonomik, sosyal ve siyasi yapıya ciddi anlamda etki edebilen bir güce dönüşmüştür. Dolayısıyla kavramın kapsamı, iktisadi haklarla birlikte sosyal haklar manasına da gelecek biçimde genişlemiştir. Sendika olgusunun ilk kavramlaştırıldığı dönemde tek taraf olarak yer alan “işçiler” ifadesi, süreç ilerledikçe bütün işçileri ve işverenleri de içine alacak şekilde değişim geçirmiştir³⁹.

1.3.4. Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmeleri

Toplu pazarlık ifadesi ilk kez Sidney Webb ve Beatrice Webb tarafından ileri sürülmüştür. 1891 yılında ortaya atılan kavramın kullanım çevresi Amerikalı bir sendikacı Samuel Gompers tarafından daha çok alana yayılmıştır. Kavramı ilk kez kullanan Sidney Webb ve Beatrice Webb'e göre, toplu pazarlık; bir tarafta çalıştıran ya da mensubu oldukları işveren örgütleri öte tarafta ise işçi sendikaları olmak üzere ücret ve iş şartlarıyla alakalı taraflar arası diyalogları ifade etmektedir. Bir diğer toplu pazarlık tanımı ise bir işveren/işveren örgütüyle işçi sendikası arasında iş şartları, ücretler, iş süresi, sosyal yardımlar gibi hususlarda anlaşabilmek için yapılan görüşmeler ve bu görüşmelerin neticesinde ilgili taraflarca onanan kurallar ve şartların faaliyete geçirilmesini içeren kurumsal ve hareketli bir süreçtir⁴⁰.

Toplu iş sözleşmesine gelindiğinde ise bunun her ne kadar bir akit olmasının yanında, sosyal yaşamda iktisadi ve toplumsal olarak da önemli bir yer işgal ettiği belirtilmektedir. İlk olarak toplu iş sözleşmesi, işçilerin pazarlık güçlerinin arttırılması amacıyla kurulmuş olan iktisadi bir alt sistemi ifade etmektedir. Bu bakımdan, toplu iş sözleşmesi firma

³⁸ Taş, 2012, **a.g.e.**, s.67

³⁹ Öztürk, M. (2013). Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s.270

⁴⁰ Tokol, 2001, **a.g.e.**, s.51

kazanımlarının sosyal taraflar arasında pay edilmesini sağlamaktadır. Böylece, işçiler ve işverenler geleceğe dair finansal durumlarını toplu iş sözleşmesindeki koşullar çerçevesinde ayarlayabilmektedirler. İkinci olarak, toplumsal bakımdan bir barış sözleşmesi özelliğini taşıyan toplu iş sözleşmesi, işçi ve işveren arasındaki barışı da sağlamaktadır. Bu noktada, iş yaşamında belli bir vadede istikrar ve düzen oluşmaktadır. Üçüncü ve son olarak da toplu iş sözleşmesi iş yaşamının çalkantılı haline tarafların hemen adaptasyonunu sağlamaktadır. Bunun nedeni iş yaşamında ortaya çıkan veya çıkması olası sorunların çözümünde, iş yaşamının sürekli değişen şartlarına uyum sağlama konusunda yeterli olmayan, hukuk kurallarına dayandırılması, iş yaşamının değişim gösteren esnek yapısını ciddi şekilde negatif yönde etkilemektedir. Nitekim toplu iş sözleşmesi, ekonominin ve iş yaşamının sürekli değişim halinde olan esnek koşullarına hızla uyum sağlayabilen bir mekanizmadır⁴¹.

Toplu sözleşmeler esas olarak akde imza atan tarafları bağlar. Aynı zamanda genel olarak ülkelerde uygulanan düzenlemelere bakıldığında, yasa veya uygulamalarla pazarlık biriminde bulunan bütün işçilere uygulandığı görülmektedir. Özel sektörde yapılmış olan bir sözleşme de kamuda çalışan işçilerin iş şartlarının belirlenmesinde etkili olabilir. Toplu sözleşmeler kapsam açısından ülkelere göre farklılıklar göstermelerinin yanında ilgili bakanlık tarafından resmen ya da tarafların talebine göre genişletilebilmektedir. Kimi zaman tarafların aralarında anlaşarak imzalanmış oldukları bir toplu sözleşmeye katıldıkları da görülmektedir. Bu açıdan toplu pazarlık ile yapılan toplu sözleşmeler yalnızca taraflar için değil; sözleşmeye taraf olmayanlar için de çerçeve oluşturmaktadır⁴².

Toplu iş sözleşmesinin çevresi genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde işçilerin iktisadi ve sosyal durumları (örneğin, ücret; fazla mesai bedelleri, sosyal yardım, izin vb.), ikinci bölümde iş akdinin direkt konusunu oluşturmayan (örneğin sendika üyesinin yönetime dâhil olması, disiplin kurullarında sorumluluk alması, çalışma barışının korunması vb.) gibi hususlar bulunmaktadır⁴³.

1.3.4.1. Toplu iş sözleşmesi modelleri

Toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmelerinin modelleri, türleri incelendiğinde öncelikle grup pazarlığından söz etmek gerekmektedir.

⁴¹ Görmüş, A. (2012). Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeyleri Ve Yeni Gelişmeler, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi. s.33

⁴² Tokol, 2001, **a.g.e.**, s.54

⁴³ Aslan, İ. Y. ve Şenyüz, D. (2012). İşletme Hukuku, 4. Baskı, Osmangazi/Bursa, Ekin Yayınevi, s.521

Grup toplu pazarlığı; konulara göre bölgesel, sanayi, sektörel ve işkolu bazında veya çok işverenli şekilde olabilmektedir. Grup toplu pazarlığı, aynı işkolu, sanayi ya da bölge kapsamındaki birden fazla işyerini içine almaktadır. Genel olarak işveren sendikalarıyla birlikte yürütülmektedir. Grup pazarlığının tarafları incelendiğinde ise işyeri, işkolu ve ulusal düzeyde merkezileşmiş pazarlıktan farklı olduğu görülmektedir. İşyeri bazında toplu pazarlığın işveren tarafı genel olarak bir işveren ve kimi zaman da bir işveren sendikası olmasına karşılık, grup pazarlığında işveren tarafı bir işveren sendikası veya bir işveren grubudur. Aynı zamanda, grup pazarlığında birden fazla işçi ve/veya işveren sendikası da taraf olabilmektedir⁴⁴.

İşletme Toplu İş Sözleşmesi: Bu modelde aynı işkolunda birden fazla işyeri olan bir gerçek veya tüzel kişiye ya da ayrı tüzel kişiliğe haiz kamu kurum ya da kuruluşlarına ait olan birden fazla işyerinde yalnızca bir toplu iş sözleşmesi yapılabilmektedir. İşletme toplu iş sözleşmesi nitelik olarak bir tek işverenle yürütülen, fakat içerik açısından birçok fabrikayı, bir sektörü bir işkolunu kapsayan toplu pazarlık birimidir⁴⁵.

1.3.5. Toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü

Bir iş gören topluluğunun ortak hak ve çıkarlarını alakadar eden ve topluluk şeklinde davranan ya da topluluk adına sendikanın taraf olduğu uyuşmazlıklarda “toplu iş uyuşmazlığı” söz konusu olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken temel kriter uyuşmazlığın konusunun topluluğu ilgilendirmesidir. Uygulamada toplu iş uyuşmazlığı kavramı, toplu iş sözleşmesinin yapılması esnasında meydana gelen çıkar uyuşmazlığı şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁶.

1.3.5.1. Toplu iş uyuşmazlıklarının çözüm modelleri

*Toplu iş uyuşmazlığında uygulanan sistemleri şöyle sıralamak mümkündür*⁴⁷;

- *Serbesti Sistemi*: Serbesti sisteminde taraflar, uyuşmazlığın çözümü konusunda bütünüyle serbesttirler. İş gören ve işveren taraflarının temsilcileri olan kuruluşlar uyuşmazlığı çözme yönteminde bağımsızdırlar. Hatta barış içeren yollar denenmeden önce mücadelecî çözüm yollarına da gidilebilir. Genel olarak "sosyal kamu

⁴⁴ Şafak, C. (2008), Türkiye’de Grup Toplu Pazarlığı, Çalışma ve Toplum, s.45-46

⁴⁵ Şafak, 2008, **a.g.e.**, s.47

⁴⁶ Canpolat, T. (2013). 6356 Sayılı Kanunda Barışçıl Çözüm Yolu Olarak Arabuluculuk Çalışma ve Toplum. s.253

⁴⁷ Demir, F. (2006). Sorularla Toplu İş Hukuku, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara. s.343

düzenini" bozması gerekçesiyle, taraflar haricinde toplumsal bir faydasının da olmaması nedeniyle demokratik ülkelerde dahi tercih edilmeyen bir sistemdir.

- *Otoriter Sistem:* Bu sistemde adından anlaşılacağı üzere, otoriter bir politik rejim ve müdahaleci bir iktisadi sistemle idare edilen ülkeler bu sistemi benimsemektedirler. Sistem çerçevesinde grev ve lokavt yasaktır. Taraflar ortaya çıkabilecek veya çıkacak toplu iş uyuşmazlığını çözümünde sadece devlet tarafından atanan organlarla giderebilmektedir. Öngörülen usul ve esaslara uygunluk teşkil edecek çözüm yollarına başvurmak durumunda kalmaktadırlar. Bunun yanı sıra karar verecek olan devlet tarafından atanan organın kararları da bağlayıcıdır.

- *Karma Sistem;* Bu sistemde taraflar, toplu iş uyuşmazlığında çözüm olarak grev ve lokavtı tercih edebilirler. Toplu iş uyuşmazlıklarında yalnızca tarafları değil, aynı zamanda toplumu da alakadar eden neticeler doğması sebebiyle bir takım kısıtlamalar getirilmiştir. İlk olarak stratejik ve kritik önemi bulunan iş kolları olan eğitim, sağlık, enerji gibi alanlarda "toplumsal fayda esasına göre mücadele yollarına (grev ve lokavta) başvurma hakkı yasaklanabilir. Grev ve lokavt hakkının kullanılabileceği iş kollarında ise tarafların ilk olarak barış içeren çözüm yollarına gitmiş olmaları gerekmektedir⁴⁸.

⁴⁸ Demir, 2006, a.g.e., s.343

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN SOSYO EKONOMİK YAPILARI

2.1. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Planları

Planlı kalkınma düşüncesi, II. Dünya Savaşından sonra benimsenmesine karşın düşüncenin esası XIX. yüzyıla kadar uzanmaktadır. XIX. yüzyılda, Japonya'da 1884'de otuz kısımdan meydana gelen bir belge çıkarmıştır. Bu belgenin gayesi endüstrileşmenin sağlanmasına yönündedir. Adı "Sanayileşmek İçin Tavsiyeler" dir. 1914-1918 yıllarında Almanya'da Savaş Maddeleri Bakanlığının planlama için yürürlüğe koyduğu bazı faaliyetler görülmektedir. Yapılan çalışmalardaki amaç, ulusal kaynakların harekete geçirilmesidir. 1919'da ABD'de Harvard Üniversitesi'nde bir ekonomik araştırma komitesi oluşturulmuş ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasında başvurulacak yol ve yöntemler düşünülmüştür⁴⁹.

Kalkınma planlamalarında, uzun vadeli kalkınma siyasetinin belli başlı kurallar çerçevesinde düzenlenmesi söz konusudur. Geniş anlamda kalkınma planlamaları bir ülkenin iktisadi, sosyal ve politik değer yargıları açısından, belirli bir vadede toplumun ulaşılmak istenen sosyo-ekonomik hedeflere ve matematiksel olarak tespit edilmiş amaçlarla ahenkli bir şekilde, kaynakların belirli organlarca idare edilmesi sürecidir⁵⁰.

Türkiye'deki ilk planlama gereksinimi Dünya ekonomik buhranının etkisiyle ortaya çıkmıştır. Burada daha çok hızlı bir endüstrileşme amaçlanmıştır. Birinci ve İkinci Sanayi Planları 1930'lu yıllarda öteki ülkelerden özerk bir biçimde var olma ve prestijli bir ülke olma gayesine yöneliktir. II. Dünya savaşının vuku bulmasıyla ara verilmek zorunda kalınan planların akabinde İvedili Sanayi Planı 1946'da hazırlanmıştır. Ancak bu planlar farklılaşan dönemlere uygunluk teşkil etmemesi nedeniyle uygulanamamıştır. 1947'de farklılaşan şartlar doğrultusunda Vaner Planı hazırlanmıştır. 1950'li senelerde ise yeni planların hazırlık

⁴⁹ Alacahan, D. N. (2008). 1980 Sonrası Türkiye'de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyleri, Sosyal Bilimler Dergisi. s.20

⁵⁰ Özdemir, V. (2014). Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi, s.3 (https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf)

süreçleri görülmektedir. 1960'larda Anayasa'da belirtilen planlamaya tekrar bir başlangıç yapılmış ve nihayetinde günümüze gelinmiştir⁵¹.

Kalkınma planlamalarının genel olarak beş çalışma evresinden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bunlar⁵²;

- Durum değerlemesinin yapılması veya veri toplama aşaması,
- Kalkınma konusunda stratejilerin ve hedeflerin tespit edilme aşaması,
- Kalkınmanın programlanmasından oluşan aşama,
- Kalkınma planının uygulamaya geçiş aşaması,
- Uygulanan kalkınma planının değerlemesinin ve başarısının ölçülmesini kapsayan aşamalardır.

Kalkınma planı bir ülke içinde geçerli olan iktisadi, sosyal ve politik değer yargıları kapsamında, belirli bir dönem içinde sosyal anlamda varılmak istenen sosyo-ekonomik hedeflere ve sayısal olarak saptanmış hedeflere dengeli bir biçimde ulaşmak amacıyla kaynakların belirli organlarca idaresidir ve kısa vadeli bir süreçtir⁵³.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kuruluşundan bu yana yaklaşık on tane Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya sokulmuştur. Planların ekonomik öğretileri ve anlayışları çerçevesinde; 1960'dan önceki planlar: devletçi ve kısmi; 1960-1980 arasında uygulamaya konulanlar: karma ekonomi yaklaşımını benimseyen ve bütüncül; 1980-2000 arasındaki planlar: liberal, stratejik özellikler taşımaktadırlar. 1980'li yılların öncesinde endüstrileşme "ithalat ikamesi politikaları", 1980'li yılların sonrasında ise "açık ekonomiye geçiş" olguları yönlendirici olmuştur. Türkiye, 1963 senesinde planlı dönemin içine girmiş, sosyal ve iktisadi kapasitesini değerlendirmek ve bu kapasiteyi orta dönemde planlarla en doğru biçimde yönlendirebilmek amacıyla, gaye ve hedeflerin önceliklerini saptayan 15 senelik bir süreyi kapsayan perspektif plan hazırlamayı uygun görmüştür⁵⁴.

⁵¹ Erat, V. ve Arap, İ. (2017). Kalkınmadan Rekabete Türkiye'de Planlamanın Dönüşümü, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, s.151

⁵² Özdemir, 2014, **a.g.e.**, s.3

⁵³ Kutlu, E. (2004). İktisadi Kalkınma ve Büyüme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, s.247

⁵⁴ Tüzükan, D. (2014). Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s.91

2.1.1. Cumhuriyet öncesi dönem

Türkiye’de kalkınma plan ve programlarından ilk akla gelen 1963 tarihinde yürürlüğe geçirilen ve günümüzde de onuncusu yürürlükte olan Beş Yıllık Kalkınma Planları’dır. Türkiye’de planlı kalkınma dönemi için yapılan girişimlerin oluşumunun ötesinde Cumhuriyet’in ilk kuruluş yılları daha önemlidir. Cumhuriyet öncesi dönemde bir başka deyişle Osmanlı Devleti’nin son yıllarında endüstrinin haline de kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır. İlgili dönemde sanayi etkinliklerinin planlanmasına dair sıralanabilecek faaliyetler; 1913 ve 1915 seneleri arasında yapılan “Sanayi Sayımı” ile ülke endüstrisinin hareketlenmesi için 1 Ocak 1913’de çıkarılan “*Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkati*”dir. Bahsi geçen yasayla toplam bedeli 1000 liradan yüksek olan endüstri tesisleri için beş dönüme kadar bedava arazi tahsisi, makine araç ve hammadde ile yardımcı maddelerin gümrük vergi ve harçlarından muaflik tanınmıştır. Üretim yerlerinin kuruluşu ve işletilmesiyle alakalı vergi, resim ve harçlardan yana da muafiyet olanakları sunulmuştur. İlgili tarihler arasında askeriye’nin gereksinimlerini karşılamak için birtakım yeni yatırımlar da görülmektedir⁵⁵.

Cumhuriyetten önceki dönem, savaş dönemidir ve yaklaşık on senelik bir zaman zarfı içinde üretim son noktaya kadar daralma göstermiştir. Fakat daha da önemlisi savaş sebebiyle vasıflı emek gücünün ciddi bir kısmının kaybedildiği bir dönemden bahsedilmektedir. Süreç içerisinde spekülatif kazançlarda ciddi bir tırmanma görülmüştür. Ne var ki ilgili dönem bilhassa sivil-asker memurlar ve toprak sahiplerinden oluşan küçük bir bölüm Türk, ticari alanda azınlıkların ve yabancı uyrukluların yerine geçerek milli ticari sermayenin gelişiminde ön ayak olmuşlardır⁵⁶.

2.1.2. Cumhuriyet dönemi (1923-1938)

Cumhuriyet döneminde ülkenin hali hazırda var olan teknolojinin geri kalması, doğal kaynaklara yönelik sermaye aktarımından ziyade bu kaynakların ülke dâhilinde değerlendirilmesi ve geniş halk kitleleri için temel tüketim mallarının üretimini yapan

⁵⁵ Özdemir, 2014, **a.g.e.**, s. 4

⁵⁶ Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1994). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, İstanbul, **Aktaran:** Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, s.44

"tüketim malları endüstrisini" ön plana çıkaracak girişimler bir strateji şeklinde görülmüştür. Genel olarak 1920'li tarihler Türkiye'yi endüstrileşmeye mecbur bırakmıştır⁵⁷.

Dünyada genel olarak liberal iktisadi sistem 1920'lerde hızla düşüşe geçmiş ve bir bunalıma doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu gidişat karşısında ortaya çıkan bunalıma dair etkili olabilecek bir tedbir bulunamamıştır. Tüm yıkımı ile gelen bunalım, liberal iktisadi düşünceye olan inancın da sarsılmasına neden olmuştur. Neredeyse pek çok ülkede, liberal sistemin tekrar fonksiyonellik kazanması amacıyla devletin iktisadi hayata fiilen veya dolaylı yollardan karışmasının gerekliliği doğrultusunda bir düşünce gelişmeye başlamıştır. Plan, devletin ekonomik hayata müdahalesinin oldukça önemli bir yolu ve piyasa mekanizmasının iç çelişkilerinden oluşan buhranlar için çözüm olabilecek bir düzenleyici gibi algılanmaya başlanmıştır⁵⁸.

Türkiye’de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1934’te devreye sokulmuştur. Bununla birlikte, tüm sektörlerde geçerli sayılan bir kalkınma planının olması yönünde atılan adımların İkinci Dünya Savaşından sonra olduğu görülmektedir. Hasan Saka Hükümeti’nin istifasını vermesiyle, Şemsettin Günaltay tarafından kurulan yeni hükümet, 16 Ocak 1949’da yapılanmıştır. Başbakan Günaltay, 24 Ocak 1949 yılında mecliste okuduğu hükümet programında kalkınmaya dair planlardan da söz etmiştir. Hükümet programında şu ifadelere yer vermiştir: *“Hükümet memleket iaşesini karşılamak, milli endüstriye gerekli ham maddelerle işletme malzemeleri sağlamak, döviz kaynaklarımızı kuvvetlendirmek ve iktisâdi kalkınmamızın temelini teşkil etmek ve istihsalı arttırmak üzere ziraatımızı beş yıllık bir gelişme programına bağlayacaktır. Devlet sermayesiyle girişilen teşebbüslerde mali imkânlarımızın müsaadesi nispetinde, basta kömür havzası olmak üzere, madenlerimizi modern teknik vasıtalarla mücehhez, rasyonel çalışır ve istikrarlı bir döviz kaynağı teşkil eder hale getirmek için planlı olmak kararındayız”*⁵⁹.

Dünya genelini etkileyen Büyük Krizle beraber kapitalist sistemin “piyasa her şeyi halleder” düşüncesinin genel olarak sorgulanmaya başlanmasının neticesinde müdahaleci politikaları gündeme gelmiştir. Büyük Krizin akabinde dünya konjonktürüne uygunluk teşkil eden içsel dinamiklerin de tesiriyle, Türkiye’de devletçilik siyaseti, bir kalkınma planı olmanın ötesinde sanayi planı niteliği taşıyan ve 1933-1937 tarihleri arasında uygulamaya

⁵⁷MMO Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü”, Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9. Kongresi, TMMOB-MMO Yayını, Ankara 1985, s.372

⁵⁸ MMO, 1985, **a.g.e.**, s.372

⁵⁹ Salep, M. (2017). Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), s.213

sokulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) ile elle tutulur gözle görülür bir duruma gelmiştir. BBYSP'nin başarı sağlaması 1938 ve 1943'lü yıllar arasında yürüğe sokulmak için 1936'da endüstrileşmeye öncelik tanıyan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (İBYSP) da hazırlanmıştır, ancak İkinci Dünya Savaşı sebebiyle uygulamaya konulamamıştır⁶⁰.

1940-1945 yılları arasındaki evreye dair seçilmiş değişkenlerin gelişimi Tablo 2.1'deki bilgilerden incelenebilir. Buna göre, savaş şartlarının iktisadi durum üstünde oluşturduğu yıkım da net bir biçimde görülmektedir. İlgili dönemde milli gelirin yalnızca 1942 senesinde %5,6 oranında bir büyüme kaydettiği, kalan yıllarda ise ciddi oranda bir küçülme yaşandığı, bu küçülmenin 1941'de %10,3 ve 1946'da ise %15,3 gibi oldukça kötü boyutlara vardığı anlaşılmaktadır. Milli gelir senelik ortalama % 6,6 oranında küçülme göstermiştir. 1942'de ortaya çıkan %5,6'lık büyüme hızının hesaplamanın dışında tutulmasıyla, senelik ortalama büyüme hızı eksi %9,1 olarak rekor denilebilecek bir orana çıkmıştır. Cumhuriyetin 1923 ve 2004 yıllık büyüme ortalamasının %5 olduğu düşünüldüğünde, 1940-1945 dönemi süresince milli hasılda ortaya çıkan senelik ortalama %6,6 oranındaki küçülmenin daha da anlamlı olduğu düşünülmektedir⁶¹.

Tablo 1. Büyüme, Birikim, Dış Ticaret ve Sektörel Yapı (1940-1945) (%)
(Aktaran: Eşiyok, 2006: 9)

Yıllar	gr(GNP)	gr(AGR.)	gr(IND.)	Gr(SER.)	I/GNP	(X-M)/GNP	AGR./GNP	IND./GNP	SER/GNP	SD
1940	-4,9	-1,2	-10,2	6,8	10,0	1,7	38,5	8,6	2,9	agr>gnp
1941	-10,3	16,5	2,4	6,4	9,1	1,6	37,0	19,3	3,7	ind>gnp
1942	5,6	9,4	2,5	5	7,6	0,3	51,2	13,3	35,5	agr>gnp
1943	-9,8	-12,5	-1,4	-9,6	9,8	0,6	56,5	10,7	32,8	ind>gnp
1944	-5,1	-10,7	-6,1	2,2	9,6	1,0	44,1	15,4	40,5	ser>gnp
1945	-15,3	-23,4	-16,6	-6,3	11,2	1,7	38,3	16,1	45,6	ser>gnp
1940-1945	-6,6	-7,5	-6,5	-5,3	9,6	1,2	44,3	15,6	40,2	ser>gnp
1923-2004	5,0	3,8	6,7	5,4	15,7	-3,6	30,6	18,7	49,5	ind>gnp

1947'de yapılan Vaner Planı da 1946'daki İvedili Sanayi Planı gibi uygulama imkânı bulamamıştır. Fakat her iki plan arasındaki anlayış farklılığı, Türkiye'nin planlama

⁶⁰ Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, Maliye Dergisi, s.155

⁶¹ Eşiyok, B. A. (2006). İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004), 11

yaklaşımının dayandığı öğretiyi oluşturan radikal değişimi ve kırılma noktasını göstermekte, dolayısıyla büyük önem taşımaktadır⁶².

İvedili plan açık pazar şartları tarafından belirlenen bir uzmanlaşmadan ziyade bütün sektörlerin ve ilk başta endüstri sektörünün gelişimi için öngörülen dengeli kalkınma modelini temel almaktadır⁶³. Plan yalnızca endüstri sektörünü değil, aynı zamanda tarım sektörünü de içermiştir. Öteki sanayi planlarına nazaran daha bütün bir nitelik taşımaktadır. Planın mali gereksinimi dönem itibarıyla 300 milyon lira olması sebebiyle devlete üç kere iç borçlanma hakkı tanınmıştır. Fakat farklılaşan dış koşullar, planın uygulanmasında engel teşkil etmiştir⁶⁴.

2.1.2.1. Cumhuriyet sonrası 1939-1980 dönemi

1950’li tarihlerde iktisadi gelişmeyle beraber politik bakımdan da oldukça önemlidir. Bu dönemde Demokrat Parti iktidardadır. 1960 yılında ise askeri darbe yaşanmıştır. Bu olaylar Türk siyasi tarihi açısından da son derece önemli olaylardır. Dönem içinde tarım sektörüne yardım ve sübvansiyonlar yapılmıştır. Aynı zamanda özel kesime de destek verilerek yabancı sermaye girişi rahatlatılmıştır. İthalata sınırlandırılma getirilmiş, alt yapı yatırımları yükseltilmiştir. 1950’li yıllar, ülkenin ekonomisinde somut bir hareketliliği de ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda harcamalardaki yükselişin karşısında üretim olmaması neticesinde, Merkez Bankası’ndan borçlanılmıştır. Piyasada dâhilinde para miktarının yükselişi enflasyonist bir etki yaratmaya başlamıştır⁶⁵.

Prof. Dr. Ahmet Kılıçbay’ın bireysel düşünceleri dikkate alındığında; 1950 ve 1960 yılları arasındaki dönemin son yılları enflasyonun hız kazandığı, döviz sorununun daha da arttığı, darboğazın daraldığı ve birtakım malların arzında kıtlıkların baş gösterdiği bir dönemdir. Ülke ekonomisinin böylesi zorlu bir duruma gelmesinin nedeninin siyasetin içeriği ve izlenen stratejilerinden çok ekonomi politikalarında belli başlı bir modelin olmamasıdır. Doğal olarak uygulanan siyasetteki istikrarsızlık ve eş güdüm aksaklıkları sorgulanmadan benimsenmiştir. Tüm bu belirtiler için getirilebilecek çözüm yolu ekonomi politikalarında kararlılık, tutarlılık ve eş güdüm olması gerektiğidir. Bu çözüm yollarının

⁶² Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? Doğu Üniversitesi Dergisi, s.174

⁶³ Boratav, K. 2003 Türkiye İktisat Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi, s. 97

⁶⁴ Çavdar, Tevfik 2003 Türkiye Ekonomisinin Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi, s. 336

⁶⁵ Sönmez, A. ve Şimşek, F. (2011). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, s. 96

hayata geçirilmesinde ise ekonomik planlar ön plana çıkmaktadır. DPT'nin bir düşünce, bir kuruluş olarak Türkiye iktisadi sisteminin bir parçası yapılmasının ana nedenleri arasında bu bilgiler önemli bir yer işgal etmektedir⁶⁶.

İlk plan yılları giderek tırmanan enflasyon ve iç-dış ticaretteki dar boğazlar karşısında çözüm olarak 4 Ağustos 1958 tarihinde büyük çaplı bir istikrar siyasetine girilmiştir. Paranın dış değeri fiili devalüasyona tabi tutulmuştur. Bu bağlamda, geniş ölçekli bir dış yardım alınarak dış ticarete oluşan tıkanıklıkların giderilmesine çalışılmıştır. Aynı zamanda içeride de kredilere kısıtlamalar getirilmiş bir bakıma kredi muslukları kısılmıştır. Bu optimizasyon gayretlerinin neticeleri alınmadan 27 Mayıs 1960 ihtilali yaşanmıştır. Enflasyonda durulma, nispi fiyatlarda ise normale gidiş ve bilhassa kredilerle borçlar hususunda birtakım karışık hesaplardan arınılmıştır. Ancak bu yıllar için ciddi boyutta ekonomik durgunluk yılları olduğunu söylemek mümkündür⁶⁷.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) dönemleri arasında yapılmıştır. Bölgelerarası gelişim yönünde ortaya çıkan uçurumların bertarafına yönelik bir strateji geliştirilmek istenmiştir. İlk Plan bilhassa köy kalkınmasına odaklanmıştır. Kalkınmanın vasıtası olarak, etkili ve pek çok türden hizmetlerin, gerekli teşkilat yapılanması ve yönetimle topluluklar arasında eşgüdüm sağlayacağı düşünülmüştür. Toplum kalkınması kavramı, bu dönemde uygulamaya geçirilmek istenmiştir⁶⁸.

⁶⁶ Özdemir, 2014, **a.g.e.**, s.9

⁶⁷ DPT (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 — 1967, s.11

⁶⁸ DPT (2007) Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007 -2013 Yerleşme Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu Ankara, s.4

Tablo 2. Türkiye'nin GSMH Değerleri 1962 -1966 Dönemi (<http://www.kalkinma.gov.tr>)

Yıllar	Plan Hedefleri	Yıllık artış %	1965 fiyatları ile gerç.	Yıllık artış %	Endeks 1962=100
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1962	62,497	—	61,882	—	100,0
1963	66,871	7,0	66,648	7,7	107,7
1964	71,553	7,0	69,910	4,9	113,0
1965	76,962	7,0	73,127	4,6	118,2
1966	81,921	7,0	79,536	8,8	128,5

1960 ve 1980 yılları arasında yapılan Beş Yıllık Kalkınma Planından (BYKP), amaçlananlar açısından hayata geçirebilme oranı en fazla olan plan 2. BYKP'dır. 1960'tan sonraki evrede ekonomik büyüme hız kazanmış ve 1960 ve 1980 yılları arasında büyüme hızının ortalaması yaklaşık % 6 oranında gerçekleşmiştir. İlgili dönem, “ithal ikameci” büyüme modellerinin görüldüğü bir dönemdir. Tüketim mallarından, ara mallarına ve bütünüyle olmasa bile yatırım mallarına da bir geçiş yaşanmıştır. İthal ikameci endüstrileşme sürecinde hâkim olan karma iktisadi düzen kapsamında o dönemin “piyasasına” dayandığı oranda zayıf kalınmış ve plânlı stratejinin odak noktası durumuna geçememiştir. Politikacıların iktidarda kalma vadelerinin oldukça kısılması plânlama kapsamında uzun vade perspektifini zayıflatmıştır⁶⁹.

2.1.2.2. 1980 sonrası dönem

1980'lerin ilk yıllarında Türkiye'de iktisadi, hukuki ve kurumsal yeniliklerin adeta seri olarak başlatıldığı görülmektedir. Bu dönemin başlangıcı dış ticaret rejiminin ve finans sektörünün serbestleştirilmesi konularını kapsamaktadır. 1989 yılının sonlarına doğru bütün politik karar mekanizmalarının yapısında köklü değişimler yaratacak sermaye hesaplarının serbestleşmesi doruk noktasına ulaşmıştır. 1980'li seneler büyük farklılıkların ortaya çıktığı ve ihracat odaklı piyasa ekonomisinin uygulamaya sokulduğu bir dönemdir⁷⁰.

⁶⁹ Ekiz, C. ve Somel, A. (2005). Türkiye'de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi. s.112

⁷⁰ Sönmez ve Şimşek, 2011, **a.g.e.**, s. 97

1980’li yılların sonlarına doğru “yapısal uyarlama” politikasının beraberinde kalkınma planlarının politik karar sistemleri üstündeki hâkimiyeti bertaraf edilmiştir. Bunun yerini ise giderek stratejik planlama anlayışı almıştır⁷¹.

1988’de ise ülkede liberalleşme hareketlerinin hız kazandığı görülmektedir. Bu doğrultuda ihracat ve ithalat oranlarındaki artışlar göze çarpmaktadır. Dikkat çekici bir nokta olarak öteki kalkınma planlarında öncelik tanınmayan ihracat ve ithalat kalemlerinde de bu dönemde çeşitli siyasetler geliştirilmeye çalışılmıştır⁷².

1980 dönemi akabinde plânlama, devletin esas görevleri arasında yer almaktadır. 1961 Anayasası’ndaki “kalkınma planları kamu sektörü için emredici, özel kesim için yol gösterici ve yönlendiricidir” hükmü, “yapılmış düzenlemeler karşısında yasamanın tüm taraflarıyla değerlendirmesi mutlak bir hususu kapsamı sebebiyle 1982 Anayasası’nda bu hükme yer verilmemiştir. Aynı zamanda plânlarda görülen bir diğer fark da serbest piyasa sistemine dayalı yapısal bir değişim ve uyum sürecine girilmiştir. Nihayetinde merkezi plânlamadan uzaklaşmış daha ziyade parçalı bir plânlama yaklaşımına geçilmiştir. Bu konudan anlaşılması gereken Türkiye’de kamu yönetimindeki değişimdir. Kamu yönetimindeki bu değişimin sektörel, idari ve kurumsal yapı dairesinde bir çözümleme bakımından kritik önemi bulunmaktadır. Türkiye’de bilhassa 1980 yılları sonrasında gündeme gelen uluslararası kredi anlaşmaları, niyet mektupları (IMF) (Dünya Bankası), gibi konular bu noktada siyasal seçimlerde ortaya çıkan değişimi ve yolları net bir biçimde ortaya koymuştur⁷³.

İhracat hacmi 1990, 1991, 1992, 1993 ve 1994 seneleri incelendiğinde amaçlananın oldukça altında çıkmıştır. Fakat 1990 senesinde dış ticarete yaşanan negatif yönde gelişmeler 1991’de ters istikamete çevrilmiş ve iç piyasanın daralması, döviz kurlarında bir önceki seneye nazaran daha hızlı bir yükselişin olması, 1991 yılı ihracat oranlarını 1990 senesine nazaran arttırırken aynı sebeplerle ithalatta da belirli oranda bir azalma ortaya çıkmıştır. İthalat miktarı 1990, 1991, 1992 ve 1993 senelerinde hedefin üzerinde gerçekleşmiş, 1994 senesinde de hedeflenen oranların altında gerçekleşmiştir. İthalatın artış göstermesinin nedeni Körfez Savaşı’nın etkisidir. 1990’ yılında petrol fiyatları da yükselmiştir. 1994 senesinde devalvasyon nedeniyle de aşırı değerli TL yüksel değer kaybına uğramıştır. İthalatta azalma, ihracatta ise artış görülmüştür. 27 Ocak 1994 tarihinde

⁷¹ Ekiz ve Somel, 2005, **a.g.e.**, s.112

⁷² Alacahan, 2008, **a.g.e.**, s.23

⁷³ Ekiz ve Somel, 2005, **a.g.e.**, s.115

TL dolar karşısında devalüe edilmiş ve TL aşırı değerlenmiştir. Böylece sıcak para girişinde de bir yükseliş ortaya çıkmıştır. İhracatta yavaşlama, ithalat da ise doğal olarak dış ticaret açığı yükseliş eğilimine geçmiştir. 1994 için krizlerin baş gösterdiği bir yıl olduğunu söylemek mümkündür⁷⁴.

2.1.3. Türkiye'nin Makro Ekonomik göstergeleri

2001'de ortaya çıkan iktisadi krizin sunucunda yaşanan öteki krizlerde de olduğu üzere, IMF ve Dünya Bankası'nın destekleriyle “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adıyla yapısal reform programına gidilmiştir. 2001 krizini izleyen süreçte uygulamaya geçirilen ve 14-15 Nisan 2001'de iki evreli bir şekilde halka ilan edilen GEGP ile sonrasında IMF ile beraber düzenlenen program dairesinde yürürlüğe sokulan sıkı finans ve maliye siyaseti, 2001 yılının sonrasındaki dönem içinde makroekonomik politikaların genel çerçevesini meydana getirmiştir⁷⁵.

Türkiye'de bütçe açığı/GSYİH oranı 2005 ve 2013 arasında 2009 - 2010 yılı dışında %3'lük bir oranın altında kalmıştır. 2009 - 2010 döneminde %3'lük oranın üzerinde yer almasının 2008 senesinde vuku bulan Küresel Finansal Krizin tesirleri olduğunu söylemek mümkündür. Öte yandan, bu oran 2005, 2006 ve 2013 senelerinde minimum düzeydedir. Bunun nedeni de dönem itibarıyla gerçekleştirilen ve özelleştirmeler neticesinde oluşan gelirlerin yanında, Küresel Finansal Kriz sonrası yürürlükte olan sıkı maliye politikalarının da etkisi bulunmaktadır⁷⁶.

⁷⁴ Alacahan, 2008, **a.g.e.**, s.24

⁷⁵ Sungur, O. 2015, “2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler”, Toplum ve Demokrasi, s.245

⁷⁶ Yavuz, H. ve Yavuz, Ö. G. S. (2015). Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecinin Mali Göstergeler Açısından AB'nin Yeni Üye Ülkeleriyle Karşılaştırılması, s.88

Tablo 3. Türkiye'nin Bütçe Açığı ve Borç Göstergeleri (1990-2013) (Yavuz ve Yavuz, 2015)

Yıllar	Bütçe Açığı / GSYH (%)	Kamu borç Stoku / GSYH (%)	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSYH (%)
1990	-2.2	25.2	5.5
1995	-3.0	32.9	3.7
1999	-8.7	39.8	11.6
2000	-8.0	38.2	8.9
2001	-12.2	77.9	12.1
2002	-11.5	74.0	10.0
2003	-9.0	67.7	7.3
2004	-5.4	59.6	3.6
2005	-1.2	52.7	-0.1
2006	-0.8	46.5	-1.9
2007	-1.8	39.9	0.1
2008	-2.0	40.0	1.6
2009	-5.6	46.1	5.0
2010	-3.6	42.3	2.4
2011	-1.4	39.1	0.1
2012	-2.1	36.2	1.0
2013	-1.2	36.2	0.5

2016 tarihinde görülen güçlükler, darbe girişimi ve terör olayları nedeniyle ülke ekonomisi %3,2 oranında büyüme göstermiştir. 2017 yılının ilk çeyreğinde de oldukça önemli bir tablo görülmektedir. Büyüme tahminleri yaklaşık olarak %2,5-3 oranlarındadır. Türk Lirası, dolar karşısında değer kayıpları yaşamıştır. Sıkışık piyasa şartlarında öncelikle piyasalardaki risk algısının gerileme göstermesi, bir sonraki aşamada da hükümetin iç talebi yükseltmeye dair aldıkları önlemler, ekonomik büyüme üzerinde etkili olmuştur. İlk 9 aylık dönemde ekonominin büyüme oranı %7,4 olmuştur. Fakat bu büyüme oranı mali kırılganlıklarda yükselişi de birlikte getirmiştir. Enflasyon, dış borç, kredi/mevduat oranları ve bütçe açığı da doğal olarak yükseliş göstermiştir⁷⁷.

2017 tarihinin ilk döneminden beri artış gösteren küresel risk açılığı ve yüksek getiri arayışı sebebiyle gelişmekte olan ülkelere (GOÜ) para akımları sürdürülmektedir. Risk iştahındaki yükselişle birlikte, gelişmiş ülkelerde ekonomik siyasetin öngörülememesi az da

⁷⁷ TUSİAD, (2018). 2018 Yılına Girerken Türkiye ve Dünya Ekonomisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü Ocak, Yayın, s.7

olsa düşüş göstermesiyle, borsa endeksleri bir önceki Rapor döneminden bu yana bilhassa GOÜ'lerde ve ABD'de güçlü bir performans göstermiştir. Fed para politikasındaki normalleşme de bilanço küçültme bakımından bir miktar netleşmesi ve AB üyesi bazı ülkelerle İngiltere'de seçimlerin nihayete ermesi, ekonomik politika belirsizliğinin düşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Global ekonomik etkinlikteki toparlanma dönemini her ne kadar genele yayamasak da GOÜ'lerden gelen destekle devam ettiğini söylemek mümkündür. Çin ve Hindistan dışında GOÜ'lerdeki büyüme oranı, 2014 yılı haziran ayından bu yana, 2017 yılının birinci çeyreğinde ilk kez gelişmiş ülke büyüme ölçeğinin üstüne çıkmıştır⁷⁸.

2.1.3.1. Türkiye'de Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)

Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) milli ekonomilerin büyümelerini dönemsel bazda ölçebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Ülkelerin ekonomik büyümelerinin karşılaştırmasında en sık başvurulan yöntemlerdendir. Genel bir tanımlama ile GSYİH, bir ülke içindeki ilgili yıl dâhilinde üretilen bütün mal ve hizmetlerin para birimi olarak değerini belirtmektedir⁷⁹.

Türkiye'nin ekonomisi incelendiğinde 1980 dönemi darbe yılında, 1994 1998, 2001 ve 2009 senelerinde oldukça belirgin bir küçülme görülmektedir. Aynı zamanda büyüme noktasında bir istikrarın da yakalanamadığı açıktır. Kısa vadeli büyüme dönemleri yaşanmıştır, fakat keskin daralmalarla neticelenmiştir. 1961-1975 yıllarındaki büyüme profili daha fazla ve diğer yıllara oranla istikrar göstermiştir. Ancak 80'li tarihlerin bitiminden başlamak üzere 2000'li yılların ilk yıllarına değin, Türkiye'nin iktisadi büyümesinde istikrarsız ve kırılganlık süregelmiştir. Ülkede büyüme yıllarının hemen akabinde belirgin oranlı daralmalar yaşanmıştır. 2002'den itibaren bir toparlanma evresine girilmiştir. Yapısal reformlarla birlikte iktisadi durumdaki atıl kapasitenin dinamik duruma geçirilmesi bu toparlanma için gerekçe oluşturmaktadır. 2002-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisi senelik ortalama yüzde 5,9 oranında bir büyüme yaşamıştır. Aynı zamanda 2009 yılı küresel mali krizi ardından daralan ekonomi, 2010-2011 tarihleri arsında yüksek büyüme

⁷⁸ T.C. Merkez Bankası (2017). Finansal İstikrar Raporu – Kasım, s.1 (<http://www.tcmb.gov.tr>)

⁷⁹ Özsoy, E. C. ve Tosunoğlu, T. B. (2017). GSYİH'nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.286

kaydetmiştir. Fakat sonrasındaki beş yıllık süreç itibariyle ekonomik büyüme küresel ekonomiyle aynı ciddi oranda ivme kaybetmiştir⁸⁰.

Tablo 4. Türkiye’de 2002-2014 Yılları Arası Makroekonomik Göstergeler

(<http://www.mahfiegilmez.com/>)

Yıllar	GSYH (Milyar USD)	Kişi Başına Gelir (USD)	Büyüme (%)	Enflasyon (%)	İşsizlik (%)	Bütçe Açığı (%)	Cari Açık (%)
2002	231	3.492	6,2	29,8	10,8	-11,2	-0,3
2003	305	4.565	5,3	18,4	11,0	-8,8	-2,5
2004	390	5.775	9,4	9,3	10,8	-5,4	-3,7
2005	482	7.036	8,4	7,7	10,6	-1,5	-4,6
2006	526	7.597	6,9	9,6	10,2	-0,5	-6,1
2007	649	9.247	4,7	8,4	10,3	-1,6	-5,9
2008	742	10.444	0,7	10,1	11,0	-1,8	-5,7
2009	614	8.561	-4,8	6,8	14,0	-5,5	-2,2
2010	732	10.079	9,2	6,4	11,9	-3,6	-6,2
2011	744	10.444	8,8	10,5	9,8	-1,3	-9,7
2012	786	10.497	2,2	6,2	9,2	-2,2	-6,0
2013	823	10.822	4,2	7,4	9,7	-1,2	-7,9
2014	800	10.404	2,9	8,2	10,9	-1,3	-5,7

2002 yılında 232 milyar dolar olan GSYİH, 2014 yılı sonu itibariyle 800 milyar dolara çıkmıştır. GSYİH küresel krizin ortay çıktığı 2008 ve 2009 dönemlerinin dışında sabit bir şekilde yükselişine devam etmiştir. İlgili seneler arasında toplam olarak 3,5 kat yükseliş kaydedilmiştir. GSYİH büyüme ölçeği, Tablo 2.4’de net bir biçimde gözlemlenebilmektedir. 2002 ve 2006 yılları arasındaki dönemde ortalama büyüme hızı % 7,2 oranındadır. Buradan büyümenin istikrarlı olduğu söylenebilir. 2008 yılında baş gösteren küresel krizden etkilenen Türkiye ekonomisi, 2008-2009 dönemlerinde % 4,8 daralmaya uğramıştır. Hükümetin uygulamaya geçirdiği programlar neticesinde, 2010’da iktisadi anlamda bir toparlama yaşanmamıştır. 2011 büyüme hızı %8,8’ a yükselerek dünya genelinde en hızlı büyüme gösteren ülkeler arasında yer alınmıştır. 2002-2014 dönemi ortalama büyüme hızının %4,9 olduğu görülmektedir.

Üretim yöntemi kapsamında dört dönemin toplamıyla ulaşılan senelik GSYİH, zincirlenmiş hacim endeksi olarak (2009=100), 2017 tarihinde bir önceki seneye oranla %7,4 artmıştır. Üretim yöntemine göre cari fiyatlarla GSYİH, 2017 senesinde 2016 yılına göre %19 yükseliş göstermiş, 3 trilyon 104 milyar 907 milyon TL olmuştur. Gayrisafi yurtiçi hasılanın ortaya çıkmasındaki etkinliklere bakıldığında; 2017 senesinde zincirlenmiş hacim

⁸⁰ <http://www.memursen.org.tr>

endeksi olarak tarım sektörünün katma değeri %4,7 artmıştır. Sanayi sektörü %9,2 yükselmiş ve inşaat sektörü de %8,9 artış göstermiştir. Ticaret, ulaştırma, konaklama ve yiyecek hizmeti etkinliklerinin bir bütünü olan hizmetler sektörünün katma değeri ise %10,7 artmıştır. 2017 senesinde kişi başına GSYİH cari fiyatlarla 38 660 TL, ABD doları cinsinden bakıldığında ise 10 597 Dolar’a denk gelmektedir⁸¹.

Tablo 5. Türkiye’de Sektörler Bazlı Büyüme Oranları(%)
(<http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/#1540461995857-3570233a-09e6>)

Sektör	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım	4,1	7,7	3,4	2,2	2,3	0,6	9,4	-2,6	4,7
Madencilik	-8,5	4,2	9,8	2	6,1	-7,6	-1,8	6	
İmalat	-8,9	9,6	20	2,3	9,3	6,1	5,9	3,8	8,8
Elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme	-9	21,4	-3,6	11,9	7,5	10	1,1	11,1	
Su temini, kanalizasyon ve atık yönetimi	-1,3	11,7	16,6	17,6	9,1	5,9	2,8	0,6	
İnşaat	-15,9	17,1	24,7	8,3	14	5	4,9	5,4	8,9
Toptan ve perakende satış	-12	13,7	14,6	3,1	7,8	8,1	7,7	2,5	
Ulaştırma ve depolama	-9,6	0,9	6,6	14,6	3,7	4,5	6	-0,7	
Konaklama ve yiyecek hizmet faaliyetleri	1,5	8,5	22,5	8,3	9,3	8,1	3,7	-6,5	
Bilgi ve iletişim	-2	-0,4	8,6	8,7	8,9	7,2	3,8	5,9	12,4
Finans ve sigorta faaliyetleri	30,2	7,5	5,7	0,1	25,8	10,2	8,4	8,8	3,9
Gayrimenkul faaliyetleri	-0,2	4,5	5	4,3	2,9	2,5	2,4	3,6	2,6
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	2,9	8,4	8,6	6,7	7,8	7,6	16,5	0,1	
İdari destek hizmetleri faaliyetleri	-3,2	0,5	16,3	10	16,6	13,3	14,6	9,5	
Kamu yönetimi ve savunma, zorunlu sosyal güvenlik	1,7	-0,6	2,2	4	4,2	4,4	1,1	6,9	
Eğitim	1,4	2,8	5,1	4,6	8,8	7,8	3,2	2,6	
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	4,2	2,5	8,2	3,1	6,1	1,1	1,6	7,6	
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	12,1	7,1	10,3	5,5	15,5	6,7	4,4	1,3	
Diğer hizmet faaliyetleri	-2,2	5	15,1	4	2,3	7,1	-4,6	3,9	
Hane halklarının işverenler olarak faaliyetleri	2,2	6,3	8	6,9	6,3	2,4	-1,7	10,3	
Sektörler toplamı	-4,3	7,2	11,2	5,2	8	5,6	5,6	3,1	7,8
Vergi-sübvansiyon	-8,3	19,2	10,1	1,6	12,5	2,1	9,6	3,8	4,4
Gayri safi yurtiçi hasıla (alıcı fiyatlarıyla)	-4,7	8,5	11,1	4,8	8,5	5,2	6,1	3,2	7,4

⁸¹ TÜİK, 2018

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi Türkiye’de sektörel anlamda büyüme ve gelişme devam etmektedir. Türkiye ekonomisinin en önemli sektörlerinden birisi olan imalat sektörü genel bir büyüme trendi izlerken, Bilgi işlem, Finansal hizmetler ve sigortacılık, ulaşıma, inşaat ve eğitim sektörleri genel bir büyüme kaydetmektedir.

2.1.3.2. Türkiye’de Enflasyon

Enflasyon olgusu ekonomilerin yol haritasını belirleyen faktörlerden birisidir. Örneğin Fisher, ekonominin oldukça iyi görüldüğü bir ortamda hızlı nüfus artışı ve toplumsal beklentilerin pozitif yönlü olmasının toplam talebe tesir ettiğini ve fiyatların yükselişe geçtiğini belirtmiştir. Bu tip durumlarda iktisadi istikrarın da bozulmaya başladığı ifade edilmektedir. İstikrarsızlık ortamı kuraklık ya da savaş gibi dışsal faktörlerin fiyatları belirgin şekilde yükselttiği belirtmiş ve süregelen dengelerin bozulduğunu ifade etmiştir. Fakat belirli bir vade sonrasında Fisher’in varsayımın doğrultusunda enflasyon dalgasının üçüncü evresinde toplumun, enflasyonu hayatın bir parçası şeklinde benimsediğini, insanların ve devletin enflasyona ve etkilerine karşı çıkarlarını korumak amacıyla önlemler aldığını belirtmiştir. Görülüyor ki enflasyon kronik bir hal almakta, enflasyon oranları zamanla yükselmekte ve ücretler enflasyonun oldukça gerisinde seyretmektedir⁸².

Türkiye’deki enflasyon tecrübeleri dikkate alındığında; ülkede uygulamaya sokulan sıkı para politikası ve enflasyon hedeflemesinin bir neticesi babında 2000 yılı sonrası dönemde ciddi bir düşüşün ortaya çıktığı söylenebilir. 2002 senesinde %29,7 oranında seyreden TÜFE enflasyonu, 2003 senesinde %18,4, 2004 de ise %10 oranının altında seyrederek %9,4 olarak kaydedilmiştir. 2005-2006-2007 dönemlerinde tek haneye düşen enflasyon oranları 2008’de %10 sınırını kısmen aşmış ve %10,1 olmuştur. 2009 ve 2010’da tekrar bir düşüş görülmüş bu kez %6,4 olarak gerçekleşmiştir. 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarında sırasıyla %10,5, %6,2, %7,4 ve %8,2 oranları görülmektedir. Enflasyon oranlarının düşüşünde, küresel seviyede petrol fiyatlarının da kısmen etkisi bulunmaktadır. 2014’de döviz kurundaki yükselişin enflasyon oranlarını negatif yönde etkilediği, fakat petrol fiyatlarında ortalama %50’ye varan bir düşüşün de enflasyonu çift haneli rakamlara ulaşmaması yönünde etkili oldu görülmektedir⁸³.

⁸² Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:32, Sayı:2. s.110

⁸³ Sungur, 2015, s. 255-256

Tablo 6. Türkiye’de 2002-2017 Yılları Enflasyon Verileri
(<http://ekonomiatlasi.com/enflasyon-orani>)

Yıllar İtibariyle Enflasyon Oranı		
Yıl	Enflasyon Oranı (%)	Değişim
2002	29,75	-38,78
2003	18,36	-11,39
2004	9,32	-9,04
2005	7,72	-1,6
2006	9,65	1,93
2007	8,39	-1,26
2008	10,06	1,67
2009	6,53	-3,53
2010	6,4	-0,13
2011	10,45	4,05
2012	6,16	-4,29
2013	7,4	1,24
2014	8,17	0,77
2015	8,81	0,64
2016	8,53	-0,28
2017	11,92	3,39

Ekonomik krizlerden sık etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye’de enflasyon önemli sorunların başında gelmektedir. 2000’li yılların başlarına kadar sürekli çift rakamlarda ve yüksek seviyede seyreden enflasyon ilk kez 2004 yılında tek haneli rakama düşmüş ve 11 yıl enflasyon tek haneli ve düşük oranda seyretmiştir. Ancak 2017 yılından itibaren enflasyon yeniden yükselişe geçmiş ve çift rakamları görmeye başlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayımlanan fiyat endekslerine göre Tüketici Fiyatları endeksindeki değişim 2018’in ikinci yarısından itibaren %20 seviyesini yakalamıştır.

Tablo 7. 2018 2. Dönem TÜFE Enflasyon Oranları
(<https://www.tcmb.gov.tr>)

Aylar	TÜFE (Yıllık % Değişim)	TÜFE (Aylık % Değişim)
11-2018	21.62	-1.44
10-2018	25.24	2.67
09-2018	24.52	6.30
08-2018	17.90	2.30
07-2018	15.85	0.55
06-2018	15.39	2.6

2018 yılının ekim ayı verilerinde enflasyon rakamlarının %25’lere ulaştığı görülmektedir.

2.1.3.3. Türkiye’de dış ticaret

2008 senesinin son çeyreğinde tüm dünyada görülen ve II. Dünya Savaşı döneminden günümüze en geniş daralmaya neden olan, ülkelerin derinden etkilediği küresel kriz, Türkiye piyasalarında da negatif etkiler bırakmıştır. Bu bağlamda iç ve dış talep dikkat çekici bir biçimde azalma eğilimi göstermiştir. Krizden sonra iktisadi gelişmelere canlılık getirmek için yürürlüğe konulan politikalar, hem dünya ekonomilerinde, hem de Türkiye ekonomisinde bilhassa iç talebin yukarıya hareketini sağlamıştır. Türkiye’de 2008’de 334 milyar dolarlık dış ticaret hacmi, küresel krizle birlikte 2009’da %27,2’lik bir düşüş göstererek, 243 milyar dolara kadar gerileme kaydetmiştir. 2009 senesinin son döneminde hız yakalayan ticaret etkinlikleri sonucunda, 2010’da dış ticaret hacmi 2009 yılına nazaran %23,2’lik artışla 299 milyar dolar olmuştur.⁸⁴

2017 Ocak-Eylül dönemlerinde, dış dengede negatif yönlü bir gelişim gözlenmiştir. İlgili dönem itibarıyla, cari işlemler dengesi açığının GSYİH’ye oranı yüzde 3,8’den yüzde 5’e çıkmıştır. Finansal olmayan altın ithalatındaki hızlı yükseliş ve dış ticaret dengelerindeki istikrarsızlık doğal olarak dış dengeyi de kötü etkilemiştir. Altın dışında cari işlemler dengesi/GSYİH oranında iyileşme olduğu söylenebilir. Ocak-Eylül dönemlerinde GSYİH’nin yüzde 4,3’lük bir oranı açık vermiş altın hariç cari işlemler dengesi, ilgili senenin aynı döneminde yüzde 3,9 oranında açık vermiştir. İhracat/ithalat oranı, 2016 yılı Ocak-Eylül ayları arasında yüzde 71,2 iken, bu senenin aynı döneminde ise yüzde 68,1’e gerileme kaydetmiştir. İhracat/ithalat oranında görülen belirgin düşüşler Temmuz-Eylül döneminde ortaya çıkmıştır. Neticede 2016 senesi Temmuz-Eylül ayları arasındaki dönemde yüzde 69,9 olan ihracat/ithalat oranı 2017 senesinin aynı döneminde yüzde 62,2’ye kadar gerileme kaydetmiştir.⁸⁵

⁸⁴ TOBB (2011). Ekonomik Rapor 2010, Ankara, s. 99

⁸⁵ Yükselen, Z. (2017). Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansı (2017 Yılı Ocak- Eylül Dönemi), s. 7
(<https://www.researchgate.net/publication/321805876>)

Tablo 8. Türkiye'nin 2005-2017 Yılları İhracat Verileri

(<http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>)

Yıl	Toplam (Milyon \$)	Yıllık Değişim (%)	Dış Ticaret Payı (%)
2005	73.476	-	38,6
2006	85.535	16,4	38
2007	107.272	25,4	38,7
2008	132.027	23,1	39,5
2009	102.143	-22,6	42
2010	113.883	11,5	38
2011	134.907	18,5	35,9
2012	152.462	13	39,2
2013	151.803	-0,4	37,6
2014	157.610	3,8	39,4
2015	143.839	-8,7	41
2016	142.530	-0,9	41,8
2017	157.006	10,2	40,2

Türkiye 2005 yılında 73.476 Milyon \$'lık bir ihracat rakamı gerçekleştirmiştir. Bu rakam 2017 yılında yaklaşık iki katı 157.006 Milyon \$' çıkmıştır. Ancak ithalat rakamlarıyla karşılaştırıldığında ihracattaki büyüme daha yavaş olmuştur. İhracatın dış ticaretteki payı %40 civarında seyretmektedir. Türkiye en çok ihracat yaptığı ülkelerin başında Almanya gelmektedir. 2016 yılında Almanya'ya yaklaşık 14 milyar \$'lık bir ihracat gerçekleştirildi. Ardından İngiltere 11,685 Milyon\$, Irak 7,636 Milyon\$, İtalya 7,580 Milyon\$ ve BD 6,623 milyon dolar ihracat yapılmıştır. Türkiye'nin ihracat ürünlerinin başında otomotiv, Tekstil, hazır giyim, deri ve kimyevi ürünler başta gelmektedir⁸⁶.

⁸⁶ <http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>

Tablo 9. Türkiye'nin 2005-2017 yılları ithalat verileri
(<http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>)

Yıl	Toplam (Milyon \$)	Yıllık Değişim (%)	Dış Ticaret Payı (%)
2005	116.774	-	61,4
2006	139.576	19,5	62
2007	170.063	21,8	61,3
2008	201.964	18,8	60,5
2009	140.928	-30,2	58
2010	185.544	31,7	62
2011	240.842	29,8	64,1
2012	236.545	-1,8	60,8
2013	251.661	6,4	62,4
2014	242.177	-3,8	60,6
2015	207.234	-14,4	59
2016	198.618	-4,2	58,2
2017	233.799	17,7	59,8

Türkiye 2005 yılında 116.774 Milyon \$'lık bir ithalat gerçekleştirirken, bu rakam 2017 yılında 233.799 Milyon \$'a yükselmiştir. Yıllık değişim 2012-2016 döneminde bir önceki yıla oranla daha az olmuştur. İthalatın dış ticaretteki payı %60 civarlarında seyretmektedir. Ülke bazında Türkiye en çok ithalatı Çin, Almanya, Rusya Federasyonu, ABD, İtalya, Fransa ve Güney Kore ile yapmaktadır. Çin'in toplam ithalat içindeki payı %12, Almanya %10,4 ve Rusya Federasyonu ise %7,6 olmuştur. Türkiye Çinden ağırlıklı olarak elektronik eşya, dayanıklı tüketim malları gibi ürünleri ithal ederken, Almanya'dan otomotiv, beyaz eşya, makine-kimya, Paketlenmiş ilaçlar ve Askeri sanayi kalemleri yer almaktadır. Rusya'dan ise ağırlıklı olarak Doğalgaz ve petrol ürünleri ithal etmektedir⁸⁷.

⁸⁷ <http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>

Tablo 10. Türkiye'nin 2005-2017 Cari Açık Verileri

(<http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>)

Yıl	Toplam	İhracat-İthalat Karşılama Oranı (%)	Dış Ticaret Dengesi
2005	190.251	62,9	-43.298
2006	225.111	61,3	-54.041
2007	277.334	63,1	-62.791
2008	333.991	65,4	-69.936
2009	243.071	72,5	-38.786
2010	299.428	61,4	-71.661
2011	375.749	56	-105.935
2012	389.007	64,5	-84.083
2013	403.464	60,3	-99.859
2014	399.787	65,1	-84.567
2015	351.073	69,4	-63.395
2016	341.148	71,8	-56.089
2017	390.819	67,2	-76.79

Türkiye'nin cari açık verilerine bakıldığında dış ticaret rakamları artarken cari açık büyümektedir. 2011 yılı cari açığın en yüksek olduğu yıl olmuştur.

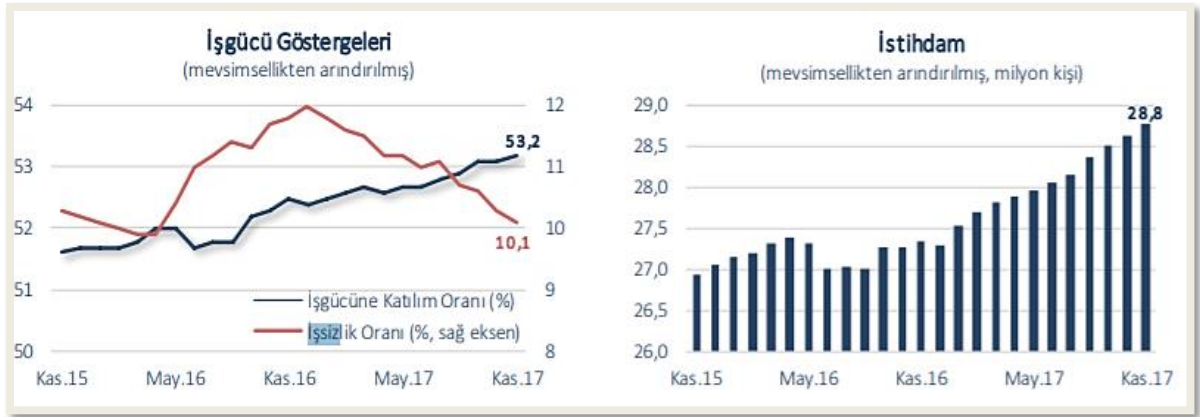
2.1.3.4. Türkiye'de işsizlik

Türkiye'de 2007'de % 10,3 olan işsizlik oranı krizin etkisiyle % 14 seviyesine tırmanmıştır. Türkiye'de 2004-2012 seneleri arasında işgücüne katılım oranları bakımından incelendiğinde; 2004'te işgücüne katılma oranı % 46,3 (22 milyon 16 bin kişi) gerçekleşmiş, 2012 sonunda ise işgücüne katılma oranı % 50,0 (27 milyon 339 bin kişi)'ye yükselmiştir⁸⁸.

Türkiye'de genel olarak 15 ve daha fazla yaş grubunda olanların işsiz sayısı 2014 senesi haziran ayı döneminde 2 milyon 654 bine ulaşmıştır. İşsizlik oranı %9,1 oranında gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı erkeklerde %8,3 kadınlarda ise %10,9 olmuştur. 15-24 yaş grubunda yer alan genç işsizlik oranı %16,7 iken, 15-64 yaş grubunda bu oran %9,3 olarak gerçekleşmiştir⁸⁹.

⁸⁸ Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001 - 2013), ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi / Cilt:1/Sayı:2, s.20-21

⁸⁹ TÜİK (2014), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013, Eylül. (www.tuik.gov.tr)

Şekil 1 İş Gücü Göstergeleri (<https://ekonomi.isbank.com.tr>)

Yukarıdaki grafikte 2015-2017 yılları arasındaki işgücü piyasasında bir önceki seneye göre iyileşme eğilimi gözlenmektedir. Bu durum Kasım 2017 döneminde de devam etmiştir. Mevsimsellikten arındırılmış işsizlik oranı %10,1'e inmiştir.

Dünyada işsizlik oranlarına genel olarak bakıldığında 2005-2007 yılları arasındaki dönemde düşüş gerçekleşmiştir. 2008 senesinde işgücü piyasasında ortaya çıkan problemler bilhassa gelişmiş ülkelerde daha çok etkili olmuştur. Bu doğrultuda en başta ABD ve Avrupa Birliği ülkeleri son senelerin en yüksek düzeyine çıkmıştır.

Tablo 11. Türkiye’de 1990-2013 yılları işsizlik verileri (<https://www.paraborsa.net/i/turkiyede-yillara-gore-issizlik-oranlari-1990-2014/>)

Yıl	İstihdam (Bin Kişi)	İşsiz Sayısı (Bin Kişi)	Oran (Yüzde)
1990	20.150	1.611	8
1991	21.010	1.722	8,2
1992	21.264	1.805	8,5
1993	20.314	1.814	8,9
1994	21.876	1.870	8,5
1995	22.286	1.700	7,6
1996	22.697	1.502	6,6
1997	22.755	1.551	6,8
1998	23.385	1.606	6,9
1999	23.878	1.829	7,7
2000	23.078	1.497	6,5
2001	23.491	1.967	8,4
2002	23.818	2.464	10,3
2003	23.818	2.493	10,5
2004	22.016	2.385	10,8
2005	22.454	2.388	10,6
2006	22.751	2.328	10,2
2007	23.114	2.377	10,3
2008	23.805	2.611	11
2009	24.748	3.471	14
2010	25.641	3.046	11,9
2011	26.725	2.615	9,8
2012	24.821	2.518	9,2
2013	25.524	2.747	9,7

Türkiye’de işsizlik oranları genellikle 4-5 yıllık dönemlerde belli bir çizgide seyretmektedir. 2001 yılından sonra işsizlik oranları genellikle çift haneli seyretmektedir. Son 20 yılda 2009 yılı %14 ile en çok işsizliğin olduğu yıl olmuştur. Bunda 2008 yılındaki küresel ekonomik krizin etkisi neden olmuştur.

2.1.4. Türkiye’nin nüfus yapısı

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) tarafından gösterilen bilgilerde 2016 senesinde 79,8 milyon olan Türkiye nüfusu, 2017’de 80 milyondan fazla olacak gibi görünmektedir. Uzun yıllardır azalış gösteren toplam doğurganlık hızı, 2000’lerin ortalarından bu yana yenileme düzeyi seviyesinde durağanlık göstermiştir. Doğurganlıktan

yana izlenen politikalar nedeniyle 2011’den sonra bir tırmanış eğilimi görülmüştür. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasının (TNSA) verilerine dayanarak doğurganlık hızındaki en yüksek yaş grubu 20-24’ten 25-29’a çıkmıştır. TNSA verilerinde eğitim seviyesi ve gelirin yüksek olması doğurganlık düzeyini düşürmektedir⁹⁰.

Tablo 12. Türkiye’nin Demografik Göstergeleri

(TÜİK Nüfus Projeksiyonları ve ADNKS verileridir. (1) Doğuşta beklenen yaşam süresine ait son veri 2014-2016 dönemine aittir.)

	2011	2015	2016
Toplam Doğurganlık hızı (kadın başına)	2,05	2,15	2,10
Doğuşta beklenen yaşam süresi (yıl) (1)	76,6	78,0	
Erkek	74,4	75,3	
Kadın	78,9	80,7	
Nüfus artış hızı (binde)	13,5	13,4	13,5
Nüfus (bin)	74724	78741	79815

Demografik Değişim kuramına göre endüstrileşme ve iktisadi gelişim ile birlikte doğum ve ölüm hızları arasında ters taraflı bir ilişki bulunmaktadır. Ülkeler tarımdan endüstrileşmeye varan yapısal bir değişim geçirdiklerinde, doğum ve ölüm hızları azalmaktadır. Türkiye’de Demografik Fırsat Penceresinin 2010 tarihinde açıldığı ve ortalama 40 sene devam ederek 2050’ye varacağı öngörülmektedir. Bahsi geçen tarihler arasında Türkiye’de çalışma döneminde olan nüfusun yükseleceği, çocuk bağımlı nüfus oranının ise aksine düşeceği tahmin edilmektedir. Yaşlı bağımlı nüfus oranının da ise fazla bir yükseliş olmayacağı varsayılmaktadır. 2050’ye ulaşıldığında, toplam nüfusun azalış eğilimine girmesiyle, nüfusun yaşlanmasıyla sona ereceği yine beklentiler arasında yer almaktadır⁹¹.

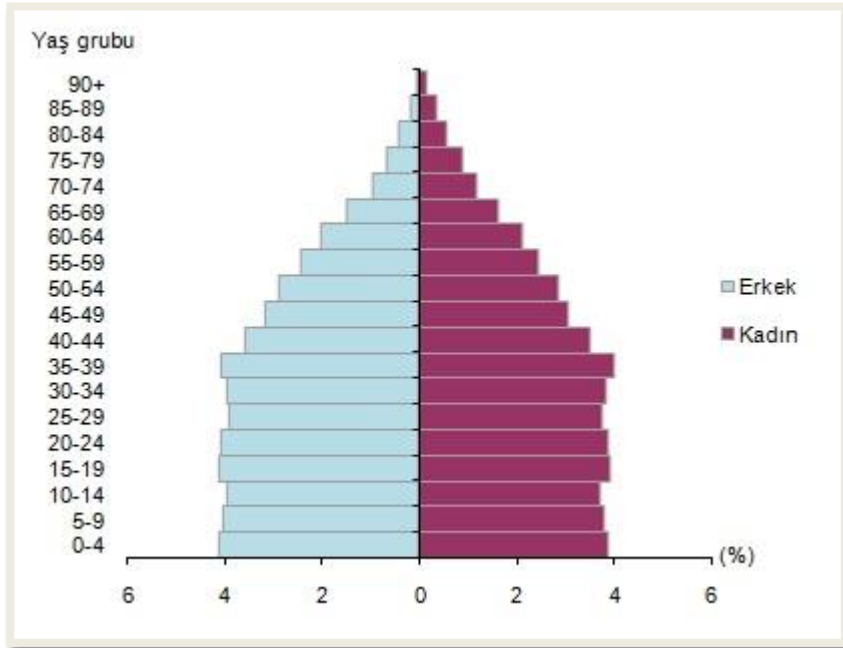
2017 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de toplam nüfus 80.810.525 kişi olurken, bir önceki yıla oranla meydana gelen artış 995 bin 654 kişi olarak gerçekleşti. Toplam nüfus içindeki kadın oranı % 49,8 olurken erkeklerin oranı ise %50,2 olarak belirlendi. Türkiye’de 2017 yılında nüfus artış hızı 2016 yılına göre 1,1 birim azalarak, 2017 yılında % 12,4 olarak ölçülmüştür. Kentlerde yaşayan nüfus oranı bir önceki

⁹⁰ <http://www.kalkinma.gov.tr/>

⁹¹ Kaya, V. ve Yalçinkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi? “En Az Üç Çocuk” Politikasına Tarihsel Bir Bakış. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. s.180

yıla göre 0,3 birim artarak %92,5 olurken kırsal kesim nüfus oranı %7,5 olarak ölçülmüştür⁹².

Türkiye'nin en kalabalık ili olan İstanbul'un nüfusu 15 milyon 29 bin 231 kişi olarak ölçüldü. 5 milyon 445 bin 26 kişi ile Ankara ikinci olurken, üçüncü sırada 4 milyon 279 bin 677 kişi ile İzmir yer aldı, 2 milyon 936 bin 803 kişi ile Bursa dördüncü sırayı alırken Antalya 2 milyon 364 bin 396 kişi ile beşinci sıraya yerleşti. Türkiye'nin en az nüfusuna sahi ili ise 80 bin 417 kişi ile Bayburt oldu. Türkiye'de ortalama yaş oranı 2016 yılına göre 0,3 birim artarak % 31,7 olarak gerçekleşti. Ortalama yaş oranında kadın-erkek bağlamında değerlendirildiğinde, erkeklerde ortalama yaş oranı % 32,4 olurken kadınlarda bu oran %31,1 olarak ölçülmüştür⁹³.

Şekil 2.2 Türkiye'nin Kadın - Erkek yaş aralığı Piramidi
(<https://www.cogrfyadeferim.com/kpss-cogrfya/turkiye-nufusunun-yapisal-ozellikleri.html/attachment/turkiyenin-2015-nufus-piramidi>)

⁹² TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları

⁹³ TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları

Türkiye’de çalışma çağındaki(15-64 yaş arası) nüfus 2016 yılına göre 1,2 birim artarak % 67,9 olarak belirlendi. 0-14 yaş grubu %23,6 olarak tespit edilirken 65 yaş üstü nüfus ise %8,5 olarak saptanmıştır.

2017 yılında Türkiye’deki nüfus yoğunluğu (bir kilometrekareye düşen kişi sayısı) bir önceki seneye nazaran 1 kişi artarak 105 kişi oldu. En yoğun il ise 2.892 kişi/km² ile İstanbul ili oldu. İkinci sırada 521 kişi ile Kocaeli yer alırken İzmir 356 kişi ile üçüncü sırayı aldı. Türkiye’nin nüfus yoğunluğu en az olan ili ise 11 kişi/km² Tunceli olmuştur⁹⁴.

2.2. Azerbaycan’ın Ekonomik Kalkınma Planları

2.2.1. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Dönemi 1918-1920

Halkımızın zengin devlet mirasında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) önemli yer tutuyor. Yüz yıllar boyunca oluşturulmuş zengin ulusal ekonomik fikirlerin gerçekleştirilmesi için ilk defa olarak AHC döneminde gerçek fırsatlar yaranmış ve bu kısmen de elde edilmiştir. AHC müslüman dünyasında ilk defa olarak totalitar rejimin tam tersi olan demokratik yönetim yöntemi tespit edilmiş, bağımsız Azerbaycan düşüncesini ve bağımsız bir Azerbaycan ekonomisi yaratarak bunu gerçeğe dönüştürmek için ciddi adımlar attı. Azerbaycan'ın bağımsızlık fikrinin kurucuları ve bu fikri gerçekleştirenler F.X.Xoyski, E.M.Topçubaşov, M.E.Resulzade ve başkaları. Bağımsızlığımızın önde gelen temsilcilerinin sosyo-ekonomik bakışında öyle bir demokratik toplum kurulması planlanıyordu ki, politik eşitliğin kurulması ile birlikte, Sosyal adaletsizliğin zararlı sonuçları ortadan kaldırılacaktı.

AHC'nin tarım programı ekonomik açıdan incelenmeyi hak ediyor. Yeni yasalara dayanarak topraksız veya az toprağı olan halka yeni arazi verilmesini sağlamak önemliydi. Ayrıca, özel arazi mülkiyeti kaldırılmaması, arazi tüketim normlarına göre özel mülke verilmek üzere tasarlandı, bir yandan, kırsal kesime gelir sağlamak, öte yandan özel girişimcilik toprakları olmaması mümkün olacaktır. AHC'nin ekonomik platformunda parasal enflasyonu önlemek ve enflasyon koşullarında ücretlerin düzenlenmesi gerekiyordu⁹⁵. Genel olarak, para dolaşımı, yurtdışında hammadde satışının düzenlenmesi, gümrük politikası, özel girişimciler ile devlet arasındaki ilişkilerin vergi düzenlemesi kuralları da ana göstergelerdi. Mevcut olduğu 23 ay boyunca, Cumhuriyet mevcut ekonomik

⁹⁴ TÜİK, 2018 Nüfus Projeksiyonları.

⁹⁵ Ə.Əhmədov.Azərbaycan iqtisadiyyatı .Bakı 2010

ve kültürel sorunların ele alınmasında büyük başarılar elde etti. Petrol endüstrisi zor durumdan çıkarıldı, dağıtılmış Bakü-Batum petrol boru hattı yeniden yapıldı, Bakü-Julfa demiryolunu inşa edildi, Kur Nehri üzerinde bir köprü, aydınlanma ve kültür geliştirildi ve yurtdışında çok vasıflı ulusal kadroların hazırlanmasına yönelik çalışmalar genişletildi. Azerbaycan Devlet Bankası kuruldu, ulusal para birimi yayınlandı, Hazar Deniz Nakliye Şirketi geliştirildi, Bakü Üniversitesi ve birçok ilköğretim okulu açıldı. Ulusal paranın bağımsız devletin bir niteliği olarak yayınlanması AHC'nin finans politikasının önemli bir yönüdür. 1918'in başından itibaren Bakü'de yeni kağıt para - "Bakü Bonları" yayınlandı (o sırada "Nicholas" ve "Kerensky" para birimleri dolaşımda kullanılıyordu). Ancak, en başından beri ulusal paranın güçlenmesi ve satın alma gücünün korunması, hükümetin ekonomi politikasının temel konularıdır. Çünkü AHC'nin ulusal para birimi enflasyon koşullarında dolaşmaya başlamıştır. Hükümet, bir önceki döneme ait olduğu kadar cumhuriyetin varlığında da enflasyona karşı mücadele etmelidir. Bu amaçla, aşağıdaki önlemler alınmaktadır: bağımsız devletin mali, vergi, bankacılık ve kredi sistemi oluşturulmaktadır; AHC Devlet Bankası 1919 Eylül'de açıldı; Maliye Bakanlığı'nın 20 Temmuz 1919 tarihli kararıyla, malların serbestçe ihraç edilmesinin sağlanması öngörülmektedir;

AHC, Azerbaycan hükümetinin dış ekonomik faaliyetinde daima hedeflerini izlemiştir. Bu görevlerden biri, nüfusa gerekli malları sağlamak ve hazinenin gelirlerini artırmak için ek kaynaklar bulmaktır. Bu ek kaynaklardan biri gümrük gelirleriydi. Hükümeti gerektirdiği zaman, yabancı veya yurtdışı ürün satışlarının izin verilmesi veya yasaklanması sırasında ürünün nüfus için ne kadar gerekli olduğu, hükümete ne kadar gelir getirdiği dikkate alınıyordu. Azerbaycan hükümetinin 20 Şubat 1919 tarihli tasarısı, yurtdışında konyak, üzüm ve dut meyve alkolünün ihracatına izin veriyor. Yurtdışındaki alkol satışının Azerbaycan Halk Cumhuriyeti faaliyetinden önce yasaklandığı belirtilmelidir. Bunun bazı çiftliklerde ve hükümet finansmanında önemli bir etkisi oldu. Hükümet sadece kamu hazinesinin ve votkanın değil, aynı zamanda tüm nüfusun yurtdışında alkol satışı ile ilgilendiğini düşünmektedir. Onlar kendi tarım ürünleri olan üzümü ve dutu şarap zavodlarına satmakla kazanır, şimdiye kadar hiçbir kıymeti olmayan atıklardan (örneğin, çürümüş meyve kabukları) kullanarak karlı bir işe dönüşür. Bu kanuna göre pamuk, yün, ipek, frizon (ipek üretiminde atık), koza gibi hammaddelerin özgürce ihracına bu şartla izin veriliyordu ki, ihraç edilen hammaddenin değerinin yüzde 25 bedelsiz olarak hazinenin

hesabına geçirilsin. Sorunun bu sayısında devletin döviz veya emtia borsaları için gerekli olan gerekli malları alması mümkün olacaktır.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti de Rusya ile ekonomik işbirliğine büyük önem verdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin böyle bir yönü dikkat çekicidir. O, Rus pazarından mahrumiyete yönelik olumsuz tutumlar sergiliyordu. Rus pazarları petrol, pamuk ve diğer ihracat ürünleri için büyük önem taşıyordu. Farklı görüşlerin varlığına rağmen, 30 Mart 1920'de Sovyet Rusyası ve Azerbaycan Ortak Komisyonu toplantısında bir ticaret anlaşması imzalandı. Ancak, Rusya ile ilgili pozisyonların hiçbiri uygulanmadı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde petrol endüstrisi, ekonominin öncelikli alanı olarak görülüyordu. O zaman, petrol dünyanın en güçlü motoru oldu. Böylece, parlamento ve hükümet petrol üretimini ve işleniş durumunu periyodik olarak analiz eder ve dünya petrol piyasasını incelerdi.

2.2.2. Bağımsızlık öncesi dönemi 1920-1991

Azerbaycan, 150 yıldan uzun bir süredir Rus İmparatorluğunun bir parçası olmuştur ve yasaları altında yaşamıştır. Yirminci yüzyılda, onun kaderini üç önemli olayı etkiledi:

- a) Bağımsız Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin 1920'de Altın Ordu tarafından işgal edilmesi ve ülkenin bağımsızlığının ortadan kaldırılması;
- b) İşgalden sonra SSCB'nin bir parçası olarak mevcut ekonomik sistemin kaldırılması, idari ve idari sistemin kurulması;
- c) 1991'de ulusal bağımsızlığın yeniden restore edilmesi⁹⁶.

Bolşevikler 1920'de Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra, insanlar doğal kaynaklarına karar verme hakkından mahrum bırakıldılar. Ülkenin zengin doğal kaynakları, her şeyden önce petrolü, Azerbaycan halkının çıkarlarına değil, tüm ülke (Sovyetler) ekonomisinin karmaşıklığına tabi tutulmuştur. Petrol ürünleri üzerindeki kontrol de merkezi otoritelerin yetkisinde verilmiştir.

SSCB'de olduğu gibi, Azerbaycan'daki idari-amirlik sisteminin genel özellikleri aşağıdaki gibiydi. Temelleri, toplam kamu (aslında devlet) mülkünün, ekonominin tekelinin ve bürokratik subayın yönetiminin yönetilmesi və ekonomik mekanizmanın temeli olarak merkezi planlamaidi.

⁹⁶ M.Əliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı 2000

İdari sistemde, ekonomik mekanizmanın birtakım özellikleri vardı. Bu sistem her şeyden önce tüm işletmelerin tek bir merkezden yani en yüksek devlet organları tarafından yönetilmesini gerektiriyordu. Bu, elbette, ekonomik varlıkların bağımsızlığına izin vermedi. İkincisi, merkezi hükümet malların üretimini ve dağıtımını kontrol ediyordu. Sonuç olarak, bireysel çiftlikler arasındaki serbest pazar ilişkileri ortadan kaldırıldı. Üçüncü olarak, devlet aygıtı esas olarak idari-yönetimsel yöntemlerle yönetilmiştir. Ve bu, emek sonuçlarına maddi niyetini azaltacaktır. Üretim tesislerinin devletleştirilmesi, tarihte görülmemiş bir tekel oluşturdu. Ekonominin tüm sektörlerindeki büyük tekeller, merkezi ve yerel bakanlıklar tarafından desteklenir ve rekabet için yer yoktur. Sonuç olarak, işletmeler yeni teknikler ve teknolojiler uygulamakla ilgilenmiyordu. Daha fazla maliyetle daha fazla ürünün üretimi, işletmelerin sloganıydı. Ekonomik sistem bir “maliyet” ekonomisi haline geldi. Son sonuç, ekonominin bir “açık” ekonomiye dönüşmesiydi.

Kamu talebinin yapısı da merkezi planlama kurumları tarafından belirlendi. Doğal olarak asgari talep, uygulamadaki kamu talebini belirlemenin imkânsız olduğu gerçeğine dayanıyordu.

Maddi faydaların, işçiliğin ve mali kaynakların merkezi olarak tahsisi, üreticilerin ve tüketicilerin doğrudan katılımı olmadan gerçekleştirildi. Büyük çoğunluğu SSCB'nin büyük askeri-sanayi kompleksinin ihtiyaçlarını karşılamaya odaklandı. Sistem yaşamın gerekliliklerini, bilimsel ve teknolojik ilerlemesini karşılamadığından, değişmesi tarihsel bir gerekliliğe dönüştü.

Azerbaycan ekonomisinin gelişmesine Sovyet dönemindeki rakamlarla yakından bakarsak, o zaman aşağıdaki tabloyu göreceğiz. Resmi istatistikler, 1913-1986 yıllarında Azerbaycan'daki sanayi üretiminin 98 kat, tarımsal üretimin 93 kat, ekim alanlarının ise 1, 4 kat arttığını göstermektedir. Bu dönemde tahıl ürünleri üretimi 2,2; ham pamuk 1.2; üzümler 30,8; et 4.5; süt 5.1; sığır eti sayısı 1,5'dir; koyun ve keçi sayısı 2.4 kat arttı. Demiryollarının uzunluğu 2,5 kat artmıştır⁹⁷.

Ekonomik gelişmenin bu aşaması (1920-1990) 70 yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Fakat uzunluğuna göre önceki kadar (1850-1920 yılları) uzun döneme denk olan bu aşama ekonominin yükselişinde gerçekleşen çok köklü miktar ve kalite farklılıklarının büyük ölçeği ile karakterizedir. Bununla birlikte, ekonominin bu tarihi dönemde yüksek düzeydeki gelişme seviyesine ulaşamaması nedeniyle, çözülmemiş birçok sorunun varlığı, sosyalist

⁹⁷ M.Əliyev. 2000, a.g.e.,

sisteme birçok sayda çelişki ortaya çıkarmıştır. Bilindiği gibi, sosyalizm toplumu koşullarında dış ekonomik mucizenin arkasında, başka kusurlarla beraber şu veya bu ülkede verimli güçlerin gelişiminin mevcut imkanlarının onların milli menfaatlerine hizmet etmek yönünde yönlendirilmemiş halleri başından sonuna kadar düşünülmüş devlet politikası olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde, Azerbaycan'ın ekonomik yapısı ve bu dev ülkenin ayrılmaz bir parçası olan eylem mekanizması, SSCB'nin ekonomik stratejisine uygun olarak şekillendi. Çoğu sanayi kuruluşu, SSCB'de "devasa" geleneğine sadık kalarak, All-Union Ulusal Ekonomi Kompleksi'nin ihtiyaçları dikkate alınarak oluşturuldu. SSCB içinde "Uluslararası" işbölümü oluşturuldu.

Sovyet döneminde, Azerbaycan ekonomisindeki en hızlı gelişme süreci, SSCB'nin sosyo-ekonomik kalkınmada durgunluk dönemine girdiği döneme denk gelmektedir. Böylece, Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşünün arifesinde, 1990'da Cumhuriyet, Sovyetler Birliği'nin cumhuriyetleri arasında 8.6 milyon nüfusu ve Kafkasya'da ilk sırayı alan 6. sırayı işgal etti. Nüfusun% 54'ü şehirlerde yaşamakta ve% 46'sı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Azerbaycanlılar toplam nüfusun% 78,2'sini oluşturuyordu. Nüfus yoğunluğu yeterince yüksek ve her sq. km 82 kişiye düşüyor. Nüfus nispeten genç: 15 yaşın altındakiler nüfusun yaklaşık% 33'ü idi. Bu dönemde, ekonominin büyümesi, önemli niceliksel ve niteliksel değişimlere yol açmıştır⁹⁸.

Sovyet döneminde, bu dev ülkenin ayrılmaz bir parçası olan Azerbaycan ekonomisi, SSCB'nin ekonomik stratejisiyle şekillendi. Çoğu sanayi kuruluşu, SSCB'de "devasa" geleneğine sadık kalarak, All-Union Ulusal Ekonomi Kompleksi'nin ihtiyaçları dikkate alınarak oluşturuldu. SSCB içinde "Uluslararası" işçi bölümü kurulmuş ve ülke "demir perdeler" ile dünya toplumundan izole edilmişti.

SSCB'nin çöküşünün arifesinde, Azerbaycan'da kişi başına düşen milli gelir SSCB ortalamasının yüzde 77'sini, sanayi üretiminin yüzde 55'ini ve tarımsal üretimin yüzde 70'ini oluşturuyordu⁹⁹.

Azerbaycan'da mevcut servete ve doğal kaynaklara dayalı sanayi alanları geliştirilmiştir. Bunlar arasında siyah ve demir dışı metalurji, elektrik enerjisi, petrokimya,

⁹⁸ D.Vəliyev Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata integrasiyası. Bakı 2014

⁹⁹ M.Əliyev. 2000, **a.g.e.**, s.35

elektroteknik, kimyasal, petrokimyasal, hafif ve gıda endüstrileri bulunmaktaydı. Ülkede orta ölçekli işletmelerde yaklaşık 430 işçi istihdam ediliyordu.

Sovyetler döneminde, Azerbaycan ekonomisi SSCB içinde sadece bilimsel ve teknik başarılar kazanmıştır. Bu dönemde, ülkenin zengin doğal kaynakları ve ekonomik potansiyeli, başta Birlik çapında ulusal ekonomi kompleksi olan öncü askeri sanayi kompleksi olmak üzere, idari-yönetim sistemi tarafından merkezi olarak yönetiliyordu. Azerbaycan'daki sanayi kuruluşlarının% 93'ünün ve Bakü'de% 95'inin İttifak'ta olduğunu göstermek yeterlidir. Gelir ve harcamaları cumhuriyet bütçesine değil, birlik bütçesine de yansımaktaydı.

Ülke bağımsız mali, bütçe, kredi ve para sistemlerinden yoksun bırakıldı, bağımsız ekonomi sadece bağımsız bir devlet yaratabilirdi. SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycan'da bağımsız ulusal devletçiliğin restorasyonu, Azerbaycan halkının sosyo-ekonomik ilerlemesinde, medeni dünya toplumunun eşit bir üyesi olarak girişinde ve küresel ufuklara doğru ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Zengin doğal kaynaklarına 150 yıldan fazla süredir karar verme hakkını kaybedenler yine aynı haklara sahiplerdi.

2.2.3. Bağımsızlık dönemi

Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi Sovyetlerin çöküşünden sonraki dönemdir. Aslında Sovyetlerin çöküş döneminde Azerbaycan halkı Cumhuriyeti yeniden kurabilmek için ayaklanmıştı. Cumhuriyet yolunda 20 Ocak 1990 senesinde Sovyetlerin Baküde kan dökmesine rağmen, halkın hareketini durduramamış ve neticede Azerbaycan 70 sene sonra yeniden Cumhuriyeti kurabilmiştir

2.2.3.1. Bağımsızlığın ilk dönemi 1991-1994

Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden tesis edilmesinin ardından asıl görev, dünya devletlerinin gelişimindeki ilerici eğilimlerle tutarlı, farklı, eşit haklar ve birbirine bağlılık ve piyasa ilişkilerine dayanan gerçek demokratik meşru bir devlet kurmaktır. Azerbaycan'da piyasa ekonomisinin oluşumu, bazı zorluk ve çelişkilere sahip olan sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın her alanında kendini göstermektedir.

Ekonomik ilişkileri yeniden yapılandırmak ve idari sistemi terk etmek, her yerde ekonomik faktörlerin rasyonel kullanımını gerektiriyor ve bu prensip piyasa ilişkilerine geçişi gerektiriyor. Buradaki temel amaç, ülkeyi krizden çıkarmak, metaların azlığını aradan

kaldırmak, talep ve arzını dengelemek, iyi bir finans ve kredi sistemi oluşturmak ve her alanda sosyo-ekonomik ilerlemeyi sağlamaktır.

Anayasa Yasası'nın 18 Ekim 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlık ilkeleri konusunda benimsenmesi, ülkenin tarihinde yeni bir dönemin başlangıcına yol açmıştır.

Azerbaycan'ın bağımsız gelişimini engelleyen faktörler arasında, yabancı etkenler kendini daha keskin gösteriyor. Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı olan Azerbaycan'ın 70 yıllık ekonomisi, Rusya ile olan ilişkilerin kesilmesinden sonra felç oldu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını istemeyen komşu devletler, bu ilişkileri yavaş yavaş karmaşıklaştırmakta ve bazen ekonomik ilişkileri açıkça yasaklamaktadır. Dağlık Karabağ anlaşmazlığı açıkça Azerbaycan'ın bağımsızlığına yöneliktir. Azerbaycan bağımsızlık yolunda ilerlerken, Azerbaycan'ın bağımsızlığını istemeyen komşu devletler bu faktörlerden daha fazlasını kullanmaya çalıştı.

İdari veya idari sistemin piyasa ekonomisi ilkelerinin değiştirilmesi de ciddi zorluklara neden olmuştur. Merkezi yönetimin tahakkümünün kaldırılması, yerel yönetim sisteminin egemenliğini ortaya çıkardı.

Savurgan Sosyalist ekonomik sistemden verimli ekonomik sisteme geçiş için önemli bir koşul, özelleştirme ve girişimcilik gelişimi için uygun koşulların yaratılmasıdır. Özelleştirme süreci, mülkiyet ilişkilerinin dönüşüm sürecinin ve piyasa ekonomisinin oluşumu için yasal dayanağın önemli bir bileşenidir.

Azerbaycan, 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin nüfus açısından 6., Sovyetler Birliği'nde ise 9. sırada olmasına rağmen, bir dizi sanayi ürününün ön saflarında yer aldı. Örneğin, petrol üretiminde üçüncü, çelik boru üretiminde üçüncü, tarım ürünlerinden üzüm ve çay üretiminde 1., Azerbaycan'da SSCB'de üretilen tüm klimalarda 1.,% 95'i kükürt,% 40'ı makine ve silindir yağı,% 25'i jeolojik keşif ürünleri ve% 22'si üzüm üretildi. Aynı dönemde pamuk ipliğinin% 2.5'i, pamuk kumaş üretiminin% 6.4'ü, yün kumaş üretiminin% 1.3'ü, et üretiminin% 0,5'i,% 0,1'ini tereyağı, Azerbaycan'da tarım ürünlerinin% 1.6'sı üretiliyordu¹⁰⁰.

Azerbaycan'da bağımsızlığın yeniden tesis edilmesine yönelik ekonomik yasaların hazırlanması, SSCB'de var olduğu dönemde başlamıştır. Bir örnek, 25 Mayıs 1991'de kabul

¹⁰⁰ M.Əliyev. 2000, **a.g.e.**, s.52

edilen "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ekonomik Bağımsızlığının Temelleri Hakkında Anayasa Yasasıdır"¹⁰¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığının temelini belirleyen aşağıdaki genel ilkeler Kanun'da verilmiştir:

- Ülkenin sınırları içindeki kara, yüzey, iç sular ve karasal sular, bitkiler ve hayvanlar, hava havzası Azerbaycan Cumhuriyeti'nin münhasır mülküdür;
- Azerbaycan toprakları içinde Hazar Denizi sınırları içinde bulunan, uluslararası hukuka göre onaylanan kaynakların elden çıkarılması, bertaraf edilmesi ve kullanılması hakkı Azerbaycan Cumhuriyeti'ne aittir;
- Her tür mülkiyetin, girişimcilik faaliyetlerinin özgürlüğünün eşitliğini ve yasal korumasını sağlamak;
- Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında yabancı güçlerden korunmasını sağlamak.

Yasanın ana bölümlerinden biri de, ekonominin devlet düzenlemesidir. Tüketim malları, nüfus hizmeti, üretim tesisleri, sermaye, emek, döviz ve menkul kıymet piyasaları koşulları altında pazar ortamında ülkenin ekonomik kompleksinin kalkınma yolları tanımlandı. Piyasa ilişkilerinin temeli, satıcı ve alıcı arasında, emtia-para ilişkileri, serbest fiyatlandırma ve girişimcilik temelinde anlaşma ile oluşturulan sözleşme ve piyasa fiyatlarıdır. Girişimciler için eşit ekonomik koşullar yaratılır ve eşit yasal garantiler kurulur.

Devlet gücü ve yönetim organları, özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatında öngörülen durumlar haricinde, devlete ait işletmelerin ekonomik faaliyetlerine doğrudan müdahale etmiyor.

Bu yasa, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ekonominin devlet düzenlemesinin aşağıdaki işlevleri yerine getirdiğini hükme bağlamaktadır:

- Üretim: Ekonomik potansiyeli kullanmanın en etkili yollarını belirler, ekonomideki yapısal değişimleri teşvik eder, kilit piyasa yapıları oluşturur, fikri mülkiyet ilişkilerini düzenler;
- Ulusal gelir kullanım oranını belirler, ekonomik ve sosyal kalkınma için programlar geliştirir, Azerbaycan halkının ahlaki olarak yeniden canlanmasını sağlar ve teşvik eder, ayrı alan ve bölgelerin gelişimi için özel fonlar oluşturur;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çıkarlarını diğer devletlerle ilişkilerde korur;

¹⁰¹ S.İbadov.Azərbaycan iqtisadiyyatı .Bakı 2011

- Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal, sosial, ekonomik, ekolojik ve kültürel çıkarlarına aykırı eylemleri önler, tekellerin otoritesine karşı önlem alır;
- Ülkenin işgücü kaynaklarının verimli kullanımını sağlar, sağlıklı ve güvenli çalışma koşulları yaratır;
- Vatandaşlar için asgari teminatlar, sosyal güvenlik ve diğer gerekli yasal önlemleri yerine getirir;
- Nüfusu, işletmeleri ve kuruluşları doğal afetlerden, endüstriyel kazalardan, diğer acil durumlardan ve olaylardan korunması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için bir önlemler sistemi oluşturulmak¹⁰².

Bağımsız ekonomini sadece bağımsız bir devlet kurabilir. SSCB'nin çöküşü ve Azerbaycan'da bağımsız ulusal devletçiliğin restorasyonu, Azerbaycan halkının sosyo-ekonomik ilerlemesinde, medeni dünya toplumunun eşit bir üyesi olarak girişinde ve küresel ufuklara doğru ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır. Zengin doğal kaynaklarına 150 yıldan fazla süredir karar verme hakkını kaybeden halk yine aynı haklara sahiplendi.

1991-1994'te makroekonomik süreçler daha ağırdı. 80'li yılların ikinci yarısında ve 1990'ların başlarında Sovyet devletinin çöküşünün arifesinde Azerbaycan'da başlayan ekonominin gerilemesi ve deformasyonu, 1991-1994'te bahsedilen sorunların karmaşıklığıyla bağlantılı olarak bağımsızlık döneminde derinleşti ve genişledi.

İstatistiklerden de görüleceği üzere GSYİH, 1990'da% 11,7, 1992'de% 22,6, 1993'te% 23,1 ve 1994'te% 19,7 oranında azalmıştır. Enflasyonla mücadele önlemlerine rağmen, hiperenflasyon derinleşti ve fiyatlar sürekli yükseldi¹⁰³.

Dünya Bankası tahminlerine göre, 1985-1995 döneminde Azerbaycan'da kişi başına düşen GSYİH ortalama% 16,3 azaldı. Sonuç olarak, Azerbaycanda kişi başına düşen GSYİH, ABD'de aynı göstergeye göre 1987'de yüzde 21,8 iken, bu rakam 1994'te yüzde 5,4'e geriledi.

1991 yılında bağımsızlığını yeniden tesis eden ve pazar ekonomisine doğru ilk adımlarını atan Azerbaycan Cumhuriyeti, ekonomik ve politik açıdan büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. 1989'dan beri ekonomide başlayan durgunluk, bağımsızlığın ilk üç yılında derinleşti. 1989-1991 döneminde gayri safi yurtiçi hasıla yıllık ortalama yüzde 5,7

¹⁰² <http://www.e-qanun.az/framework/6506>

¹⁰³ <http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=1&lang=az>

oranında azalırken, önümüzdeki üç yıldaki düşüş oranı 3,8 kat artmıştır. 1993 yılında, 1990 yılında 2 kat daha az sanayi ve tarım ürünü üretildi.

1991 yılında Azerbaycan'ın sanayi yapısı ile ilgili aşağıdaki rakamların izlenimidir.

Tablo 13. 1991 yılında Azerbaycan'da sanayi yapısı
(<https://www.stat.gov.az/source/industry/az/007.xls>)

	Sanayi İşletmelerinin Sayısı	Çalışanların Özgül Ağırlığı (% -Le)	Toplam Üretim Çıkışı (%)
<i>Toplam sanayi</i>	3717	100	100
<i>Ağır sanayi</i>	1302	46, 6	38, 75
<i>Elektrik Gücü Endüstrisi</i>	129	5, 08	3, 18
<i>Yakıt endüstrisi</i>	18	5, 86	12, 43
<i>Metallurji</i>	14	4, 69	3, 25
<i>Metal İşleme ve Makine Mühendisliği</i>	859	26, 27	13, 02
<i>Makine mühendisliği</i>	126	18, 86	10, 99
<i>Petrol makineleri dahil</i>	18	3, 08	3, 32
<i>Ağaç işleri ve kağıt endüstrisi</i>	554	2, 9	1, 72
<i>Yapı malzemeleri endüstrisi</i>	387	6, 55	2, 61
<i>Kimyasal ve petrokimya endüstrisi</i>	36	6, 48	6, 47
<i>Hafif endüstri</i>	251	23, 69	18, 94
<i>Tarım endüstrisi</i>	1187	13, 78	31, 51

1991 yılında Azerbaycan'ın milli gelirinin% 42'si sanayi,% 30.2'si tarım,% 13.4'ü inşaat,% 3.5'i ulaştırma ve haberleşme,% 5.7'si diğer sektörlerde gerçekleşmiştir. Azerbaycan sanayisinin% 48-49'unu ağır, % 19-20'sini hafif sanayi ve % 30'unu gıda sanayi oluşturmaktadır. SSCB gıda ürünlerinin% 4'ü, pamuk üretiminin% 8'i, tütünün% 14'ü ve üzümün% 23'ü Azerbaycan'a düşmüştür.

Ulaştırma sektörü de ülkede biraz gelişti. Karayollarının uzunluğu 29.000 km idi. Yollar aslında tüm bölgeleri kapladı. Yoğunluğu yüksekti her bir km kare. kişi başına 0.9 km ve binde 11 km. yol düşüyor. Böylece, Azerbaycan'daki yolların yoğunluğu Ukrayna ve Doğu Avrupa'dakilere göre yaklaşık 3 kat daha fazlaydı, ancak Fransa'dan iki kat daha azdı.

Demiryolu ağı ülkenin ana ulaşım koridorlarına hizmet etti. Bu yolların uzunluğu 2120 km. 400 lokomotif vardı. Ülkede 4 ana havaalanı ve 30 uçak vardı. Hazar Denizcilik Şirketi, 330.000 tonluk yükleme kapasitesine sahip 70 gemiye sahiptir. İran, Orta Asya ve Rusya'da iyi müşterileri vardı¹⁰⁴.

7 Ocak 1993 tarihinde, "Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi" Yasası, ülkemizde özelleştirme ilkelerini, örgütsel ve yasal temellerini tanımlamıştır. Bu ilkelere göre, özelleştirme sürecinin aşamaları, dizileri, yolları, şekilleri ve seçenekleri devlet tarafından belirlenir; bu süreçte devletin çıkarları, işçi kolektifleri ve nüfus grupları dikkate alınır; bu amaçla özelleştirme payı belirlenir; özelleştirme biçimini ve seçeneklerini seçerken, işçi kolektiflerinin görüşü dikkate alınır; özelleştirme, şeffaflık koşulları altında gerçekleştirilir¹⁰⁵.

24 Eylül 1994'te Bakü'de "Yüzyılın Sözleşmesi" başlıklı petrol sözleşmesi imzalandı. Hazar Denizi'nin hidrokarbon rezervlerini geliştirmeyi amaçlayan bu ve diğer anlaşmalar, önümüzdeki yıllarda Azerbaycan'da 60 milyar dolarlık yabancı yatırımı öngörmektedir. Bu anlaşmaların değerli bir siyasi anlamı var ve Azerbaycan'ın uluslararası politikalarında rollerini güçlendiren bir faktör olarak hizmet ediyor. Azerbaycan petrolünün dünya pazarına taşınması alanında başarılı adımlar atılmış, Bakü-Supsa boru hattı inşa edilmiş ve işletmeye alınmıştır. Stratejik açıdan önemli olan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol ihracat hattının inşası başarıyla gerçekleştirildi.

Böylece, 1991'de devlet bağımsızlığının yeniden tesis edilmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti, egemenlik haklarını ekonomik alanda kullanmaya ve bağımsız bir ekonomi politikası izlemeye başladı. Bu ekonomik politikanın ana yönleri, farklı mülkiyet biçimleri, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine entegrasyon temelinde oluşturulan ekonomik sistemdir.

Zengin doğal ve ekonomik refahı olan ülkelerde, bağımsızlığın korunması bazen, elde edilmesinden daha zor ve karmaşıktır. Rakip devletler tarafından kuşatılmış ve tecrübesiz devlet liderleri tarafından yönetilen Azerbaycan'da daha da zordu. Bu durum ülkemizin sadece bağımsızlığını kaybetmesini değil, aynı zamanda toprak bütünlüğünü de tehdit ediyordu. Kamu yönetimi alanında zengin bir deneyime sahip olan Haydar Aliyev'in bilge iç ve dış stratejik rotası, ülkeyi derin siyasal, ekonomik, sosyal ve psikolojik krizler ve

¹⁰⁴ <http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=26&lang=az>

¹⁰⁵ M.Əliyev. 2000, **a.g.e.**, s.60

sarsıntılardan uzaklaştırarak ülkenin bağımsızlık yolundaki ilerlemesi için sağlam bir temel oluşturdu.

Azerbaycan devletinin karşı karşıya olduğu en yüksek hedefe ulaşılması, öncelikle ekonomik istikrarın sağlanmasını talep etti. Yapılan kararlı ekonomik reformlar, uluslararası destekle geniş ölçüde desteklendi. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası bu reformları desteklemeye başladı. Azerbaycan'da ekonomik reformlar konusunda özel bir program hazırladılar ve ülkemize mali destek sağladılar. Bu kuruluşlarla yakın işbirliği içinde hazırlanan istikrar programı doğrultusunda ekonominin liberalleşmesini amaçlayan radikal reformlar kaçınılmazdı. Ülkede makroekonomik düzeyde sağlam ve esnek bir para, bütçe, vergi, gümrük politikası, fiyatların serbestleştirilmesi, dış ekonomik faaliyet ve döviz piyasası ve yabancı sermaye neticesinde finansal istikrara ulaşılmıştır. Makul bir makroekonomik istikrar ortamını kullanan hükümet, ülkedeki ekonomik reformun yeni karmaşık aşamasının yapısal dönüşüm aşamasına geçmiştir. Özel Devlet programına uygun olarak ülkede geniş çaplı özelleştirmeye başlanmış, ekonominin önemli alanlarından olan tarım sferada toprağın özel mülkiyete verilmesi yönünde radikal reformlar yapılmış, yeni ekonomik taleplere cevap veren finans sektörünün, onun önemli bir parçası olan bankacılık sisteminin oluşturulması, kamu bankalarının yeniden yapılandırılması yönünde radikal adımlar atılmıştır.

Ülkedeki özelleştirme programının ekonomik reformların önemli bir unsuru olarak uygulanması, serbest girişimciliğin ve kişisel girişimciliğin gelişimine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'da ekonomik büyüme oranı 1994'ten bu yana BDT ortalamasından önemli ölçüde yüksekti.

2.2.3.2. Bağımsızlığın ikinci dönemi 1994-2003

1991 yılında devlet bağımsızlığının yeniden tesis edilmesinden sonra Azerbaycan Cumhuriyeti egemenlik haklarını ekonomi alanında uygulamaya başladı ve bağımsız bir politika izledi. Bu politikanın ana yönleri, farklı mülkiyet biçimleri, piyasa ekonomisine geçiş ve dünya ekonomisine entegrasyon temelinde oluşturulan ekonomik sistemdir. Bağımsızlık zamanından bugüne kadar, ülkenin ekonomik gelişimi iki ana aşamaya bölünebilir. Birincisi, 1991-1995 yıllarını kapsayan ekonomik kaos ya da durgunluk dönemi. İkincisi, 1996'dan beri devam eden makroekonomik istikrar ve dinamik ekonomik gelişme. Devletin bağımsızlığının yeniden kazanılmasının ardından kısa tarihi süreçte, ülkemizin

sosyo-ekonomik kalkınması alanında büyük başarılar ve dünya ekonomik sistemine entegrasyon sağlanmıştır. Bu dönemin en büyük başarısı, ülkemizde bağımsız devlet kurma sürecinde ekonomik reformların ve kalkınmanın özünde Azerbaycan modeli olan yeni bir modelin oluşturulmasıydı. Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına çıkarılması için 1996 yılında Bakü-Novorossiysk, 1999 yılında ise Bakü-Supsa ihraç petrol hatlarının işletmeye verilmesine ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının inşası ile ilgili anlaşmanın imzalanmasına, böylece ihracat güzergahlarının diversifikasyonuna ulaşıldı. Haydar Aliyev'in 1999 yılında imzaladığı Kararname ile petrol yataklarının yabancı şirketlerle ortak işletilmesinden elde edilen kar, petrolün satışından oluşturulan fonların etkin yönetimi, bu malzemelerin öncelikli alanların gelişimine ve sosyal-ekonomik açıdan önem arz eden projelerin uygulanmasına yöneldilmesini sağlamak için Devlet Petrol Fonu oluşturuldu. Şu anda, Vakfın faaliyetleri ve bu alandaki şeffaflık uluslararası kuruluşlar tarafından çok değerlidir.

Petrol ve gaz sektörü, ekonominin diğer sektörlerinin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Planlanan ekonomik politika sonucunda makroekonomik istikrar sağlanmış ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin temeli atılmış, ekonominin tüm sektörlerinde reformlar başlatılmış ve nüfusun yaşam standartlarını iyileştirmek için ciddi adımlar atılmıştır. Girişimciliği geliştirerek, olumlu iş ve yatırım ortamı yaratarak ve petrol dışı sektörün gelişmesini sağlayarak yerli ve yabancı yatırımları çekmek, bu aşamada ekonomik politikanın tipik özelliklerinden biri olmuştur. Uygulanan amaca yönelik tedbirler sayesinde Azerbaycan'da girişimcilik sektörü oluşmuş ve ülkenin sosyo-ekonomik gelişiminde özel sektörün rolü artmıştır.

Ekonomideki mülk çeşitliliğini sağlamak için alınan önlemler, sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya olumlu bir sonuç vermiştir. Bu nedenle, özel sektörün GSYİH içindeki özelleştirmesindeki payı aslında% 10'un altındayken, şu andaki ağırlığı% 83'e ulaşmıştır.

Özelleştirme programının ülkedeki ekonomik reformların önemli bir yönü olarak uygulanması, serbest girişimciliğin ve kişisel girişimciliğin gelişimine katkıda bulunmuştur. 1998 yılına kadar, 28.000'den fazla küçük işletmenin özelleştirildiğini ve küçük işletmeler için neredeyse özelleştirme programlarının tamamlandığını belirtmek gerekir. 1997'den başlayarak, özelleştirmeyi büyük özelleştirme, orta ve büyük kamu işletmelerini hisse senedi

şirketlerine dönüştürme süreci başladı. Sadece 1998'de, 800'den fazla büyük ve orta büyüklükte kamu kuruluşu, anonim şirketlere dönüştü¹⁰⁶.

Özelleştirme, Milli Meclis tarafından kabul edilen Devlet Programı temelinde yürütülmektedir. Özelleştirmeden elde edilen gelirler, devlet bütçe açığının finansmanına yönlendirilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesine İlişkin Devlet Programının (1995-1998) kabul edilmesi, özelleştirme uygulamasının yasal temeli içinde yer almıştır. Daha sonra girişimciliğin geliştirilmesi için devlet önlemleri, Azerbaycan'ın ekonomi politikasının önceliklerinden biri haline gelmiştir. Özelleştirme programının hedefleri sistematik ve aşağıdaki gibi tanımlandı:

- Özel mülkiyet ve serbest rekabet ilkeleri temelinde piyasa ekonomisi gelişimi için koşullar yaratmak;
- Piyasa yapısına uygun olarak ekonomik yapının oluşturulması;
- Ekonomik süreçte kullanılmayan kaynakları teşvik etmek;
- Bu sürece dahil olmak için ulusal ve yabancı sermayenin teşvik edilmesi;
- Tüm bunların sonucunda halkın refahını arttırmak.

1995-1998 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesi Hakkında birinci Devlet Programının kabul edilmesinden sonra, özelleştirme sistematik bir nitelik kazanmıştır. Özelleştirme birinci Devlet Programı, orta ve büyük ölçekli işletmelerin anonim şirketlere dönüşümünü ve daha sonra hisse senetlerinin serbest bırakılmasını öngörmektedir. Her vatandaşın, özelleştirmenin adil bir şekilde yürütüldüğünü ve halkın sürece aktif olarak dahil olmasını sağlamak için bir özelleştirme payı (çek) vardır.

1995-1998 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi, devlet ticaret programı, kamu ikram ve taşımacılığı, inşaat ve diğer alanların özelleştirilmesinde başlamıştır. Devlet Programının kabul edilmesinden sonra, özelleştirme süreci aşağıdaki bilgilerden görüldüğü üzere geniş ve kapsamlı olmuştur.

¹⁰⁶ <https://www.stat.gov.az/source/industry/#>

Tablo 14 Azərbaycan'da özelleştirilen işletme sayısı
(D.Vəliyev Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı 2014)

	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam	872	6418	7493	6644	1897
Sanayi	-	18	326	155	63
Tarım	-	1	43	62	7
Taşımacılık	872	384	1729	3546	860
Ticarət	-	389	647	680	179
İnşaat	-	2	36	152	40
Hizmet	-	5140	3877	289	65
Eksik binalar	-	5	35	48	22
Petrol Ofisleri	-	194	186	56	41
Diğer	-	9	353	1443	534
Orta ve büyük işletmeler	-	-	407	547	111

Özelleşmiş küçük işletmelerin sayısı üç yıl içinde (1995-1998) 7,5 kat artmış ve iş alanlarını genişletmiştir. 1995 yılında, küçük işletmeler yalnızca ulaştırma sektöründe özelleştirildi ve 1998'de bu süreç ekonominin neredeyse tüm sektörlerini kapladı¹⁰⁷.

Tablo 15 Özelleştirilmiş devlet teşebbüsleri
(<http://www.stateproperty.gov.az/index.php/az/fərmanlar/374>)

Sıra №-si	Alan bağlantısı	Çalışan sayısına göre gruplama		
		Küçük	Orta	Büyük
1.	Sanayi	50'ye kadar	50 - 150	150'den fazla
2.	İnşaat	50'ye kadar	50 - 100	100'den fazla
3.	Ulaşım ve iletişim	50'ye kadar	50 - 100	100'den fazla
4.	Bilimsel ve teknik	30'a kadar	30 - 75	75'den fazla
5.	Ticaret, servis vb.	25'den fazla	25 - 50	50'den fazla

2000 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kamu mallarının özelleştirilmesinin ikinci Devlet Programı" (ilave ve değişiklikler 23. 10. 2003) mevcut mevzuat ve son yıllarda ülkede gerçekleştirilen özelleştirme deneyimi dikkate alınarak hazırlanmış ve yeni hükümler ile zenginleştirilmiştir. Öyle ki, Programın amaçlarına ekonominin yapısının iyileştirilmesi ve rekabet ortamının oluşturulması temelinde ulusal ekonominin etkinliğinin yükseltilmesi, ekonomiye yatırımlar, özellikle yabancı yatırımlar çekmek yoluyla onun inkişafının elde olunması, pazar ilişkilerinin ekonomik temeli olarak özel sahipleri tabakasının genişletilmesi vb. bazı önemli hükümler dahil edildi. Program, devlet mülkiyetindeki özelleştirme

¹⁰⁷ D.Vəliyev, 2014, a.g.e., s.33

yöntemlerini gözden geçirdi ve genişletti. Geçmişten farklı olarak, işletmelerin bireysel projeler üzerinde daha fazla özelleştirilmesi, açık artırmalar yoluyla mülk satılması ve iflas yoluyla işletmelerin satılması gerekli görülmüştür. Nüfusun sosyal korunmasını sağlamak için, girişimci tarafından özelleştirilen işletmelerin sosyal ödemeleri konusunda çalışanlara borçlarının ödenmesi öngörülmektedir. Devlet mülkiyetinin ödenmemiş kısmının işçi kolektifine ve ülke vatandaşlarına verilmesi prosedürü belirlenmiştir. İlk Devlet Programında Mülkiyet Değerleme Mekanizması mükemmel değildi. Böylece, tesislerin fiyatları mevcut piyasa konjonktüründen farklıydı. Bu nedenle, ikinci Devlet Programında ihaleleri yürütmek için mekanizmanın esnekliğini arttırmak amacıyla bu mekanizmaya bazı değişiklikler yapılmıştır.

“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devlet Mülkiyetinin Özelleştirilmesine İlişkin İkinci Devlet Programı” (10.08.2000) ile özelleştirilen işletme ve tesislerin kapsamı genişletilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın kararıyla özelleştirme için açık bir şekilde makine mühendisliği, kimyasallar, iletişim ve balıkçılık ile diğer teşebbüsler ve stratejik alanlarla ilgili nesneler açıklanmıştır¹⁰⁸.

Yabancı yatırımcıların özelleştirmeye katılımı için yasal bir çerçeve oluşturulmuştur. Anonim şirketlerin kurulması, özelleştirilmesi ve düzenlenmesine ilişkin süreç, mevzuata uygun olarak Devlet Mülkiyet Yönetimi Devlet Komitesi tarafından sürdürülmektedir.

1995-2005 yılları arasında, özelleştirme konusunda iki Devlet Programı ve 50'den fazla yasa ve diğer yasal işlemler kabul edildi ve uygulandı.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2006 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde devlete ait işletmelerin yönetiminin iyileştirilmesi" kararı, özelleştirilen devlet mülkiyetinin özelleştirilmesini ve yönetimini daha da güçlendirmiştir.

1995-2005 yıllarında Azerbaycan'da 43.118 tesis özelleştirildi, bunların yaklaşık yarısı (% 50,7) ulaştırma işletmeleri, ulaştırma ve ticaret,% 23'ü ise hanehalkı hizmetleri idi. Özelleştirilen tesisler arasında sanayi, tarım ve inşaat tesislerinin payı% 3,4'tür. 1.500'den fazla büyük ve orta ölçekli işletme anonim şirket haline gelmiştir¹⁰⁹.

Son beş yılda, serbest girişimcilik ve ekonominin dengeli ve sürdürülebilir kalkınmasını hızlandıracak tedbirlerin ve yeni işlerin açılmasının bir sonucu olarak, ülkedeki

¹⁰⁸ <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

¹⁰⁹ <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

özel teşebbüslerin sayısı artmış ve Devlet Siciline kayıtlı istatistiksel birimlerin% 75,6'sını oluşturmuştur.

Devlet Mülkiyet Yönetimi için Devlet Komitesi, özelleştirme sürecini daha da hızlandırmak için 2007-2010 yıllarını kapsayan bir taslak devlet programı geliştirdi. Belge sadece özelleştirmeyi değil aynı zamanda yatırım kontrol mekanizmasının iyileştirilmesini, devlet mülkiyetinin etkin kullanımını ve özelleştirme sonrası işletmelerin kontrolünü de kapsamaktadır.

Özelleştirilen küçük işletmelerin sayısı aşağıdaki gibidir: 2001 - 2474, 2002 - 3324, 2003 - 1677, 2004 - 1954 ve 2005'te 2463, 2007'de 2148 küçük işletme. Özelleştirme yapılmaksızın bütçeye dahil edilen fonlar, yıllarca aşağıdaki miktarlardır (bin manat): 1995-87,5, 2000-7,638, 2001-18,724, 2002-20,072, 2003-19,317, 2004-31,386, 2005-20,005 ve 2007'de 44.531. bin AZN olmuştur¹¹⁰.

Bilindiği gibi, özelleştirme bir amaç değil, 70 yıldır var olan savurgan ekonomik sistemi değiştirmek, mülkiyet ve girişimciliğin çeşitliliğini sağlayarak etkili bir ekonomik sisteme geçiş yoludur.

1995'ten 2007'ye kadar olan dönemde, kamu mülkiyetinin özelleştirilmesi sonucu 120.000'den fazla anonim şirket kuruldu ve küçük devlete ait işletmelerin ve tesislerin özelleştirilmesiyle, 300.000'den fazla çalışanı kapsayan bir mülk sahibileri oluşturuldu.

2.2.3.3. Bağımsızlığın üçüncü dönemi 2003 sonrası

Bağımsızlık yılları boyunca, Azerbaycan'ın en büyük sosyo-ekonomik başarıları şöyle özetlenebilir:

- a) Siyasi ve ekonomik istikrar sağlanmıştır.
- b) Ülkenin doğal kaynakları üzerindeki ulusal hegemonya restore edildi ve uygulanan başarılı petrol stratejisi sonucunda, zengin petrol kaynakları yaygın olarak kullanılmaya başlandı ve ülkenin ihtiyaçlarına yöneldildi.
- c) Radikal ekonomik reformların bir sonucu olarak, piyasa ekonomisine dayalı ekonomik yapıyı şekillendirmek için ciddi adımlar atılmış ve özel sektör toplumun gelişiminde öncü bir güç haline gelmiştir.
- d) Arazi köylülere verildiği için köylüler yeni üretim ilişkileri kurmaya da başladılar.

¹¹⁰ D.Vəliyev, 2014, **a.g.e.**, s.36

e) Azerbaycan devletinin sosyal yönelimi ciddi biçimde artmıştır ve “siyah altın ve insan altını” dönüştürmek için geniş çaplı bir önlemler sistemi başlatılmıştır.

f) Azerbaycan, uluslararası ilişkilerin eşit bir konusu haline geldi.

Açık kapı politikasının tutarlı bir şekilde uygulanması ve dış ekonomik ilişkilerin genişletilmesi, ülkenin uluslararası işbölümünün faydalarını etkin bir şekilde kullanması için yeni fırsatlar yaratmıştır. Hızlı ekonomik gelişmenin temel göstergeleri GSYİH'nın dinamikleridir. Bu göstergeden, 2003 yılından bu yana ülkenin dinamik gelişim aşamasına girdiği açıktır¹¹¹.

¹¹¹ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Tablo 16 Azərbaycan Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1990-2010)
(<https://www.cbar.az/lpages/statistics/key-macroeconomic-indicators/>)

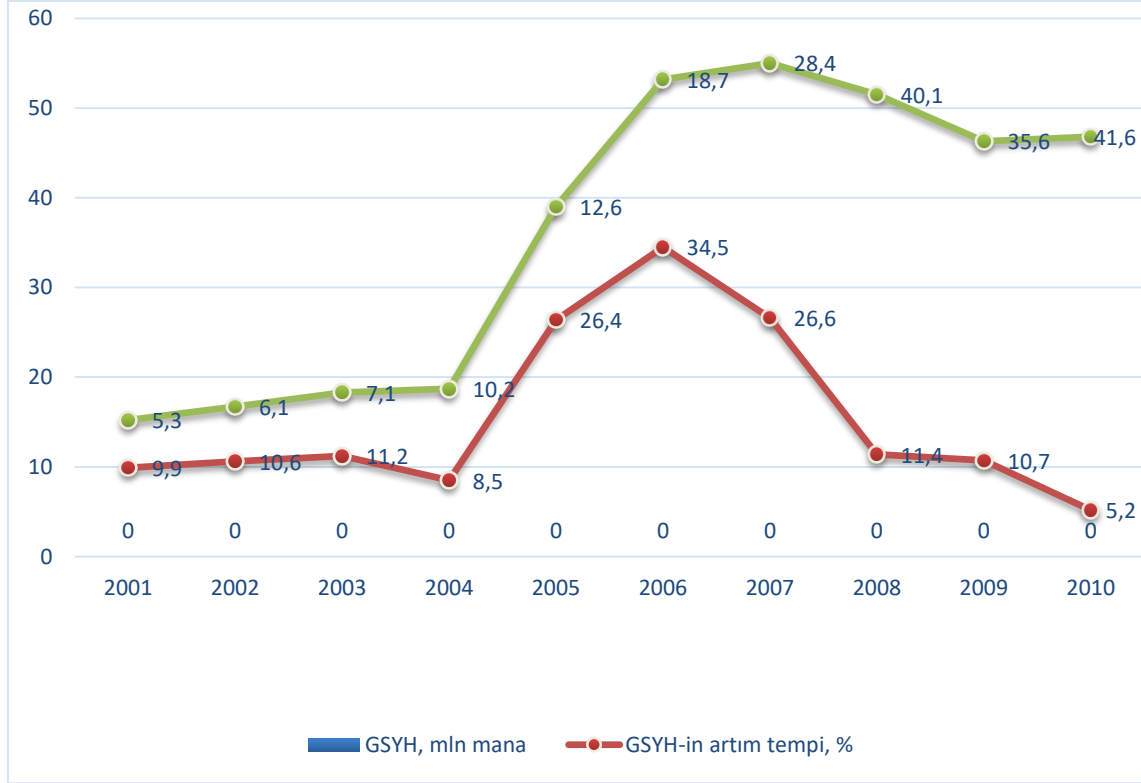
Yıllar	Toplam		Kişi başına	
	mln, Manat (2008-2010 milyar manat)	mln. ABD Doları	Manat	Dolar
1990	1, 5	2443, 3	207, 8	346, 3
1991	2, 7	703, 1	373, 6	98, 3
1992	24, 1	1309, 8	3318, 6	180, 4
1993	157, 1	1326, 9	21302	179, 9
1994	1873, 4	1629, 3	250568	217, 9
1995	2133, 8	2415, 2	282, 1	319, 3
1996	2732, 6	3190, 8	357, 5	416, 1
1997	3158, 3	3960, 7	409, 2	513, 2
1998	3440, 6	4446, 4	441, 5	570, 6
1999	3775, 1	4583, 7	480, 1	582, 9
2000	4718, 1	5272, 8	593,2	662,9
2001	5315, 6	5707, 7	661, 2	710, 5
2002	6062, 5	6235, 9	747, 5	768,9
2003	7146, 5	7276	872,7	888,5
2004	8530, 2	8680, 4	1030	1048,5
2005	12522, 5	13238, 7	1494,3	1579,8
2006	17735, 8	19852	2208, 3	2471,6
2007	25228, 1	29399, 9	3296,6	3841,7
2008	40,1	48,9	4603,7	5603,3
2009	35,6	44,3	4033,2	5018,2
2010	41,6	51,8	4653,3	5797,8

Sonuç olarak, kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla, 1995 yılında 319.3 dolardan 2010 yılında 5797.8 dolara kadar yükselmiş və digər bir deyişlə 18.1 kat artmışdır¹¹².

İstatistiksel veriler ayrıca Azərbaycan ekonomisinin, 2001-2011'de yüksek dinamizm gösterdiğini göstermektedir. Petrol dışı sektör, bölgesel kalkınma, ekonominin

¹¹² <https://www.cbar.az/lpages/statistics/key-macroeconomic-indicators/>

çeşitlendirilmesi, iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, girişimciliğin geliştirilmesi, altyapı iyileştirilmesi, dış ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve nüfusun refahı konularında önemli sonuçlar elde edilmiştir. Ekonomik kalkınmada, 2004-2007'de dünyada hiç bir analogun bulunmadığı bir büyüme oranı vardı¹¹³.

Şekil 3 Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın Yıllık Büyüme Dinamiği
(https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/)

Kriz sonrası dönemde Azerbaycan ekonomisi, küresel ekonominin büyümesi, enerji taşıyıcı fiyatlarının büyümesi ve iç talebin olumlu dışsal konumu ve genişlemesi doğrultusunda ekonomi büyümeye devam etmiştir. Ekonomik faaliyetlere yönelik devlet desteği, ekonomik gelişme dinamiklerini olumlu yönde etkilerken, bazı enflasyon eğilimlerine rağmen ülkede makroekonomik istikrar sağlanmıştır.

2011 yılında yaşanan zorlu ekonomik koşullara rağmen, Azerbaycan ekonomisi küresel sosyoekonomik şoklara karşı yüksek istikrar göstermiş ve yüzde 7,9'luk ortalama yıllık enflasyon oranında tek haneli, istikrarlı bir manat oranını koruyarak makroekonomik istikrarı korumuştur. Dış borç stokunun GSYİH'ye oranı yüzde 7,3 idi ve uluslararası

¹¹³ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

ihtiyaçlara cevap verdi. Stratejik döviz rezervleri 45 milyar doları aştı. Devlet bütçesinin gelirleri 2010 yılına göre yüzde 37,7 oranında artarak 15,7 milyar manat, yüzde 30,8 oranında artarak 15,4 milyar manat ve devlet bütçesi fazlası ile gerçekleştirilmiştir. Ülkemizin konumu, kişi başına düşen GSYİH'sı 7 bin doların üzerinde olan orta gelirli ülkelerde daha da güçlendi. Son sekiz yılda Azerbaycan ekonomisi 3 kat büyümüştür.

Ekonomik gelişmenin en önemli göstergesi, kişi başı mal üretimidir. SSCB'nin 70 yıllık varlığı boyunca Azerbaycan'da kişi başına düşen ürün üretimi 340 doları (1990) geçmemiş, bağımsızlık yıllarında 20 yıl boyunca 7000 dolara ulaşmış ve 20 kattan fazla büyümüştür. Dünya ülkelerinin deneyimi, iki yılda on yıllık GSYİH büyümesi gerektirmektedir. Bunu dikkate alarak, Azerbaycan'ın başarısının ne kadar yüksek olduğu açıktır. Uluslararası örgütler, Azerbaycan'a, kişi başına milli gelir üretimi için orta sınıf gelişmiş bir devlet olarak başvurmaktadır. Eğer, toplam 10 yıl önce, 1997 yılında Dünya Bankası kendisinin yıllık raporunda ülkemizi kişi başına milli gelir üretimine göre 480 dolar (1995) ile dünyanın en az gelirli ülkeleri (Mozambik, Etiyopya, Tanzanya, Moritanya ve b) arasına dahil ettiği dikkate alınırsa, bu tarihi bir olaydır. Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporu'nda (2009), Azerbaycan diğer birçok göstergede orta sınıf gelişmiş ülkelere dahil edildi. Bu göstergelerden en önemlisi, Azerbaycan İnsani Gelişme Endeksi'nde (HDI) 0,736 puanla 177 ülke arasında 99. sırada yer almaktadır. "Doğumların beklenen yaşam beklentisi" ne göre 111'inci sırada, okuma ve yazma düzeyinde 14. sırada yer alıyor. Kişi başına GSYİH için 108 sıradadır¹¹⁴.

Ekonomik büyümenin yapısında önemli değişiklikler de belirgindir. Güney Kafkasya ekonomisinin yaklaşık yüzde 80'i Azerbaycan'ın payındadır. Küçük girişimcilik gelişimi cumhuriyette özelleştirme ile önemli ölçüde artmıştır. Aşağıdaki tabloda görülebileceği üzere, 2005-2014 yıllarında küçük girişimcilik konuları 177722'den 279411'e kadar değişmiştir¹¹⁵.

Bir sonraki aşamanın ana hedefleri, makroekonomik istikrarı sağlamak ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Aynı zamanda, ekonomik büyümenin kalitesine öncelik verilmelidir. Bu doğrultuda, ekonominin çeşitlendirilmesi, petrol sektöründen bağımlılığı en aza indirmeli, yenilikçi ekonomiye geçiş sağlanmalı, tarım

¹¹⁴ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/#

¹¹⁵ <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/#>

sektörünün gelişmesi için yoğun yöntemler tercih edilmeli ve ekonomiler kümelenmeler üzerinde geliştirilmesini başarmaktır.

Ayrıca, ülkenin enerji, gıda ve çevre güvenliğini güçlendirmek için sistematik önlemler alınmalıdır. İş ortamının daha da iyileştirilmesi, özel ekonomik bölgelerin, sanayi şeherciklerinin, iş inkubatorların oluşturulması, danışmanlık, bilgi teminatının, sahibkarlığa devlet desteğinin güçlendirilmesi ve iş ilişkilerinin geliştirilmesi yoluyla işletmelerin ve bölgelerin gelişmesi daha da hızlandırdı. Sosyo-ekonomik politikanın ana yönü, ülke nüfusunun yaşam standartlarının daha da yükseltilmesi olmalıdır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in sürdürdüğü başarılı sosyo-ekonomik politikanın stratejik hedefleri, serbest piyasa ilişkileri ve kendini geliştirme ile sosyal odaklı, çeşitlendirilmiş ulusal ekonomiyi sağlamak ve küresel ekonomik sisteme entegre olmaktır.

Sürdürülebilir ve dinamik kalkınma mantığına dayanan bu politikanın başarısı daha da güçlendirildi, makroekonomik istikrar sağlandı, ekonominin çeşitlenmesi hızlandı, petrol dışı alan ve bölgelerin gelişimi, stratejik döviz rezervlerinin etkin kullanımı, ulusal para biriminin istikrarı, bankacılık sisteminin istikrarı arttırılmış, muhafazakâr dış borçlanma stratejisi uygulanmış, girişimciliğe devlet desteği güçlendirilmiş, nüfusun sosyal refahı sürekli olarak iyileştirilmiştir.

Ekonominin çeşitlendirilmesi için öngörülen önlemlerin sistematik ve tutarlı bir şekilde uygulanması için 2004-2013 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bölgelerinin ilgili kararnamele ve Devlet Başkanının kararnamele ile sosyo-ekonomik gelişimi için 3 adet beş yıllık program uygulanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2008-2015 Yılı Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Programı ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Nüfusun Gıda Maddeleri ile Güvenilir Olarak Sağlanmasına İlişkin 2008-2015 Ulusal Program, Devlet Programı ve bir dizi sektörel gelişim programı onaylandı ve başarıyla uygulandı¹¹⁶.

Son 10 yılda (2003-2013) Azerbaycan'da gayri safi yurtiçi hasıla 3,4 kat, petrol dışı sektörde ise 2,7 kat artmıştır. Ülkenin stratejik döviz rezervleri 30 kat artarak 50 milyar dolara ulaştı. Yapılan amaca yönelik tedbirler sonucunda nüfusun refahı önemli ölçüde iyileşmiş, gelirler 6,1 kat artmış ve 1,2 milyon iş yaratılmıştır. Bu dönemde, yoksulluk seviyesi yüzde 6 azaldı ve işsizlik oranı yüzde 5,2'ye düştü¹¹⁷.

¹¹⁶ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Devlet İstatistik Komitesi'nin beyanları.

¹¹⁷ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

Bu yıllarda Azerbaycan ekonomisine 132 milyar dolar yatırım yapılmış, dış ticaret cirosu 6,4 kat, petrol dışı ihracat ise 4,5 kat artmıştır. Halen özel sektörün GSYİH içindeki payı% 83, istihdam ise% 73,9'dur. Bu dönemde, 1.2 milyar manat tutarı olan devlet tercihli devlet kredileri 19.400 girişimcilik faaliyetine verildi. Bu krediler 113.000 yeni iş yaratmaya izin verdi. 2003-2013 döneminde devlet bütçesinin gelirleri 14,2 kat, vergi gelirleri 7,3 kat, devlet bütçesi harcamaları 13,9 kat, nüfus mevduatı 24 kat, banka aktifleri ise 18 kat artmıştır¹¹⁸.

Azerbaycan, Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu tarafından hazırlanan ve iş ortamı satın alınabilirlik değerlendirmesini yansıtan prestijli Doing Business-2017 raporunda dünyanın en reformist ülkesi ilan edildi. Azerbaycan bir sonraki İş Yapma Raporunda olumlu konumunu sürdürdü. Ayrıca, Standard & Poor's ülke ekonomisinin mevcut durumunu İstikrarlıdan Pozitif'e yükseltmiş, son olarak, Davos Dünya Ekonomik Forumu'na göre, Azerbaycan ekonomisi rekabet gücü nedeniyle dünyada 38. sıradadır.

Yeni ekonomik mekanizmalar altında devlet programları.

a) "Azerbaycan 2020 Geleceğe Bakış" kalkınma konsepti:

Ülkemizdeki son reformlar tüm alanlarda olumlu sonuçlar doğurmuştur. Bu yıllar boyunca, özellikle son yıllarda Azerbaycan, makroekonomik istikrar, dinamik ekonomik büyüme, yoksulluğun azaltılması ve sosyal refah konularında önemli başarılar elde etmiştir. Aynı zamanda, serbest piyasa ekonomisi enstitülerinin kurulması ve girişimciliğe dayalı ekonomik bir modelinin kurulması, ekonomik ve sosyal altyapının iyileştirilmesi, ülkemizin daha da geliştirilmesi için geniş fırsatlar doğurmuştur.

Şu anda Azerbaycan yeni bir gelişim aşamasına giriyor. Bu aşamanın temel amacı, sosyal alanda sürdürülebilir bir kalkınma eğilimi sağlamak ve halkın refahını iyileştirmek, ileri uluslararası bir standart haline getirmenin yanı sıra, kamusal yaşamın her alanında bilim, kültür ve yeni başarıların gelişmesini sağlamak için çeşitlendirilmiş, verimli ve yenilikçi bir ekonomiyi yaratmaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 109. Maddesi'nin 32. paragrafı dikkate alınarak Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Azerbaycan'ın perspektif gelişim yön ve yönlerini belirlemek için 2020'ye kadar olan dönemi kapsayan "Azerbaycan 2020: Geleceğe Bakın" Kalkınma Kavramının hazırlanmasının uygun olduğuna karar vermiştir.

¹¹⁸ Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı ve Devlet İstatistik Komitesi'nin beyanları.

Bu alanda dünyanın en iyi uygulamasından yararlanmak için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve diğer uluslararası örgütlerle etkin işbirliği yapılmalıdır.

b) Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2008-2015: Azerbaycan Cumhuriyeti'nde “*Yoksulluğu Azaltma ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı*” onaylandı. Son yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yürütülen başarılı ekonomi politikası sonucunda, makroekonomik istikrar yaratılmış, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve nüfusun refahı sağlanmıştır.

“Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 2008-2015 Yılı Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Programı” onaylandı. 2000 yılının Eylül ayında New York'taki BM Milenyum Zirvesi'nde, 147 ülkenin başkanları Milenyum Zirvesi'ni topladı ve Binyıl Kalkınma Hedeflerini (BKH) yansıtan Ortak Deklarasyon'u imzaladı ve böylece 2015'e yönelik taahhütlerini yoksulluk azaltma meseleleri olarak tanımladı. Deklarasyonda belirtilen görevleri yerine getirmek için 18 hedef ve 48 göstergiyi kapsayan 8 küresel hedef belirlenmiştir. Bu küresel hedeflerin ilki, aşırı yoksulluk ve açlık içinde yaşayan dünya nüfusunun sayısını azaltmaktır.

c) Bölgelerin ekonomik gelişimi: Bölgelerin kalkınmasında başarılı bir şekilde uygulanan I Devlet Programı, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde kalkınma için yeni temeller oluşturmuş ve ilerlemeyi bir sonraki başarılı aşamaya taşımıştır. Bu bağlamda Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 14 Nisan 2009 tarihli Kararname ile “Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyo-Ekonomik Gelişimi 2009-2013 için Devlet Programı”nı onayladı. Yeni programın temel amacı, ekonomiyi çeşitlendirmek ve bunu dünya ekonomik sistemine entegre etmek, altyapı ve kamu hizmetlerini daha da geliştirmek ve nüfusun yaşam standartlarını sürekli olarak iyileştirmek oldu¹¹⁹.

Azerbaycan Bölgeleri Sosyo-Ekonomik Gelişimi Hakkındaki Devlet Programının (2004-2008) ve 2006-2007 yıllarında Bakü Kasabaları'nın Sosyo-Ekonomik Kalkınmasının Hızlandırılmasına Yönelik Faaliyet Programı, Petrol Dışı Sektörün sürdürülebilir gelişimi, yeni işletmeler ve işyerlerinin kurulmasında, bölgedeki belediye hizmetlerinin ve sosyal altyapının boyut ve kalitesinin artırılmasında, girişimciliğin iyileştirilmesinde, istihdam düzeyinin ve yoksulluğun azaltılmasında önemli başarılar elde edilmiştir.

¹¹⁹ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.

"Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin 2009-2013 Yılı için Sosyo-Ekonomik Gelişimi Devlet Programı", tamamlanan önceki iki programda başlatılan çalışmanın devamı niteliğindedir. Hesaplamalar, Azerbaycan Cumhuriyeti Bölgelerinin Sosyoekonomik Gelişimi Hakkındaki Devlet Programının (2004-2008) uygulanması sırasında ülkenin reel GSYİH'sının 2.6 kat artarak 38 milyar manat olduğunu göstermektedir. Kişi başına düşen GSYİH'nın nominal hacmi 5 kat artarak 4440 manat'a ulaştı. Petrol dışı sektör 1,8 kat artmış ve 2008 yılı sonunda devlet dışı sektörün GSYİH içindeki payı yüzde 84,5 olmuştur. Petrol dışı sektördeki yatırım hacmi 2004-2008 döneminde 6,2 kat artarak 2003 yılında% 26,8 iken 2008 yılında% 69 seviyesine yükselmiştir¹²⁰.

Devlet yatırım harcamalarında bölgelerdeki projelerin uygulanması için ayrılan kaynak tutarı, 2008 yılında 2004 yılına göre 6 kat artarak 3,9 milyar manat olmuştur. Bu, toplam yatırımların% 83'üydü. Genel olarak, I Devlet Programının bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi döneminde, Azerbaycan'ın farklı bölgelerine 6,8 milyar manat değerinde kamu yatırımları yapılmıştır. Devlet programlarının uygulanması ile ilgili bölgelerde yürütülen projelerin finansmanı için uluslararası finans kurumlarından 2,2 milyar dolarlık bir kredi çekilmiştir. Ayrıca, özel sektörün gelişmesi için, krediler büyük ölçüde ve öncelikli olarak tercih edilen şartlarda sağlanmıştır. Raporlama döneminde sabit kıymet yatırımlarının hacmi 33,5 milyar manat, yüzde 53,2'si yurt içi, yüzde 46,8'i yabancı yatırım olmuştur. 2008 yılında kullanılan yatırımların hacmi 2003 yılı seviyesini 3 katına çıkarmış ve kişi başına düşen yatırım hacmi 2003 yılında 605,8 manat olmuştur. 2003 yılında iç yatırımın toplam yatırımlardaki payı yüzde 24,8 iken, 2008 yılında bu oran yüzde 78,6 olmuştur¹²¹.

Bu arada, ülke sanayi 2,5 kat, tarımda ise% 25,2 büyüdü. Ekonominin hızlı gelişimine ek olarak, nüfusun refahını belirleyen göstergelerdeki yüksek büyüme dinamikleri de gözlenmiştir ve 2008 yılında nüfusun gelirleri 2003 ile karşılaştırıldığında 4 kat artmıştır¹²².

¹²⁰ https://www.stat.gov.az/menu/2/strategy/strategy_plan.pdf

¹²¹ <https://www.stat.gov.az/source/millennium/> (https://www.stat.gov.az/source/price_tarif/)

¹²² <https://uploads.cbar.az/assets/5fe8b5f6ac961fb94cfe09693.xlsx>

2.2.4. Azerbaycanın Makro Ekonomik göstergeleri

2.2.4.1. Azerbaycan'da gayri safi yurtiçi hasıla

Son yıllarda ülkemizde ekonominin sürdürülebilir ve rekabetçi gelişimi için çeşitli ekonomik reformlar gerçekleştirilmiştir. Bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamak, ekonomiyi çeşitlendirmek ve petrol dışı ihracatı artırmak için karmaşık önlemler alınmıştır. Devlet girişimciliği ilişkilerinin geliştirilmesi, iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, özel sektör teşvik mekanizmalarının getirilmesi ve tarım sektörüne devlet desteği dahil olmak üzere petrol dışı sektörün teşvik edilmesi ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi ilgi odağı olmuştur.

Ülkede ekonomik istikrarın ve makroekonomik istikrarın sağlanması, ekonominin her yönden serbestleştirilmesi ve piyasa ilişkilerinin oluşmasının önkoşulu olarak piyasa ekonomisinin tüm özelliklerinin geliştirilmesi yoluyla gerekli çevre yaratılmıştır. Temel yapısal reformların mantıklı bir sonucu olarak, 1999 sonrası devam eden ekonomik gerileme askıya alındı. Gayri Safi Yurtiçi Ürün hacmindeki düşüş önlendi¹²³.

Tablo 17. Azerbaycan'ın Makro Ekonomik Göstergeleri
(<https://www.cbar.az/assets/3566/1.1.pdf>)

	2010	2011	2012	2014	2015
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	105,0	100,1	102,2	105,8	102,8
Endüstriyel Üretim	102,6	95,0	97,7	101,8	99,3
Tüketim Malları Üretimi	104, 6	107, 9	78, 4	83, 9	76, 7
Tarım Ürünleri	101	107, 9	78, 4	83, 9	76, 7
Tahıl Üretimi	106	102	74	84	83
Hayvancılık Ürünleri	94	97	81	86	93
Sermaye Yatırımı	96	79, 2	59, 7	60, 9	52
Ekonomide Kar	98, 6	171, 5	11, 2	9, 7	9, 9
Nüfusun Parasal Geliri	113,3	119,2	113,9	108,0	104,8
Nüfusun Para Harcamaları	109,8	116,3	111,3	112,9	112,1

¹²³ <https://www.cbar.az/assets/3566/1.1.pdf>

Tablo 18. Ekonomik faaliyet türlerine göre sanayi üretim endeksleri

([http://senaye.gov.az/content/html/3448/attachments/STAT%C4%B0ST%C4%B0K%20M%C6%8FLUMAT%](http://senaye.gov.az/content/html/3448/attachments/STAT%C4%B0ST%C4%B0K%20M%C6%8FLUMAT%20BAZASI.xlsx)

20BAZASI.xlsx)

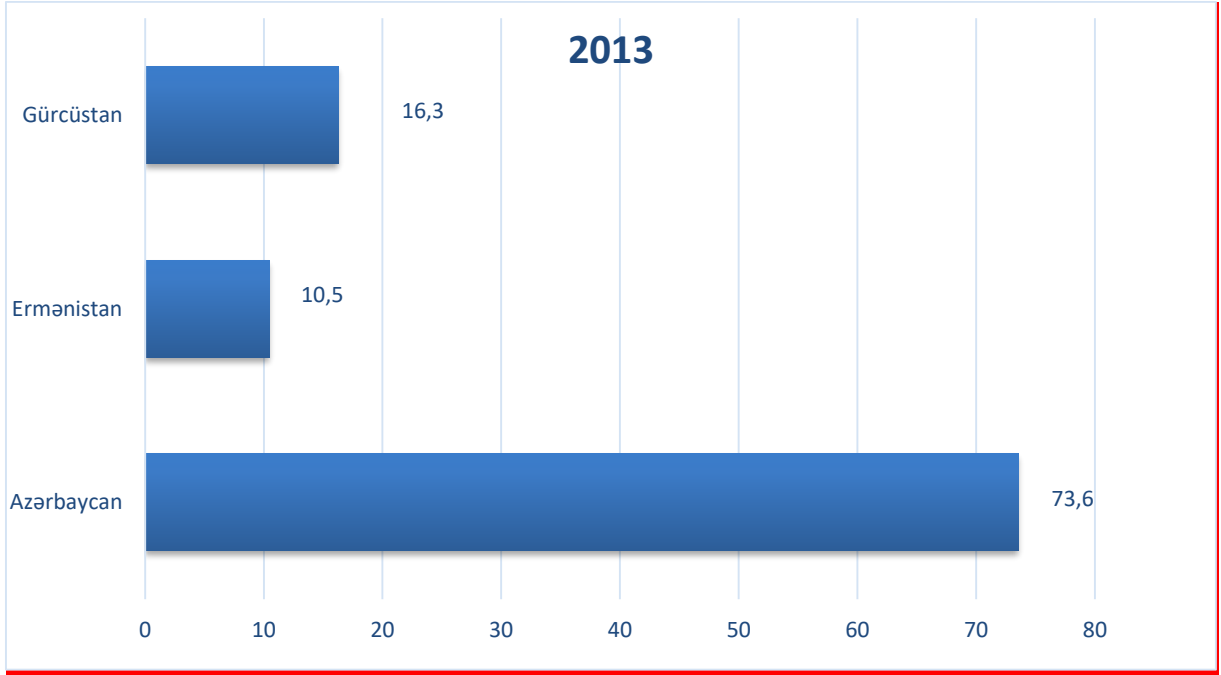
	2010	2011	2012	2014	2015
Tüm Sanayi	102,6	95,0	97,7	101,8	99,3
Madencilik Sektörü	101,2	91,6	95,8	100,7	97,9
İşleme Sanayi	109,4	107,1	105,4	105,8	102,2
Kimya Endüstrisi	134,6	122,4	81,3	119,5	
Metalurji Endüstrisi	144,3	189,9	115,9	101,5	107,1
Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	93,5	96,1	142,2	57,1	104,0
Yapı Malzemelerinin İmalatı	90,9	103,9	116,8	121,0	124,6
Petrol Ürünleri Üretimi	108,8	100,9	95,5	106,1	92,0
Dokuma Sanayi	94,2	114,8	160,2	76,2	105,2
Gıda Ürünlerinin İmalatı	102,3	103,8	103,1	104,8	102,0

Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) dinamikleri, geçtiğimiz on yılda ülke ekonomisinin yedi kattan fazla büyüdüğünü göstermiştir. Bu dönemde kişi başına GSYİH neredeyse 6,7 kat artmıştır. Azerbaycan ekonominin büyüme temposuna göre diğer Kafkas ülkelerini yaklaşık iki kez geçmiş, ayrıca Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'de ilk sırada yer aldı. Bu dönemde ekonomik büyümeye neden olan faktörlerin çeşitlendirilmesi de belirgindir. Öyle ki, eğer 2003-2008 yıllarındaki artışa neden petrol sektöründe güçlü hasılat iydisə, 2008-2013 yılları arasında GSYİH'nın artışında petrol sektörü önemli rol oynamıştır ve 2010 yılından itibaren petrol sektöründe azalmaya rağmen, ülke ekonomisi büyüme temposunu Sonuç, Azerbaycan tarafından petrol gelirlerini kullanarak ekonomiyi etkin bir şekilde çeşitlendirmek için yürütülen çalışmaların olumlu bir sonuç vermesidir. Kısacası, ekonomik büyümenin petrol faktörü üzerindeki bağımlılığı son 10 yılda en aza endirilmiş ve piyasanın kritik durumuna uyarlanmış üretim ortamı oluşturulmuştur. 2009 küresel mali krizinin geri kalanı boyunca Azerbaycan ekonomisi nominal olarak istikrarlı bir şekilde büyümüştür¹²⁴.

Ekonomimizde 2009 yılında devalüasyon dış etkilere kaynaklanıyordu. Bu kaçınılmazdı. Ancak, birçok gelişmiş ülke bu krizin etkilerinden hala kaçamazken, bir yıl sonra Azerbaycan ekonomisinin gelişimi olumlu yönde değişmiştir. 2009 yılı analizi,

¹²⁴ <https://www.cbar.az/lpages/statistics/key-macroeconomic-indicators/>

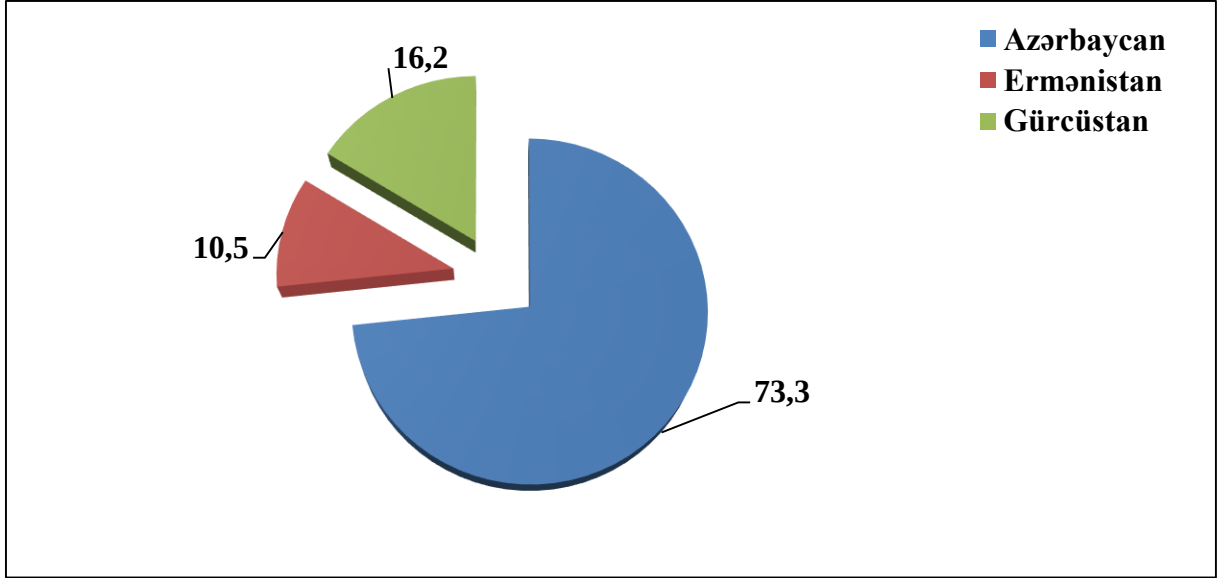
gerçekte, ülkede üretilen mal ve hizmetlerin reel artışının gerçekleştiğini göstermektedir. Nitekim, GSYİH aynı dönemde yüzde 9,3 oranında artmıştır. Genel olarak, 2003 yılında Azerbaycan petrolünün Avrupa pazarlarına doğrudan erişime paralel olarak enerji projeleri ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının piyasaya sürülmesi, mevzuatın modern ekonomik faaliyetle uyumlu hale getirilmesi, son on yılda ülke ekonomisindeki patlamanın yol açtığı bir durum olmuştur.

Şekil 4. 2013 yılında Güney Kafkasya'da GSYİH (%)

(Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi, Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi, Gürcistan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı İstatistik Bölümü)
(<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13264.pdf>)

2013 istatistiklerinin analizi ve karşılaştırması, Güney Kafkasya bölgesindeki Azerbaycan Cumhuriyeti GSYİH'sinin (73,6 milyar ABD doları)% 73,3'ünü oluşturmaktadır. Bu rakam Ermenistan için sadece% 10.5 olmuştur.

Şekil 5 2013 yılında Güney Kafkasya ülkelerinin GSYİH'sı (USD) (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Servisi Gürcistan Ekonomik Kalkınma Bakanlığı İstatistik Bölümü, 2013 yılında Gürcistan GSYİH için beklenen rakamdır) (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13264.pdf>)

2003-2015 döneminde ülke ekonomisi yılda ortalama yüzde 13,4 büyüdü. Bu dönemde dünya ekonomisinin her yıl yaklaşık% 3 büyüdüğünü dikkate alırsak, Azerbaycan'ın başarısını açıkça ifade edebiliriz. Tabii ki, ülke ekonomisinin hızlı bir şekilde gelişmesi petrol sektöründeki bir artışa bir şekilde eşlik etti. Ancak geçtiğimiz dönemde, diğer sektörlerde de ciddi ekonomik dinamikler gördük. Diğer bir ifadeyle, petrol dışı sektör sürekli olarak iyileşmekte olup, genel ekonomik büyümenin yanı sıra petrol dışı GSYİH da artmıştır. Bu, ülke ekonomisinin gelişiminin kapsamlı bir doğaya sahip olduğunu söylemeye zemin hazırlıyor. 2005, 2006 ve 2007 yıllarında GSYİH, sırasıyla yüzde 26,4, yüzde 34,5 ve yüzde 25 oranında artmış ve ülkemizin ekonomik gelişimi üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Bu dönemde, petrol dışı sektör yıllık ortalama yüzde 10,6 oranında artmıştır. Şu anda petrol dışı sektörün hızlı büyümesi devam ediyor¹²⁵.

Geçtiğimiz on yıl boyunca, Azerbaycan'ın gelişme yolu petrol dışı ekonomi üzerinde olumlu bir etki yarattı. Bu sektörün toplam ekonomisindeki payı 2003 yılında 4,5 milyar manat iken, şimdi 6.3 kat büyümüş ve 28,5 milyar manat seviyesine ulaşmıştır.

2003 yılından beri endüstri, ülkenin en büyüyen alanı olmuştur. Böylece, bu sektörün genel ekonomideki özgül ağırlığı% 37'den% 50'ye çıkmıştır. Bu, hükümetin yeni endüstriler yaratması ve daha fazla nihai ürün üretmesi için bir eylem planından kaynaklanıyordu.

¹²⁵ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf

Sonuç olarak, son yıllarda hafif sanayi ürünlerinin rekabet gücü önemli ölçüde artmıştır ve iç piyasada, yabancı ürünlerin sıkıştırılması gibi önemli faktörler ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde, ulusal ekonominin çeşitlendirilmesi ve yerel üretimin teşvik edilmesi, teknoloji parklarının oluşturulması ve 7 yıldır vergi muafiyeti, tarımın sübvansede edilmesi, yeni üretim altyapısının oluşturulması, dış ticaret politikasının ve ihracatının yaygınlaştırılması, turizm sektörüne yönelik devlet programlarının uygulanması, banka sisteminin oluşturulması Özellikle, devletin vergi politikası liberalizasyonunun gelişmesinin ana katalizörleri olarak, büyük ölçekli krediler için bankalar tarafından yaratılan çevre sigortası piyasasının teşvik edilmesi. Her bir sektörün tek tek ve bir arada gelişimi göze çarpmaktadır.

Güney Kafkasya ülkelerinin 2012 yılı toplam bütçe gelirleri 26,6 milyar manat ve bütçe harcamaları 26,7 milyar manat olarak tahmin edilmiştir. Azerbaycan'ın Kafkas ülkelerinin toplam bütçe gelirleri içindeki payı 19,9 milyar manat veya yüzde 74,8 iken, toplam bütçe harcamalarının payı 19.5 milyar manat veya yüzde 73'tür. Tabii ki gelişmekte olan ülke vatandaşlarının yaşam standartları değişmekte ve gelir dinamikleri değişmektedir. yönelik olur. Geçtiğimiz 10 yıl boyunca uygulanan ekonomi politikası sonucunda, 2014 yılında nüfusun gelirleri yaklaşık 6 kat artarak 34,7 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde girişimcilik faaliyetlerinden elde edilen gelirler 9 kat, emlak gelirleri 45 kat, çalışan maaşları ise yaklaşık 7 kat artmıştır. Yoksulluk seviyesi yüzde 49'dan yüzde 6'ya düşmüştür¹²⁶.

Son yıllarda ülkemizde sürdürülebilir ve rekabetçi ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için çeşitli ekonomik reformlar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimini, ekonominin çeşitlendirilmesini, petrol dışı ihracatın artmasını, devlet-girişimcilik ilişkilerinin gelişmesini, iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesini ve petrol dışı sektörün teşvik edilmesini sağlamak için karmaşık önlemler alınmıştır. Özel sektör teşvik mekanizmalarının uygulanması ve tarım sektörüne devlet desteği sağlanması, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi dikkat odağı olmuştur.

2017, bir yıl boyunca derin ekonomik reform ve istikrarın olduğu bir yıl olmuş, ülkede makroekonomik istikrar sağlanmış ve ülke ekonomisi yeni bir gelişme aşamasına girmiştir. Ülkede iş ortamının artırılmasına yönelik karmaşık tedbirler sürdürülmüş,

¹²⁶ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.

girişimciliğin geliştirilmesi için çaba gösterilmiş, ekonominin çeşitlendirilmesi ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimi yönünde karmaşık önlemler alınması için çaba sarf edilmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanının 6 Aralık 2016 tarihli ilgili kararnamesi ile onaylanan Milli ekonomi ve ekonominin 11 ana sektörleri üzere stratejik yol haritaları çerçevesinde, mali dayanıklılığın güçlendirilmesi ve sürekli parasal politikanın kabul edilmesi, özelleştirme ve devlet mülkiyetinde olan işletmelerle ilgili reformların hayata geçirilmesi, insan sermayesi ve elverişli iş ortamının geliştirilmesi, küçük ve orta girişimcilik faaliyetleri için iş ortamının ve düzenleyici altyapının iyileştirilmesi, finans kaynaklarıyla karlı ve verimli çıkışının sağlanması, dış pazarlara erişim imkanlarının artırılması, innovasiyaların teşviki, rəqəbətədavamlı sektorün oluşturulması, tarım ürünü üreticilerinin üretim tesisleri, iç ve dış pazarlar çıkışını kolaylaştırmak, iç piyasada ithali evezleyici zorunlu gıda üretiminin artırılması, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, kırsal alanlarda istihdam olanaklarının artırılması, Azerbaycan üzerinden ticaret hacminin artırılması için uygun ortamın oluşturulması, transit ticaretinden daha yüksek değerin elde edilmesi ve diğer yönlerde belirlenen tedbirlerin uygulanması başarıyla devam oluşturuldu.

2017 yılında yapılan çalışma sonucunda ülkedeki GSYH, cari fiyatlarla yüzde 0.1 oranında artarak 70,1 milyar liraya yükseldi. Kişi başına düşen GSYİH, 7205.0 manat idi. 2017 yılında petrol dışı GSYİH reel olarak% 2,7 oranında büyümüştür. 2016 yılına orantılı olarak 2017 yılında petrol dışı sanayinin% 3,8, iletişim sektörünün% 6,6, turistlerin plasman ve kamu yemek sektörünün% 5,9, ticaret alanının% 2,5, tarımın% 4,2, ulaşım ve depolama tesislerinin% 8,5 oranında büyüdüğü unutulmamalıdır¹²⁷.

2017 yılında, ülkedeki ekonominin ve sosyal alanların gelişimi esas olarak finansal kaynaklara bağlı olarak 15550,8 milyon manat olmuştur. Sabit kıymetlere yatırılan fonların% 44,6'sı yurt içi yatırımlar,% 55,4'ü yabancı yatırımlar olmuştur. 2017 yılında petrol dışı sektörde 7102,2 milyon manat (% 45,7) sabit kıymetli yatırım yapılmış ve petrol sektörünün gelişimi için 8448,6 milyon manat (% 54,3) kullanılmıştır¹²⁸.

2017 yılının Ocak-Kasım döneminde dış ticaret cirosu 21,8 milyar dolardı. İhracatta 14.0 milyar dolar ve ithalatta 7,8 milyar ABD doları olmak üzere 6,2 milyar dolarlık pozitif bir ticaret dengesi bulunuyor. Bu dönemde petrol dışı ihracatı, bir önceki yılın aynı dönemine

¹²⁷ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/#

¹²⁸ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf

göre% 24,1 oranında artarken, tarım ve işleme ürünleri ihracatı% 28,3, sanayi ürünleri ise% 20,5 oranında artmıştır¹²⁹.

2017 yılında, önceki yıllarda olduğu gibi, ekonomik büyüme dinamiklerinin önemli bir bileşeni olan temel makroekonomik göstergedir. 2017 yılında, nihai tüketim harcamaları geçen yıla göre nominal olarak% 17,9 artmıştır. Tüketici harcamalarındaki reel artış% 4,4 oldu. Son tüketim harcamalarının nominal hacmi 40,8 milyar manattı. Bu, hanehalkının gelirlerinin% 83,1'ini oluşturuyor. Yıl boyunca, her tüketici ayda ortalama 387,9 manat ve geçen yıla göre 48,8 manat daha fazla, ücretli hizmetler kullanmıştır. Geçen yıl tüketici pazarında satılan mal ve hizmetlerin hacmi, tüketici talebini karşılamak için% 2,2 artarak 45,3 milyar manat seviyesine ulaştı. Perakende ticaret cirosunun hacmi% 2,5 artarak 35,3 milyar manat seviyesine yükseldi. Gıda dışı ürünlerin perakende cirosu 17,4 milyar manat oldu. Perakende ticaret ağlarındaki tüketici harcamalarının% 50,7'si gıda ürünleri, içecek ve tütün alımı için harcanmıştır. 2017 yılında, kamu yemek cirosu% 3,4 artarken, ücretli hizmetlerin hacmine% 1,2 oranında arttı. Nüfusun nominal gelirlerindeki artış, raporlama döneminde tüketim talebini destekleyen temel faktör olmuştur. Böylece, 2017 yılında nüfusun parasal geliri nominal olarak% 8,3 oranında artmıştır. Kişi başına düşen gelir% 7,2 arttı. Nüfusun kalan geliri% 8,5 artarak 45 milyar manat oldu. Ülkedeki nominal ortalama aylık maaş, geçen yılın aynı dönemine göre% 6,2 artarak 525 manat olarak gerçekleşmiştir¹³⁰.

2017 yılında devlet bütçesi harcamaları 17,6 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Ekonomik sınıflandırmaya uygun olarak geçtiğimiz yılda devlet bütçesi harcamalarının% 38'i ya da 6,7 milyar manatı sosyal odaklı harcamaların (emeğin ücreti fonu, burs ve sosyal yardımlar, ilaç ve gıda harcamaları) finanse yönlendirilir ki, bu da geçen yıla göre 7,3% veya 453,7 Milyondan fazla manat. Ülke ekonomisine yapılan yatırımlar% 2,6 oranında azalarak 15,6 milyar manat seviyesine geriledi. Yıl içerisinde petrol sektörüne 8,5 milyar manat yatırım yapılmış ve petrol dışı sektöre 7,1 milyar manat yatırım yapılmıştır. Toplam yatırımların% 37,8'i devlete,% 62,2'si özel sektöre gerilemiştir. Sabit sermayeye yönlendirilen fonların% 44,6'sı yerli kaynaklar ve% 55,4'ü dış kaynaklardan oluşmaktadır. Toplam sabit sermaye yatırım hacminde işletme ve kuruluşların fonları (% 63,4) etkili

¹²⁹ https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/az/009.xls

(Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.)

¹³⁰ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.

<https://www.stat.gov.az/source/>

olmuştur. 2017 yılında ekonomik büyüme, toplam talebe yeterli ölçüde değişmiştir. Kişi başına düşen GSYİH 7205 manattı¹³¹.

2017 yılında Merkez Bankası, makroekonomik istikrarını amaçlayan bir politika uygulamıştır. Faiz oranları ve para arzı kaynakları, makroekonomik istikrarı ve ulusal ekonomik kalkınma hedeflerini karşılamak için düzenlenmiştir. Dönem içinde, ödemeler dengesi dengelenmiş, döviz rezervleri üzerindeki baskı azalmış, ulusal para biriminin döviz kuru stabilize edilmiş ve enflasyon beklentileri nispeten azalmıştır. Bu olumlu sonuçlar, derin makroekonomik manevra ve esnek koordine makroekonomik politika çerçevesinin uygulamaya konmasıyla sağlanmıştır.

2017 yılında Merkez Bankası enflasyon karşıtı para politikası uygulamaktadır. Para arzı hacmi, ekonomik büyüme ve enflasyon tahminleri ile bankacılık sisteminin likidite pozisyonu dikkate alınarak düzeltilmiştir. Faiz koridoru parametreleri, ekonomik döngü göstergeleri, enflasyon risk dengesi analizi ve finansal piyasaların farklı kesimlerinde yer alan süreçler dikkate alınarak belirlenmektedir. Politika kararları verilirken para politikası aktarımları da dikkate alınmış ve kararlar önceden alınmıştır. Genel olarak, uygulanan politika önlemleri sonucunda, 2017 yılında makroekonomik istikrarın sağlanması için olumlu eğilimler oluşturulmuş ve güçlendirilmiştir.

Girişimcilik faaliyetlerinin ve mülk gelirlerinin hızlı bir şekilde büyümesi, bir piyasa ekonomisi sisteminin oluşturulması ve özel mülkün temellerinin güçlendirilmesi zemininde gerçekleşti. Bunun nedeni, yasal çerçevenin iyileştirilmesi, ekonomiye çağdaş bir yaklaşımın getirilmesi ve çeşitli hükümet programları aracılığıyla ekonominin yönetimine çağdaş bir yaklaşımın getirilmesiydi. Ciddi faiz oranlarından fazla gelir artışı, hem nihai tüketimin hem de toplanacak fonların etkin büyümesine neden olmuştur. Azerbaycan aylık ortalama ücretler açısından Kafkasya'da ilk sırada yer almaktadır. Bu, ülkemizde nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmek için alınan karmaşık önlemlerin etkisini ortaya koyduğuna işaret etmektedir.

2.2.4.2. Azerbaycan'da Enflasyon

Ekonomik büyüme için her şeyden önce, makroekonomik istikrarın (düşük enflasyon oranı, tahmin edilebilir ulusal para birimi oranı, toplam finansal istikrar, vb.) sağlanması

¹³¹ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf

gerekmektedir. Son yıllarda alınan önlemler, ülkemizde makroekonomik istikrarın istikrarını artırmıştır.

Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, 2014'ün sosyo-ekonomik kalkınma sonuçlarına ilişkin Bakanlar Kurulu toplantısında yaptığı kapanış konuşmasında, hem güçlü döviz rezervlerinin hem de güçlü bir bankacılık sektörünün ve tüketici fiyatları üzerindeki güçlü kontrolün tüm bunların (makroekonomik istikrar) sağlanacağını söyledi.

Bu amaçla, devlet, anti-enflasyon politikasını uygulamaya koymalı ve halkın güvenini kazanmak için tüketicilerin kendi psikolojilerini kendi tedbirleriyle (üretim uyarımı, tekel karşıtı önlemler, fiyat liberalizasyonu, idari gümrük kontrolü vb.) etkilemelidir. İkinci olarak, devlet harcamaları üzerindeki artan vergiyi azaltarak bütçe açığının (merkez bankasının mali desteğinin yanı sıra enflasyona yol açması) azaltılması, kısa vadeli politika zamansal enflasyon oranını azaltmaktır. Aynı zamanda, büyük bir ortak talep probleminin gelişmesi nedeniyle olumlu sonuç elde edilebilir. Bu amaçla hükümet, büyük üretim ürünlerine ek olarak, mal ve hizmet sağlayıcılarına ayrıcalıklar vererek, bir kısmının mülkiyetini özelleştirebilir, böylece devlet bütçesinin gelirini artırarak ve açık problemini çözebilir.

Azerbaycan'da, enflasyondan kaçınmaya çalışırken iki ana koşul düşünülmelidir. Enflasyon açısından, üstesinden gelmek için iki yaklaşım vardır:

- Adaptif politika (Enflasyon uyumluluğu)
- Enflasyonun enflasyon karşıtı politika ile kaldırılması (radikal).

Uyum politikasında tüm piyasa konuları (hanehalkı, hükümet, firmalar) faaliyetlerinde enflasyonu dikkate almaktadır. Görünüşe göre, uyum politikasında enflasyonun nedenleri dikkate alınmamaktadır.

Devletin enflasyondaki ikincil politikası, devletin piyasa güçleri ve enflasyon karşıtı önlemlerle en aza indirilmiştir. Bu, hem yerel hem de uluslararası pazarların serbestleştirilmesini ve ulusal para biriminin serbest fiyatını içerir. Bu politika, kronik devlet bütçe açığını ve kamu borcunu tasfiye etmek amacıyla devlet mülkiyetinin bir kısmının satışı için de geçerlidir. Bu tür bir politika birçok ülke ve Azerbaycan tarafından seçilmiştir. Böyle bir fikir, finansal istikrarın tamamen parasal bir yöntemle kalıcı olamayacağıdır.

Amac 1996 yılında başlamış olan para politikasını kolaylaştırmak olsa da, manat oranını korumak için daha az kaynak ihtiyacı olacaktır ve hükümet daha fazla kaynak tasarrufu sağlayacaktır. Ve en önemlisi, ekonomi daha ılımlı bir enflasyon ortamında

çalışmaya uyumluluk gösterirdi. 2017 yılında, tüketim malları ve hizmet fiyatları 2016 yılına göre yüzde 12,9 oranında artarken, gıda ürünleri fiyatları yüzde 16,4, gıda dışı ürünler yüzde 11,6 ve nüfusa ödenen hizmetler yüzde 9,3 oranında artmıştır. Geçen yıl aralık ayında, tüketici mal ve hizmetlerine yönelik fiyatlar yüzde 0,5, gıda ürünleri fiyatları yüzde 1,0 oranında artmış, gıda dışı fiyatlar yüzde 0,2 oranında artarken, ödenen hizmetler için fiyatlar sabit kalmıştır.

2017 yılı sonunda yıllık enflasyon oranlarında hafif bir düşüş gözlenmiştir. Bir yıl içinde enflasyon, talepkar olmayan faktörlerden büyük oranda etkilenmiştir. 2017 yılında yıllık ortalama enflasyon% 12,9'dur. TÜFE bileşenleri olan gıda fiyatları ortalama% 16,5, gıda dışı fiyatlar % 11,6 ve hizmetler % 9,4 oranında değişmiştir¹³².

Tüketici sepetindeki ürün ve hizmet sayısındaki farklılığın dinamiklerini yansıtan yayılım endeksi, yıl başından bu yana yılsonuna göre azalmıştır. Toplamda, yıl sonuna kadar 116 mal ve hizmetten 520'si düşerken, 115'in fiyatı değişmedi. Deneysel analiz, 2017 yılında enflasyonun temel olarak parasal olmayan faktörlerden kaynaklandığını göstermektedir. Yıl içinde enflasyonun dışsal faktörlerinde yüksek aktivite görülmüş, idari fiyatlardaki değişim ve enflasyon beklentileri enflasyonu etkilemiştir. Döviz piyasasının sabitleşmesi, hatta manatın mezennesinin belli kadar güçlenmesi ortamında ticaret ortağı olan ülkelerde giden enflasyon gelişmeleri, ayrıca ayrı ayrı emtia grupları üzere arz-talep oranının değişimi inflyasyonun önemli faktörler olmuştur. Mevsimsellikten arındırılmış tarım ürünlerinin yanı sıra, hükümet tarafından ayarlanan ürün ve hizmetler ile hesaplanan ortalama yıllık enflasyon oranı 2017 yılında% 12,1 olmuştur.

Ülke genelinde üretilen tüm mal ve hizmetlerin fiyat değişimini yansıtan GSYİH deflatörü 2017 yılında% 16 oldu. Yıl içinde, üretici fiyat endeksi sanayi ürünlerine göre önemli ölçüde değişti. Sanayi ürünleri üretici fiyatları endeksi, bir önceki yılın aynı dönemine göre% 36,8 arttı. Fiyat değişikliği temel olarak madencilik endüstrisindeki ve elektrik, gaz ve buhar üretimindeki artıştan kaynaklanmaktadır (sırasıyla% 36,5 ve% 53,9). Böylece fiyat artışı, petrol ve gaz üretiminde% 36.6 ve metal cevherlerinin çıkarılmasında% 13.6 olmuştur. İmalat sanayinde fiyat artışı% 30,3 oldu. Saha üzere en çok bahalaşma bütün mamulleri (43.9%), tekstil sektöründe (% 40), petrol üretimi (% 40), kimya sanayi (30.9%),

¹³² http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

metalurji ve metal ürünlerinin üretimi (38.3%) ve otomobil üretimi endüstrisinin payına düşüyor¹³³.

Tarım ürünleri üreticilerinin fiyatları 2017 yılında% 11,9 oranında artmış olup, bu durum daha yüksek hayvancılık ürünleri fiyatları nedeniyle (% 13,5) artmıştır. Bu dönemde sığır eti fiyatları% 24,5, koyun eti -% 12,6, kümes hayvanları% 19,7 oranında artmıştır. Aynı zamanda, orman ürünleri ve balık ve diğer balıkçılık ürünlerinde fiyatlar% 1,3 oranında artmıştır. Yıl boyunca, bitki ürünleri, daha pahalı meyve ve sebze fiyatları nedeniyle% 10.6'lık bir artış göstermiştir. Yıl içerisinde taşımacılık hizmetleri için tarifeler% 6,9 oranında artmış olup, bu durum ağırlıklı olarak kargo taşımacılığı hizmetlerinin fiyatlarındaki artış% 7,6 ile açıklanmıştır. Yolcu taşıyıcılarına yönelik fiyatlar% 6,8 arttı, ancak iletişim ve posta hizmetleri için fiyatlarda herhangi bir değişiklik yoktu.¹³⁴

Enflasyon oranının “güvenli” bir seviyeye düşürülmesi (yılda% 15-20 veya ayda% 1-2) ancak üretim ve yönetim kalitesinin yükseltilmesiyle sağlanabilir. Bu hedefe uzun bir süre ve aşamada ulaşılabilir.

Talebin son yıllarda genişlemesi, enflasyon karşıtı politikaların daha da güçlendirilmesini gerektirmektedir. Şu anda, enflasyon karşıtı politikanın ana anahtarı, enflasyonu yatırım faaliyetini engellemeyen bir düzeye indirmektir (yılda% 35-30). Bu sorunu çözmek için 3 yatırım bileşeni; talep, üretim maliyetleri ve bekleme düzenlemeleri için karmaşık önlemler almak gereklidir:

1. Tekelci alandaki fiyat artışına karşı koymak için doğrudan kısıtlayıcı önlemler alınmalıdır.
2. Bütçe açığı% 4-5 ile sınırlandırılmalı ve kamu yatırımları devlet bütçe gelirlerinin genişletilmesine uygun olmalıdır.
3. Gecikmiş alacakların büyümesine karşı önlemler (Enflasyon uyarıları), sektördeki dolaşım sermayesinin dolaşımını geliştirmeye, normalleştirmeye ve kolaylaştırmaya yardımcı olur.
4. Arabulucu gelirinin tüketici mallarının nihai fiyatındaki payını sınırlamak önemlidir.
5. Döviz kuru dengelemesinden önce "para birimi koridorunu" korumak önemlidir.

¹³³ <https://www.stat.gov.az/source/industry/az/002.xls>

¹³⁴ http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

Sonuç olarak, Azerbaycan'da enflasyon karşıtı politikanın hedefi, enflasyonu sosyal güvenlik seviyesine ayda% 1-2 oranında azaltmak olmalıdır. Bu sorunun çözümü, ekonomideki enflasyonun radikal bir şekilde azaltılmasını, fiyat tekliflerindeki değişikliklerin ve tüketici alanlarındaki yapısal değişikliklerin yapılmasını gerektirmektedir. Yatırım ve üretim dinamiklerindeki istikrar, reel sektörün yaşam standartlarını iyileştirmek için şartlar yaratmaktadır.

2.2.4.3. Azerbaycan'da dış ticaret

Bağımsızlığın ilk günlerinden beri alınan önlemler, ülkenin dış ekonomik ilişkilerde "açık kapı" politikası uyguladığını göstermektedir. Bağımsızlık yılları boyunca, Cumhuriyetimizin uluslararası ilişkilerinin doğası, şekli ve ölçeği, dış ticaret cirosunun yapısı ve coğrafi eğilimleri ciddi değişimlere uğramıştır. Birleşmiş Milletler üyesi ve bağımsız bir uluslararası ilişkiler konusu olan Cumhuriyet, dünyadaki tüm ülkelerle eşit ve karşılıklı olarak yararlı ilişkiler kurmaya çalışmaktadır. Ülkemiz uluslararası işbölümünde, dünyanın önde gelen ve bölgesel örgütlerinin eşit bir üyesi olarak yerini almaya, uluslararası ilişkilerin her türünü bağımsız olarak uygulayarak, yabancı yatırımları ve ülkenin ekonomik kalkınmasına yönelik kredileri kullanarak yerini almaya başlamıştır. Dış ticaret ilişkilerini kurmak ve düzenlemek için yakın ve uzak ülkelerin çoğunda ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmıştır.

İstatistiksel veriler, Sovyet döneminden kalma ulusal ekonomi kompleksinin çöküşünün, 1991'de "hazır" ve "bürokratik" pazarın geleneksel ekonomik ilişkilerin çöküşünün, tüm eski Sovyet cumhuriyetlerinin yanı sıra Azerbaycan'da üretim ve ticaretin durgunluğuna yol açtığını göstermektedir. Sadece bir yıl - 1992 yılında ülkemizin dış ticaret cirosu% 40 azaldı. Yapay olarak oluşturulan ulaştırma blokajı dahil olmak üzere çeşitli nesnel ve öznel faktörlerin etkisi altında, dış ticaret cirosu 1995 yılına kadar hızla düştü. Özellikle birincil talep olmak üzere mal ve hizmet ithalatındaki keskin düşüş, ülkede ciddi bir sosyo-ekonomik kriz yarattı.

Nüfusun ilk ihtiyaçlarını karşılamak için hayati önem arz eden ihracat her yıl azalıyor ve 1996 yılında 1992 yılına oranla 42,5% düzenlemiş ve ithalat da bir yıl içinde (1992 yılına nazaran 1993 yılında)% 40 çok düşmüştür. Dış ticaret cirosu, 1996'te 1992'ye göre% 65.6 olmuştur. Tüketicinin en talepkar tüketim mallarının maliyetine bakılmaksızın ödeme ihtiyacı tüm güçlerin bu hedefe odaklanmasını sağlamıştır. 1992-1996 döneminde ihracatın

2,3 kat azalması tesadüf değil, ithalatın ise 1992 yılına kadar 1996 yılı seviyesini aşması bir tesadüf değil. Takip eden yıllarda dış ticaret cirosu daha da arttı. Öyle ki, 2005 yılında bu artış 2000 yılına oranla 2,9 kat, 2007 yılında 2005 yılına oranla 1,4 kat ve 2008 yılında ise 2007 yılına göre 4,7 kez olmuştur. Gördüğünüz gibi, 2000'den beri dış ticaret cirosunda dinamik büyüme sağlanmıştır¹³⁵.

Zaten Azerbaycan, küreselleşme ve dünya ekonomisinin uluslararasılaşması koşullarında uluslararası arenada kapılarını açmış, uluslararası iş bölümünün derinleşmesini sağlamış, yabancı ülkeler ve uluslararası örgütlerle aktif ekonomik, politik, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkiler ülkesi haline gelmiştir. Dış ticaret bu ilişkilerde daha önemli bir rol oynamaktadır. Ülkemiz, dünya ülkeleri ile ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalayarak karşılıklı olarak faydalı ticaret ilişkileri yaratmakta, ülke kalkınması için yabancı teknoloji ve teknoloji ithal etmekte ve uluslararası işbölümünde yer almaya çalışmaktadır.

Bu açıdan cumhuriyetimizin dış ticaret ilişkilerinin oluşumu ve gelişmesi, zor ve acı verici koşullar altında bağımsızlığımızın ilk on yılında gerçekleşti. Yukarıda belirtildiği gibi, toplam ticaret cirosunun sadece 2000 yılında 1991 seviyesini aştığı bir tesadüf değildir.

Ancak, belirtildiği gibi, bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da dış ticaretin durumuna en çok zarar veren darbe, 1990'lardaki geleneksel ekonomik ilişkilerin çöküşüdür. Daha sonra 1995'e kadar, hızı düşüktü ve 1995'ten bu yana istikrarlı bir şekilde büyümeye devam etti. Makroekonomik analiz açısından bakıldığında, dış ticaret göstergelerinin cumhuriyetin GSYİH'sine göre karşılaştırılması büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu göstergeler arasında doğrudan ve samimi bir ilişki vardır.

Dış ticaret gelişiminin dinamik ve eğilimlerinin kapsamlı bir araştırması, ithalat-ihracat operasyonlarının coğrafi yapısında özellikle önemlidir. Dış ticaretin coğrafyası, özellikle ihracat üzerine, dış ticaret ilişkileri, devletin politik ve ekonomik ilişkileri ile diğer ülkeler ve dış ekonomi politikaları hakkında genel bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Bağımsızlığımızın başlangıcından itibaren, Azerbaycan'ın dış ticaret ilişkilerinin geleneksel coğrafyasında derin değişiklikler meydana geldi. Ülkenin dış ticaret ilişkilerinin yönü, geleneksel dış ticaret ve ekonomik ortaklardan daha derin olmaktan uzak, yeni dış pazarlara yakın olan yabancı ülkelere yönelmiştir. Bu süreç, Batılı ülkelerle bütünleşmenin, Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinde geri dönüşümsüz ve öncelikli olduğu gerçeğinin bir tezahürüdür.

¹³⁵ <https://www.stat.gov.az/source/industry/az/001.xls>

Yabancı ülkelerin Azerbaycan'ın ithalatındaki payı, 1992'de% 35 iken, 2000 yılında% 63'e yükselmiş ve 2008'de% 67 olmuştur. 2007 yılında ihracat% 51'den% 82'ye yükselmiştir. Bu rakamlar, cumhuriyetin ithalat ve ihracat operasyonlarındaki uzak ülkelerdeki payın yüksek bir seviyede sabit kaldığını ve Azerbaycan'ın 1990'larda dış ticaretin gelişimine doğru bir eğilime sahip olduğunu göstermektedir.

1991 yılında AB ülkelerinin Azerbaycan'ın ticaret cirosundaki payı% 0,8'dir. Gelecek yıllarda Azerbaycan'ın AB ülkeleri ile ticaret ve ekonomik ilişkileri dinamik olarak gelişmeye başladı. Bilindiği gibi, AB Dış Politika ve Güvenlik Politikası kapsamındaki dış ekonomik ve politik önceliklerden biri, Avrupa'da bölgesel işbirliğinin yaygınlaşmasıdır. AB ülkeleri, eski SSCB'de yaratılan bağımsız devletlerle işbirliğini genişletmeye çalışıyorlar. AB, Doğu ile bölgesel işbirliğini genişletmek ve bir "istikrar ve refah bölgesi" oluşturmak amacıyla, Nisan 1996'da Güney Kafkasya ve Orta Asya ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzaladı. Azerbaycan ile böyle bir anlaşma 22 Nisan 1996'da Lüksemburg'da imzalandı. Anlaşma ile, her yıl işbirliğinin ana alanlarını belirlemek için İşbirliği Konseyi bünyesinde toplantı yapılması gerektiği konusunda anlaşmaya varılmıştır. Ticaret ve ekonomik işbirliği alt komitesi de kurulmuştur.

Azerbaycan'ın dış ticaret cirosundaki bölgesel ekonomik bütünleşme dernekleri arasında birincilik, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'na (OECD) aittir. Böylece, 2008 yılında, Azerbaycan'ın ithalatının% 49,4'ü ve ihracatın% 72,4'ü Organizasyona dahil olan ülkelerle yapılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, her alanda BDT ülkeleri ile çok taraflı ve iki taraflı bir düzeyde işbirliği yapmaktadır, yaklaşık 350 devletlerarası, hükümetlerarası ve departmanlar arası anlaşmalar, anlaşmalar ve diğer ikili belgeler imzalanmıştır. 100'den fazlası, ülkeler arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkileri düzenlemektedir. Yedi BDT ülkeleri ile Serbest Ticaret Üzerine ikili anlaşmalar imzalandı. Azerbaycan Cumhuriyeti'nden dört BDT ülkesine (Rusya Federasyonu, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna) ithalat vergisi verilmemektedir.

BDT ülkeleri ile bir takım diğer siyasi ve ekonomik faktörler arasındaki ekonomik işbirliği mekanizmasının yetersizliği nedeniyle, bu ülkelerin Azerbaycan'ın dış ticaretindeki payı azalmıştır. Böylece, BDT ülkelerinin Azerbaycan'ın emtia cirosu içindeki payı, 1993'te% 50 iken, 1998'de% 37,8'e, 2002'de% 31,1'e, 2007'de% 25,5'e azalmıştır. 2008 yılında, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BDT ülkeleri ile dış ticaret cirosu 3959,5 milyon

dolar'dır. Bunun 2340,4 milyon dolarlık kısmı ithal edilmekte ve 1619,1 milyon dolar ihrac edilmektedir.

GUAM'ın dış ticaret ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerinde oynadığı rol, BDT'ye bir alternatif olarak giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Azerbaycan ve onun jeopolitik alanlarındaki ABD ve AB ülkelerinin çıkarlarının uygulanmasında bu organizasyona özel ilgi gösterilmektedir.

2014 yılında dış ticarete konu olan 4020 yasal ve 10160 kişi katılım sağlamıştır. Kamu sektörünün ihracat operasyonlarındaki payı 4698,7 milyon \$ (% 77,6), özel sektörün payı 1231,4 milyon (% 20,3), girişimcilerin payı ise 128,2 milyon ABD Doları (% 2,1) oldu. . Kamu sektörünün ithalat operasyonlarındaki payı 1,426,7 milyon ABD Doları (% 25,0), özel sektörün payı 3943,3 milyon ABD Doları (% 69,1) ve girişimcilerin payı 338,6 milyon ABD Doları (% 5,9) olarak gerçekleşmiştir¹³⁶.

Petrol dışı ihracatlardaki artış ve ithalatın yerini almak için alınan tedbirler ile dünya piyasalarındaki petrol fiyatlarındaki artış, 2017 yılında Azerbaycan'ın dış ekonomik pozisyonunun iyileşmesine neden olmuştur. 2017 yılında dış ticaret cirosu 22,6 milyar ABD doları olup, bunun 13,8 milyar ABD doları ihrac edilmiş ve 8,8 milyar ABD doları ithal edilmiştir. Dış ticaret dengesi 5 milyar dolarlık bir pozitif dengeye sahiptir. Ticaret cirosunun% 42'si AB ülkelerine düştü. Büyük ülkelerle ticaret cirosu 2017 yılına kadar İtalya'da% 50, Almanya'da% 10, Çek Cumhuriyeti'nde% 7 ve Fransa'da% 5 olarak gerçekleşmişti¹³⁷.

Ticari ilişkilerin% 31'i diğer ülkelerdeydi. Bu ülkelerdeki kilit ortaklar Çin (% 18), ABD (% 11) ve İsrail (% 9). Türkiye ile toplam ticaret ilişkilerinin% 12'si gerçekleşmiştir. Emtia ihracatı 2017 yılında% 51,1 artmıştır. Artış, temel olarak ihracatta önemli paya sahip olan petrol sektörüne bağlıydı. Böylece, ihracat maliyeti ham petrolde% 64,6 artmıştır.

İhracat, petrol dışı sektörde de arttı. Çay, meyve ve sebze, kimyasal ürünler ve alüminyum ihracatında büyüme gözlenmiştir. Böylece, ihracat hacmi çay,% 65,3, kimyasal ürünler% 42,3, meyve ve sebzeler% 34,9, alüminyum% 20 oranında artmıştır. Dönem içinde önemli ihracat ortakları İtalya (% 31,9), Türkiye (% 9,9), İsrail (% 4,6), Rusya (% 4,3), Çek Cumhuriyeti (% 4) ve Kanada (% 3,9) oldu¹³⁸.

¹³⁶ T.İ.Kərimova "İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə mexanizmləri" Bakı, 2008.

¹³⁷ https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/prices_2018.zip

¹³⁸ <http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=9&lang=az>

2017 yılında ekonomik ortak ülkelerdeki durum, petrol dışı ihracatın yanı sıra ülkeye para akışının dinamiklerini de etkilemiştir. Ön rakamlara göre, ülkeye 2017 yılında giren para 1,2 milyar dolar oldu¹³⁹.

Yabancı ülkeler ve uluslararası kuruluşlar tarafından büyük sermayeye yönlendirilen fonların çoğu, İngiltere, Türkiye, Rusya, İran, ABD, Japonya, Malezya, İsviçre ve Çek Cumhuriyeti'ndeki yatırımcılara aitti.

Yabancı sektördeki olumlu gelişmeler de döviz rezervlerinin dinamiğine yol açmıştır. Ülkenin ödemeler dengesindeki iyileşme ile birlikte, 2017 yılında stratejik döviz rezervleri% 11'den fazla artmıştır. 2017'nin sonunda, ülkenin stratejik döviz rezervleri 30 aylık mal ve hizmet ithalatı için yeterliydi ve 2,9 kez dış borcu aşmıştı¹⁴⁰.

Dış ticaretin emtia yapısı çok önemlidir. Böylece yapının analizi sırasında daha sofistike ekonomiler keşfedilmektedir. Sektörün rekabet gücü açısından piyasanın potansiyel yetenekleri ve avantajları gerçekçi olarak tahmin edilmekte ve ekonominin gelişmesi için öncelikler dış ticaret dikkate alınarak belirlenmektedir. İhracat ve ithalat yapısının dinamikleri, ekonomideki olumsuz ve olumlu eğilimleri yansıtmaktadır.

Azerbaycan'ın dış ticaretinin meta yapısı analizi, ülkemizin dış ticaretinin yapısının, bağımsızlığın ilk yıllarında zor yıllarda oluşturulduğunu göstermektedir. Öncelikle dikkat çeken Azerbaycan'ın dış ticareti, esas olarak endüstriyel ürünler tarafından temsil edildi. Milli gelirin bir kısmının yaratıldığı tarım, belirsizliğini sürdürmektedir. Cumhuriyetimizin doğal avantajına uygun olarak, petrol ve petrol ürünleri önde gelen ihracat merkezi haline gelmiştir. Ülkemiz bu alandaki yerini uluslararası işbölümünde bulmaya başladı. Bugün, cumhuriyetin mevcut döviz gelirlerinin, üretimin fiziksel ve teknik altyapısını modernize etmek ve ürün rekabet gücünü arttırmak için yeni teknikler ve teknoloji satın almak için kullanılmakta olduğu hayati önem taşımaktadır.

Takip eden yıllarda yapılan amaçlı tedbirlerin sonucu olarak, ülkenin gıda arzında ciddi pozitif değişiklikler yapılmıştır. Gıda maddelerinin ithalat yapısındaki payı keskin bir şekilde düştü.

25 Ağustos 2008 tarihli Cumhurbaşkanı İlham Aliyev kararnamesi ile onaylanan 2008-2015 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Gıda Güvencesi Devlet Programı, ülkenin yerli üretimine dayalı gıda ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamaktadır. Programda

¹³⁹ https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/prices_2018.zip

¹⁴⁰ D.Vəliyev, 2014, **a.g.e.**, s.89

ülkedeki makroekonomik göstergelerin mevcut durumu ve büyüme dinamikleri, toprak, su vb, gibi doğal kaynakların kullanımının modern durumu, bitkiçilik ve hayvancılık ürünlerinin üretim ve işleme yapılması olanakları, tarım sektör için personel eğitimi ve bu alanda faaliyet gösteren bilimsel işletmelerin mevcut durumu, gıda ürünleri Altyapı üretimi, vb. konular iyice analiz edilmiştir. Analiz sonuçları, bu alandaki mevcut potansiyelin henüz tam ve etkin bir şekilde kullanılmadığına inanmak için bize sebep vermektedir. Bir başka deyişle, gelişme potansiyeli tükünmemiştir ve sadece bu alanda belli tekmmillesdirici eylemler yapmakla mevcut potansiyeli harekete geçirmek gerekir ki, bu yönde de görülmesi gereken tüm önlemler belirtilmiştir.

2.2.4.4. Azerbaycan'da işsizlik

Son yıllarda yapılan amaçlı reformlar, ülkede politik ve ekonomik istikrarın tesis edilmesini ve sosyo-ekonomik kalkınma trendlerinin güçlendirilmesini sağlamıştır. Kamu hayatının her alanında bir dönüm noktası olmuştur ve nüfusun refahının iyileştirilmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Aynı zamanda, Azerbaycan'da oluşan ve faaliyet gösteren işgücü piyasası, 90'ların ilk yarısı için tipik olan sosyo-ekonomik faktörlerin olumsuz etkilerini şimdiye kadar hissediyordu. Ülkenin işgücü piyasasında işgücü arzının, 1990-2005 yıllarında birçok ekonomik, demokratik, eğitim ve göç faktörünün etkisiyle yeterince yüksek olduğu belirlenmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde son yıllarda uygulanan sosyo-ekonomik politikanın temel yönlerinden biri, işgücü piyasasının gelişmesi ve işgücünün verimli kullanılmasıdır.

Ülkedeki reformlar, ekonomide önemli kalite değişikliklerine yol açmış ve dinamik ekonomik gelişme sağlanmıştır. Bölgelerin ekonomik kalkınmasını sağlamak, nüfusun refahı ve yaşam standartlarını daha da iyileştirmek ve özellikle petrol dışı sektör olmak üzere ülke ekonomisini geliştirmek için önlemler alınmıştır. Nüfusun istihdamını sağlamak için yeni işler, işletmeler, altyapı tesisleri vb. oluşturuldu.

2016 yılında, ülkede ekonomik olarak aktif nüfus sayısı 2005 yılına göre 632,6 artmıştır ve 5012,7 olarak gerçekleşmiştir və bunlardan 4759,9'u ekonomik olarak meşgul ve 252,8'i işsiz nüfus olmuştur.

Ülke ekonomisindeki son reformların bir sonucu olarak işgücü piyasasında önemli olumlu değişiklikler yapıldı. Böylece, 2005 yılında kamu sektörü çalışanlarının payı, ekonomide istihdam edilen toplam sayının yüzde 30,3'üne ulaşırken, 2016 yılında bu oran

yüzde 24,6'ya gerilemiştir ve bu dönemde devlet dışı sektörde çalışanların sayısı 1,3 kat artmıştır¹⁴¹.

2016 yılında, ekonomide istihdam edilen toplam sayının 1514,3'ü veya yüzde 31,8'i işe alınan kişilere düşmüştür. İşe alınan işçilerin çoğunluğu, büyük ve orta ölçekli işletmelerde işgücü faaliyeti yürütüyordu. Ülkede İstihdam Hizmeti tarafından işsiz olanların sayısı Ocak 2017'nin başında 33.0 idi. Son yıllarda, kadınların işsizler içindeki payı 2005 yılında yüzde 51,6 iken, 2016 yılında yüzde 38,1'e düşmüştür.

2016 yılında imalat (tarım ve balıkçılık, sanayi, inşaat) 2411.6 kişi istihdam edilmiş, toplam istihdamın% 50,7'si hizmet sektöründe istihdam edilmiş, hizmet sektöründe istihdam edilenlerin sayısı ise 2348,3'tür yani nüfusun yüzde 49.3'ü. 2005-2016 döneminde kiralanan işçilerin ortalama aylık nominal ücretleri 4 kat artarak 499,8 manat olarak gerçekleşmiştir¹⁴².

İşsizlerin, özellikle Azerbaycan'daki gençlerin sosyal güvenliğini güçlendirmek için atılan adımlar, dünya süreçleri ve uluslararası zorluklar dikkate alınarak belirlenmelidir. Ve böyle bir durum, işsizlik ve istihdam alanındaki sorunlara odaklanmayı artırıyor. Ülkede 21. yüzyılın başından bu yana yapılan büyük çaplı reformların derinleşmesi, toplumumuzun daha yüksek bir sosyo-ekonomik kalkınma düzeyine yükselmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, ekonomideki gelişme trendlerini yakalayarak sosyal hayatta olumlu değişimlere yol açmaktadır. Öyle ki, petrol dışı sektörde yeni üretim alanlarının açılması ve yeni iş yerlerinin oluşturulması, üretim, ulaşım ve kamu altyapısının geliştirilmesi, modern sosyal altyapı tesislerinin kurulması dahil olmak üzere yeni eğitim, sağlık, spor tesislerinin inşası tamamen ülkenin dinamik ve dayanıklı yükselişinin temelini oluşturan yapıyor. Azerbaycan'da sosyal sorunların etkin çözümünde ilerleme sağlanması ve nüfusun sosyal korunması sistemi en iyi uluslararası standartlara uygun olarak yeniden yapılandırılmaktadır. Mevcut sosyal politikaların bir sonucu olarak, yoksulluk oranı 2000 yılında% 49 iken, son yıllarda% 6'dan azdır. Eğitim alanındaki son başarılar, ülkeyi modernize etmeyi amaçlayan sosyo-ekonomik politikalarla doğrudan ilgilidir. Eğitim için toplam bütçe ödeneği miktarı 2003 yılına göre 5 kattan fazla artmıştır ve eğitim altyapısını modernize etmek için önemli adımlar atılmış ve bu da bir milyonun üzerinde öğrenci için daha iyi eğitim koşulları sağlamıştır. 2020'de Azerbaycan'ın ekonomik ve politik olarak gelişmiş, rekabetçi bir ülke olması bekleniyor. Bu

¹⁴¹ http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf

¹⁴² D.Vəliyev, 2014, **a.g.e.**, s.91

açından, bu tür vatandaşların rahat günlük yaşamı için ihtiyaç duyulan tüm iletişim, sağlık ve eğitim hizmetleri en uzak köylerde sağlanmalıdır. Azerbaycan nüfusu yüksek gelirli, düşük işsizlik oranı, gelişmiş insan sermayesi, korunan, sağlıklı bir çevre ve her vatandaş için büyük bir fırsat olan bir ülke olmalıdır. Bu yaklaşımdaki herhangi bir ekonomik büyümenin amacı, sosyal refahı artırmaktır. Bu açıdan, sosyal alanların ve beşeri sermayenin gelişimi, ülkenin başlıca önceliklerinden biridir. Azerbaycan'daki gençler, ülkenin demografik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır ve 2,7 milyon kişi (% 28,9) 14 ve 29 yaşları arasındadır. Gençlerin% 52'si kentsel bölgelerde,% 48'i kırsal bölgelerde yaşamakta ve% 49.2'si kadındır. Kurulan ailelerin büyük çoğunluğunun gençliğe düştüğü unutulmamalıdır, yeni doğanların% 82.6'sı genç ailelerde doğmaktadır.

Ekonomik açıdan aktif gençlerin istihdam ve işsizlik oranı 15-29 yaşlarındaki ekonomik olarak aktif gençlerin cinsiyet ve yaştaki istihdam düzeylerindeki değişimler aynı bakış açısıyla değerlendirilemez. 2010-2016 döneminde, ülkede ekonomik olarak aktif nüfusun istihdam düzeyi% 0,6 artarak% 94,4'ten% 95'e yükselmiştir. Karşılık gelen endeksler erkeklerde% 0,2 artarak,% 95,6'dan% 95,8'e ve kadınlarda% 0,9 artarak, % 93,1'den% 94'e yükselmiştir. 15-29 yaşlarındaki ekonomik olarak aktif gençlerin istihdam oranı% 1,6 artarak, % 89'dan % 90,6'ya yükselmiştir. 15-29 yaşlarındaki ekonomik olarak aktif gençlerin istihdam oranı% 1,6'dan% 89'dan% 90,6'ya yükselmiştir. Erkeklerde% 3,4 artarak,% 88,9'dan% 92,3'e ve kadınlardan% 0,2 azalarak,% 89,1'den% 88,9'a düşmüştür¹⁴³.

Bununla birlikte, bu göstergelerin, farklı yaş gruplarındaki ekonomik olarak aktif gençlerden oldukça farklı olduğu kanıtlanmıştır. Bu nedenle, söz konusu dönemde 15-19 yaş arasındaki gençler arasındaki istihdam oranı% 7,8 artarak% 77,6'dan% 85,4'e yükselirken, bu gösterge aynı yaştaki erkeklerde% 10,6 artarak,% 76,1'den% 86,7'ye, kadınlara% 5.3'ten% 78,5'ise % 83,8'e yükselmiştir. Bu gösterge 20-24 yaşları arasında sadece% 0,1 oranında artmış ve% 87.2'den% 87.3'e çıkmış, erkeklerde % 4.9 artarak % 84.4'ten% 89.3'e çıkarken, kadınlarda ise% 3.8 azalarak % 88.9'dan% 85,1'e düşmüştür. 25-29 yaş grubundaki ekonomik olarak aktif gençlerin istihdam oranı aynı dönemde% 0,9 artarak,% 92,7'den% 93,6'ya yükselirken, kadınlar sadece% 0,2 oranında artarak % 91,8'den % 92 olmuş ve erkeklerde ise% 1.4 oranında artarak, % 93.8'den% 95.2'ye yükselmiştir¹⁴⁴.

¹⁴³ S.İbadov.Azərbaycan iqtisadiyyatı .Bakı 2011

¹⁴⁴ <http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=22&lang=az>

Karşılaştırılan dönemde ülke ekonomisinde uğraşmış ekonomik aktif gençlerin artış dinamikasında, yaş ve cinsiyet yapısında meydana gelen değişiklikler yeterince kendini göstermiştir. 2010-2016 döneminde, cumhuriyet ekonomisinde 15-29 yaşlarındaki gençlerin sayısı yüzde 10,3 artarak 1105,2 binden 1219.2 bine yükseldi. Böylece erkeklerin sayısı% 38,5 artarak 470,4 binden 651,4 bine, kadın sayısı ise % 10,4 azalarak 638,8 binden 568,5 bine düşmüştür. Bu değişiklikler 15-19, 20-24 ve 25-29 yaşlarındaki gençler arasında farklıydı. Ülkede istidam edilen 15-19 yaşlarındaki erkeklerin sayısı %14,8 olmuştur ve ülke istihdam olunan kadın sayısı %42,1 azalırken, erkek sayısı %33,8 artmıştır. 20-24 yaş grubundaki gençlerin sayısı %5,7 olmuştur ve erkek sayısı %52,2 artarken, kadın sayısı %22,3 oranında azalmıştır. 25-29 yaşlarındaki gençlerin sayısı %18,9 artarken, erkek sayısı %31,4, kadın sayısı %6,2 artmıştır. Bu değişim eğilimlerinin bir sonucu olarak, ülke ekonomisine katılan 15-29 yaş grubundaki kadınların oranı 2010-2016 döneminde %10,8 azalarak %57,4'ten %46,6'ya gerilemiştir. Böylelikle, 15 ve 19 yaşları arasında % 20,5 azalarak 64'ten %43,5'e düşmüş ve 20-29 yaşları arasında %16.5 azalarak % 62.5'den % 46'ya düşmüş, 25-29 yaş grubundakilerin %5.6'i azalarak %52.7'den %47.1'e düştü. Deneyimler, yüksek öğrenime sahip gençlerin% 40'ının işgücü piyasasında iş bulamadıklarını göstermektedir ve bu da işsizlik sorunlarının varlığını kanıtlamaktadır. Halihazırda, dünyanın gelişmiş ülkelerinde bile işsizlik ciddi bir sorundur, Azerbaycan'daki genel işsizlik oranı dünya ülkeleri arasında örnek bir gösterge olan %5'e düşmüştür. Aynı zamanda, bu göstergenin 15-29 yaşlarındaki gençler arasında %10 ile %13 arasında değiştiğini dikkate alarak, bu durum gençlerin istihdamını sağlamaktır.

Azerbaycan nüfusunun yaklaşık %50'si köylerde yaşamaktadır, belli bir zihniyete göre, insanlar hala onlara verilen arazileri satmak istememektedir. Ancak, bu arazileri etkili bir şekilde kullanmamakta ve araziyi geliştirmektedirler. Bu arsalar, kaç yaşında olduklarına bakılmaksızın, aile üyeleriymiş gibi kaydedilir. Gerçekte, kırsal bölgelerde gençlerin işsizliğini net bir şekilde tanımlama sorunu var. Geçtiğimiz onbeş yılda ülkenin ortaokullarında okuyan kızların sayısı %15.3 artarak 29.309 kişiden 34.308'e, yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı ise 1,8 kat artarak (%82.9) 38497 kişiden 70376'ya yükselmiştir. Geçen yılın göstergeleri, ortaöğretim kurumlarında kızların oranının %66.4, yüksek okullarda ise% 43 olduğunu göstermektedir. İlgili dönemde, orta öğretim okullarına devam eden erkeklerin sayısı kızlara göre %35.3 artarak 17.394'e yükseldi. Yükseköğretim kurumlarında okuyan erkeklerin sayısı kız sayısına göre %15,1 artarak

93403'e ulaşmıştır. Ekonomik olarak aktif gençlerin (15-29 yaş) istihdam düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biri eğitim ve profesyonelliğin örgütlenmesidir. Ülkede halen istihdam edilen ekonomik olarak aktif nüfusun sadece %32,5'i ve kadınların %30,5'i daha yüksek, ikincil özel ve temel mesleki eğitime sahiptir. Ancak geçen yıl, 89.7 bin kişinin temel mesleki, orta ve özel ortaokul mezunları pahasına işgücü piyasasına gitmesi muhtemeldir ve bu tür kişilerin yüksek mesleki düzeydeki eksikliği, gençlik piyasasının ne kadar gergin olduğunu göstermektedir. Ülke bölgelerinin sosyo-ekonomik kalkınmasına ilişkin programlar, bölgelerin orantısız gelişimini önlemek ve iç göçün sosyo-ekonomik nedenlere etkisini ele almak için özel bir öneme sahiptir.

Ülke Cumhurbaşkanı'nın 2016 yıl "6" Aralık tarihli fermanına uygun olarak meslek eğitimi ve öğretisinin gelişimi cumhuriyetimizin 11 temel öncelik alanlarından biri olarak tanımlanan "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde meslek eğitimi ve öğretisinin gelişimine dair stratejik Yol Haritası" doğrulanmıştır. Bu belge ayrıca mesleki eğitim ve öğretim konusunda kısa, orta ve uzun vadeli stratejik görüşler sunmaktadır. Günümüzde başlıca görevlerden biri Azerbaycan'ın meslek eğitimi ve öğretisi sektöründe 2020 yılına kadar ülkede işgücü piyasasının taleplerine cevap veren bir takım uzmanlık için modern eğitim programlarına ve meslek standartlarına geçişi sağlamak ve eğitim-öğretim sürecini sağlamaktır. Ayrıca, 2025 yılında sektöre yönelik uzun vadeli stratejik görünüm, işgücü piyasası ihtiyaçlarını karşılayan mesleki standartlara ve müfredatlara dayalı nitelikli işgücü yetiştiren her sektörde işverenlerle yakın işbirliğinin kurulmasıdır¹⁴⁵.

Ülkenin toplam işgücünün kalitesini belirleyen konulardan biri de toplumun entelektüel potansiyeli ve yeniden üretim seviyesidir. Nüfusun ekonomik faaliyeti ile ilgili son örneklem araştırmasına göre, istihdam edilen nüfusun sadece %19,2'si eğitimliydi ve %50,8'i orta eğitimli insanlardı. Ayrıca, işsiz vatandaşların en az beşte birinin yüksek eğitimli, teknisyen, eğitimli, orta ve me mesleki olduğu da bilinmektedir. Resmi olarak kayıtlı işsizler arasında, yüksek ve orta dereceli özel eğitime sahip olanların payı daha yüksektir ve son yıllarda bu rakam yüzde 60'ın üzerindedir¹⁴⁶.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ekonomik bölgelerinde çok çeşitli ekonomik faaliyetler ve istihdam seviyeleri bulunmaktadır. Örneğin, Şirvan, Şakak-Zagatala, Üst Karabağ ve Aran ekonomik bölgeleri ülkede ortalamanın üzerindedir. Nahçıvan ve Lenkeran ekonomik

¹⁴⁵ http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/SYX/2017/1_Milli_iqtisadiyyat_opt.pdf

¹⁴⁶ <https://www.azstat.org/MESearch/search?departament=22&lang=az>

bölgelerinde, bu göstere ortalama ülke seviyesinin altındadır. Ekonomik açıdan aktif, yoğun ve işsiz nüfusun ekonomik bölgelere göre dağılımı, Bakü'nün dışında, Aran ekonomik bölgesinin, nüfusun özgül ağırlığı ile ülkenin en büyük ekonomik bölgelerinden biri olduğunu göstermektedir. Ülkenin ekonomik olarak aktif nüfusunun yüzde 23.2'si, istihdam edilen nüfusun yüzde 23,6'sı ve işsiz nüfusun yüzde 19,9'u bu ekonomik bölgede yoğunlaşmıştır¹⁴⁷.

Bölgesel farklılık sadece ekonomik bölgelerde değil, aynı zamanda kentsel ve kırsal alanlarda da görülmektedir. Böylece, kırsal kesimdeki nüfusun ekonomik aktivitesi, kentsel alanlara göre sırasıyla %58.8 ve %68.2'dir. En büyük ekonomik aktivite, hem şehir hem de köyde 20 ve 44 yaşları arasında gözlenmiştir.

Emek piyasasında yapılan gözlemler gösteriyor ki, şu anda Uluslararası Çalışma Örgütü metodoloji ile işsiz olarak sınıflandırılan, yani işi veya karlı mesleği olmayan, aktif olarak iş arayan ve işe başlamaya hazır olan kişilerin sayısı 400 binden fazladır. Bu, ülkenin ekonomik olarak aktif nüfusunun yüzde 10'undan fazladır. Devlet istihdam kurumlarında devlet kayıtlarına sadece az sayıda işsiz vatandaş başvurmuştur. Kadınlar arasında yüksek işsizlik seviyeleri de karakterize edilir. Son yıllarda, işsizler arasında kadınların özgül ağırlığı, 2005 yılında %1.4 iken, 2016'da %0.5'e düşmüştür ve istihdamdaki cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması gündemdeki konulardan birisidir. Söz konusu gözlemlere göre, 2005 yılında ekonomik açıdan aktif erkekler arasındaki işsizlerin payı yüzde 1,2 iken, bu oran kadınlarda yüzde 1,4'tür. İstatistiksel veri araştırması, kadınların genellikle düşük statülü ve düşük ücretli işlerde baskın olduğunu göstermektedir. Bugün kadınlar için işlerin eksikliği, toplumdaki ve bugün ailede kadınların rolü ile daha ilgili olan esnek işlerin eksikliğine (eksik iş günleri ve hafta içi, değişebilir çalışma çizelgeleri, evde çalışma, vb.) yansıyor.

Son yıllarda istihdamdaki sorunlardan biri, işgücü piyasasında yabancı işgücünün varlığı ile ilgilidir. Göç süreçlerinin kapsamının genişletilmesi, ele alınması gereken bir takım yeni meseleler gerektirdi. Bu alanda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin devlet çıkarlarının korunmasında yabancı emek göç fırsatlarının tam olarak kullanılmasını sağlamak, yasadışı işçi göçünün önlenmesi, işçi göçmen işçilerin korunması ve haklarının korunması, yerel

¹⁴⁷ T.H.Hüseynov "Azərbaycanda investisiyalar (gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq)" Bakı, 2009.

işgücünün işgücü piyasası gereksinimlerine uygun olarak eğitilmesi ve piyasa ekonomisinde çalışma tecrübesi için gerekli tedbirlerin alınması gereklilik ortaya çıkmıştır.

2.2.5. Azerbaycan'ın nüfus yapısı

Nüfus çalışması, etkili yerleşim, kentsel ve kırsal kalkınma, etkili istihdam, göç yönetimi ve bölgesel kalkınma farklılıkları için çok önemlidir. Bağımsızlık yıllarında bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Geçiş döneminin zorlukları nedeniyle, doğum ve doğal artış, azalan evlilik sayısı, yoğunlaştırılmış göç ve artan ölüm oranını gösteriyordu. Sonuç olarak, yurtiçi göç yoğunlaşmış ve nüfusun bölgeler arasında dağılımında büyük değişiklikler yapılmıştır. Böylelikle nüfus, başkent Baküde ve çevre bölgelerinde yoğunlaşmakta ve kırsal alanlarda, özellikle sınır ve dağlık bölgelerde, bunların sayısı azalmıştır.

Çalışmalar, küçük ölçekli sosyo-ekonomik reformların bölgelerin gelişimine ve sonuç olarak demografik duruma katkıda bulunduğunu göstermiştir. Yirminci yüzyılın sonunda, doğal artışın azalması gözlemlendi, ancak yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarından tam tersi kaydedildi. Ülkede demografik gelişmenin istikrarlı bir aşaması var. Kırsal nüfusun egemen olduğu yönetim bölgelerinde doğal artış hala yüksektir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan'da nüfus artışı I. Dünya Savaşı, 1918-1920 ülkedeki devrimci ayaklanmalar, dış müdahale ve iç savaş, 30'larda kitlesel baskı (30.000 kişi öldürüldü) üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Örneğin, 1913-1920 yıllarında Azerbaycan'da nüfus sayısı 386,9 bin kişi azalmıştır (% 16,6). 2. Dünya Savaşı kayıpları (300.000 kişi) aynı zamanda nüfusun azalmasına yol açan önemli olaylardan biridir. Bu dönemde nüfusun güçlü bir göçü vardı. Nüfusun savaş öncesi seviyesi sadece 1955'te (3277.2 bin kişi) restore edildi. Azerbaycan, nüfus artış oranları için birinci sınıf ülkelere daha önce girmiştir. Ülkede ortalama yaşam beklentisi, kadınlar için 75.0 yıl ve erkekler için 69,4 yıl olmak üzere, 72,2 yıldır.

1897'de Azerbaycan'da 1,806,7 milyon kişi yaşamaktadır. Bu dönemde köylerde yaşayanların sayısı daha fazlaydı. Nüfusun yaklaşık yüzde 83'ü köylerde yaşamaktadır. Sonraki dönemlerde bu dinamikler hızla değişmeye başladı. Örneğin, 1913'te nüfus 2,339,2 milyon idi ve şehir nüfusu yüzde 23'tü. Rus hükümeti statiklerine göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin nüfusu 1917'de 2.353.7 idi. Bunlardan Şehirde 560.2 bin kişi yaşarken, köylerde ise 1.793.5 bin kişi yaşıyordu.

Üç yıl sonra, Azərbaycan Halk Demokratik Cumhuriyeti (AXC) 1920 nüfus sayımında 1,952,2 milyonluk bir nüfusu kaydetmiştir. İlginç olan nokta, 1917'den sonra Azərbaycan nüfusunun sayısı 300.000'e kadar düştüğü gözüküyor. Kuşkusuz, İkinci Dünya Savaşı, Kafkasya'daki çatışmalar, Karabağ, Bakü, Guba, Goychay ve ülkenin diğer bölgelerindeki Ermeni hançerlerin yürüttüğü soykırımlar nüfusun azalmasını etkilemiştir. Bu dönemde kentsel nüfus sayısındaki azalma da dikkat çekicidir¹⁴⁸.

1990 yılında Azərbaycan nüfusu 7.131 milyon idi. 1990 ve 1995 arasındaki büyüme dinamiklerinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Ülkede yaşayan insan sayısı 500 bine yükseldi. Yıllık büyüme oranı son beş yılda olduğu gibi sabit kalmıştır. 2000 yılında nüfus 8 milyonun üzerindeydi. Gelecek yıllarda, nüfus artışına rağmen, yıllar içinde faiz oranlarının düşmesi üzerinde odaklanmaktadır. Örneğin, 2001 yılında 77 bin, 2002 yılında 77.8 bin ve 2003 yılında 79.8 bin olmuştur. 2003 yılında artış nispeten artmıştır. 13 - 22 Nisan 2009 tarihlerinde Azərbaycan Cumhuriyetinde 8,922,400 kişi yaşıyordu. 1 Temmuz 2011 itibarıyla Azərbaycan nüfusu 9,165,000 olmuştur. Nüfusun yüzde 53'ü kentsel alanlarda yaşamakta, yüzde 47'si kırsal alanda yaşamaktayken, nüfusun yüzde 49,6'sı erkek, yüzde 50,4'ü kadındır. 1000 erkek başına 1017 kadın var.

Tespitler sonucu 1991 yılında Cumhuriyet'te doğan 190.4 bin çocuğun 92.4 bin veya% 48,6'sının kız olduğunu göstermektedir. 2001 yılında, canlı doğumlarda 110.8 bin kişinin 50.8 bin'i veya% 46'sı kızların payıydı ve kızların canlı doğumlardaki payı% 2,6 oranında azalmıştır. Bununla birlikte, yasaya göre doğmuş her 100 kıza 105-106 erkek çocuk doğması gerekiyordu, ancak 1959-1990 döneminde sayıları 104'den 106.6'ya yükseldi ve 1991-2001'de 115-117'ye çıktı. Tabii ki, bu süreç mevzuat veya kamu kovuşturması ile engellenmezse ve uzun bir süre devam ederse, gelecekte nüfusun cinsiyet-yaş yapısı ciddi biçimde deforme olabilir ve bu da ciddi demografik sorunlara yol açabilir.

2010 yılında doğan bebeklerin beklenen yaşam süresi 73.6 yıl, erkek çocuklar 70.9 yıl ve kızlar için 76.2 yıl idi. 2011 yılında, ülkede son 17 yılda en yüksek gösterge olan 1 milyon 754 bin bebek doğmuştur. 2010 yılına kıyasla, doğum oranı 1000 kişi başına 18,5'ten 19,4'e yükseldi. Doğumların yüzde 53,8'i erkek, yüzde 46.2'si kızdır. Şu anda, çocuk sahibi kabiliyetleri olan her kadın, yaşamı boyunca ortalama 2,4 çocuğa sahip olmakta, böylece ülkedeki nüfusun yeniden inşası sağlanmaktadır. Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ile

¹⁴⁸ Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları.

ilgili veriler (yılın başında), 29 yaşın altındaki gençlerin toplam nüfusun yarısından fazlasını (% 51.9) oluşturduğunu göstermektedir. Bu, ülkenin demografik potansiyelinin çok güçlü olduğunu göstermektedir.

İstatistiklerden, kırsal alanların nispeten yüksek ölüm oranlarına sahip olduğu da açıktır. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Azerbaycan'da da nüfusun ölüm nedenleri dolaşım sistemi hastalıkları, yenidoğan, sindirim sistemi ve solunum organlarının hastalıklarıdır. 2015 yılında bu hastalıklardan ölümlerin sayısı 100.000 kişi başına ilgili olarak 368, 67, 35 ve 22 kişidir¹⁴⁹.

Bebek ölümünün başlıca nedenleri perinatal dönem, solunum organlarının hastalıkları ve konjenital anomalilerdir (gelişimsel defektler). 2015 yılında 10,000 kişi bu hastalıklardan öldü ve hastalıklara uğun olarak 29, 28 ve 18 kişi öldü.

Kentsel ve kırsal alanlarda nüfus artışında hala farklılıklar vardır. Kentsel nüfus için ortalama doğal büyüme hızı 1000 kişi başına 10,3 iken, bu rakam köyde yüzde 14,3'e ulaşmaktadır. Kentsel alanlardaki doğal artışın nedeni köye nispeten düşüktür ve bu da sosyo-ekonomik bir faktör değildir. Burada, zihniyet ve aile üyelerinin sayısı çok önemli bir rol oynamaktadır. Ülkenin en büyük sanayi merkezlerindeki doğal büyüme oranı Ganja'daki 1000 kişi başına 7,1, Bakü'de 10,1 ve Mingechevir'de 10,1'dir, Naftalan (11.4), Sumgayit (11.7) ve Şirvan (12.4) illeri yüksektir. Ülkede bebek ölüm oranı son yıllarda dramatik bir şekilde düştü. Yeni tıbbi tesislerin inşası, annelerin ve çocukların hizmetlerinin yükselmesi sonucunda bu alandaki başarılar elde edilmiştir. Kentsel nüfus arasında gözlenen yüksek bebek ölüm oranlarını azaltmak için önlemler alınmaktadır.

Göç, nüfusun demografik durumunu ve yapısını ciddi olarak etkileyen faktörlerden biridir. Bağımsızlığın ilk yıllarında, ülkedeki göç dengesi olumsuzdu ve nüfus çoğunlukla Rusya Federasyonu'na göç etti. Bu göç, bölgelerdeki yeni istihdam ve altyapı iyileştirmelerinin bir sonucu olarak neredeyse sıfıra düştü.

Şu anda Azerbaycan'da esas olarak iç göç var. Son yıllarda, Bakü'de, Bakü civarında ve Absheron yarımadasının diğer kısımlarında nüfus yoğun bir şekilde yoğunlaşmaktadır. Böylece 2006-2010 yıllarında Absheron nüfusu 340.000 kişi artmıştır. Nüfusun sadece 126.9 bin ya da % 37.3'ü doğal artışa düşüyor. Yüksek göç oranları, şehir statüsü verilmesi, nüfusun kaydedilmesi bağlamında burada gözlenmiştir. Bu gerçek, ülkedeki sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilmesinin en güçlü göstergelerinden biridir.

¹⁴⁹ http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

Nüfus artışı Nakhçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde (5.1 bin) ve kısmen de göç nedeniyle Ganja-Gazah ekonomik bölgesinde (900 kişi) görülmektedir. Lankaran-Astara ve Şirvan ekonomik bölgelerindeki kırsal nüfusun egemenliği göç sürecini güçlendirmektedir. Son beş yılda, Lankaran-Astara ekonomik bölgesindeki nüfus sayısı 7.1 bin iken, Şirvan da 1.3 bin kişi azalmıştır¹⁵⁰.

Herhangi bir ülkede sosyo-ekonomik biçim ve ekonomik ve sosyal kalkınma ne olursa olsun etkili tarımsal üretim organizasyonu, insanların refahının iyileştirilmesi için önemli koşullardan biridir. Ülkede üretici güçlerin etkin bir şekilde uygulanması, sosyo-ekonomik kalkınmanın yanı sıra, önemli bir stratejik askeri-politik öneme sahiptir. Azerbaycan, tüm medeni ülkeler gibi, devletin devlet kontrolü altında kalmasını sağlayan ve onu yönetmek için karmaşık önlemler alan verimli toprak üretim organizasyonuna büyük önem vermektedir.

Bu nedenle ülkemizde bölgelerin sosyo-ekonomik kalkınmasına yönelik üç devlet programı kabul edilmiştir. Bölgelerin sosyoekonomik gelişimi, yerel kapasitelerin verimli kullanımı ve doğal kaynak potansiyeli ve sonuçta nüfusun istihdam düzeyini yükseltmek amacıyla ekonominin çeşitli sektörleri için üretim ve hizmet tesisleri oluşturmak üzere çok fazla çalışma yapılmıştır.

Genel olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki nüfus hesaplarının ve arazi ediniminin bölgesel analizi ve ekonomik-coğrafi yönelimi bir dizi sonuç vermektedir:

- Ekonomik açıdan coğrafi olarak dağılmış, perspektif gelişimi için sınırlı potansiyele sahip bölgeler: Abşeron, Lankaran-Astara, Gence-Gazakh.

- Ortalama ülke düzeyinde arazi kapasitesi nispeten iyi olan ekonomik bölgeler: Aran, Yukarı Karabağ.

- Benimsenilmesi ve perspektifi daha iyi bölgesel potansiyeli olan ekonomik coğrafi bölgeler: Kalbajar-Lachin, Sheki-Zagatala, Daghlığ Shirvan, Guba-Khachmaz, Nahçıvan AR.

Bölgelerdeki şehirlerin gelişiminde, demografik potansiyellerini arttırmak için mevcut sorunlar analiz edilmiş ve nüfusun yerleşmesi ve farklılıkların hafifletilmesi için bir öneri paketi hazırlanmıştır.

Araştırmanın bulguları, bağımsızlık yıllarında yeni sosyo-ekonomik reformlar, devlet programlarının kabulü ve uygulanması ve ilgili mevzuat değişiklikleri sonucunda

¹⁵⁰ S.İbadov. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı 2011

ülkenin demografik gelişimi ve nüfus mutabakatında olumlu bir eğilim yaratıldığını göstermektedir: Ülkede istikrarlı hale gelen doğum ve doğal büyüme, 2016 başında nüfus 9706,5 bin kişiydi. Son olarak, cumhuriyette yıllık nüfus artışı yaklaşık 120.000'dir ve bu da BDT'nin en yüksek düzeylerinden biridir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE İLE AZERBAYCAN’IN ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ALANINDA KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. Türkiye’de Endüstri İlişkileri

Çalışma ilişkileri sistemi dâhilinde, sistemin tarafları ya da aktörleri şeklinde isimlendirilen farklı kişi ve kurumlar bulunmaktadır. Sistemin görevi ise bahsi geçen bu kişilerin ve kuruluşların arasında vuku bulan ilişkilerin istikrara kavuşturulmasıdır. Çalışma ilişkileri sisteminin aktörlerinden birincisi, işçiler ve onların temsilcileridir. Bir başka anlatımla işçi sendikalarıdır. İşçiler, emeklerini belirli bir ücret karşılığı, işverene sunan ve ona bağlı şekilde hizmet gören bireylerdir. İşçilerin her daim sistem içinde, sendikal örgütler gibi formal bir örgüt dâhilinde yer almadıkları görülmektedir. İşverenler veya temsilcileri, belirli bir bedel üzerine, işçinin emeğini kiralayan kişiler veya kuruluşlardır. Sistem dâhilinde işverenlerin bağımsızca davranma imkânları işçilere nazaran oldukça fazladır. Endüstri ilişkileri sistemindeki bir diğer aktör ise devlettir. Devlet, işçi ve işverenler arasındaki ilişkilerinin belirli bir düzen içinde yürütülmesini sağlamak için ortaya koyduğu kurallar ile kanuni sınırları belirlemektedir. Devlet, bazı kurumlar vasıtasıyla bunların kanunlara uygun olarak yürütülmesinde de kontrol görevini üstlenmektedir. Değişik çalışma ilişkilerinin mevcut olduğu mekanizmalarda, devletin bahsi geçen düzenleme rolü, değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Fakat tüm sistemlerde gerek az gerek çok olsun mutlaka devlet eliyle yapılmış düzenlemelere gereksinim duyulur¹⁵¹.

Endüstri ilişkileri disiplini benzerlikten çok farklılıkların biçimlendirdiği bir disiplindir. İstihdam konusunda ilişkilerin bütün taraflarıyla incelendiği bir alandır. Endüstri ilişkilerinin her toplumda aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Genel olarak toplumdan topluma değişiklik göstermekle birlikte süreçler bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Ancak farklılıklar barındıran ideolojiler ve kültürler dikkate alınarak ele

¹⁵¹ Özçelik, A. O. (1995) Endüstri İlişkileri Sistemi İçinde Yönetim - Sendika İlişkileri, Yönetim, Yıl: 6 Sayı: 20 Ocak 1995, s.26

alındığında endüstri ilişkileri kurumları ile bu kurumların güçleri, büyük ölçekli küresel bir çıktı oluşturmaktadır. Aynı şekilde endüstri ilişkileri kavramı işçi, işveren, idareci, devlet, sendikal örgütler gibi aktörler dairesinde değerlendirildiğinde çok boyutlu, çok aktörlü bir süreç olduğu net bir biçimde görülmektedir. Bu sürece endüstriyel çatışma ve endüstriyel demokrasi olguları da dâhildir¹⁵².

Günümüzde küreselleşme ile birlikte gerek çalışma ilişkileri sisteminin tamamı gerekse sistem dâhilinde yer alan aktörlerin rolleri etkilenmiştir. Küreselleşme bitmiş bir süreç olmayıp halen süregelen bir süreç olduğundan neticelerinin ne olacağı konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Aynı zamanda, konuyla ilgili yapılan araştırmalar küreselleşme olgusunun endüstri ilişkileri sistemine olan tesirlerinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bazı ülkelerde küreselleşmeyle birlikte dinamiklik kazanan iktisadi güçler ilgili ülkenin endüstri ilişkileri sisteminin yeniden yapılanmasında kritik faktör olarak görülmektedir. Ancak bazı ülkelerde küreselleşmeyle gelen pek çok etkiye karşın endüstri ilişkilerinde istikrarı sağlayan mekanizmalarda herhangi bir değişim ortaya çıkmamıştır. Böylece küreselleşmenin hem sistem hem de sistemin aktörleri üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu söylemek mümkündür¹⁵³.

3.1.1. Türkiye’de Sendikalar ve Örgütlenme

Türkiye’de sendikalar ve örgütlenmeyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ilgilenmektedir. İşyeri toplu iş sözleşmeleri için Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlükleri yetkilidir. Türkiye’de 2012’de yapılan değişikliklerle 2821 sayılı Sendikalar Kanunu ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu birleştirilerek 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası” çıkarılmıştır. Bu yasa pekçok yeniliği beraberinde getirmiştir. İşçilere sendika üyeliği için noter zorunluluğu kaldırılırken çıkarılan interaktif üyelik sistemiyle işçiler e-devlet üzerinden ve herhangi bir ücret ödmeden sendikaya üye olabilmeye imkânı sağlanmıştır. İlgili kanunda Bir işkoluna giren işler, işkolunun tespiti ve Bir işyerinin girdiği işkolunun tespiti Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.

¹⁵² Pool, M. (2003). *Industrial Relations Origin And The Patterns Of National Diversity*, Routledge Publication, Uk, s.3-4

¹⁵³ Tokol, 2001, **a.g.e.**, s.142

Türkiye’de sendika kurulumuyla ilgili olarak 6356 sayılı kanunun 6. Maddesi gerekli düzenlemeleri getirmektedir. MADDE 6 – (1) “*Fîil ehliyetine sahip ve fîilen çalışan gerçek veya tüzel kişiler sendika kurma hakkına sahiptir. Ancak 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile; zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, suçtan kaynaklanan mal varlığı değerlerini aklama ve kaçakçılık suçlarından birinden mahkûmiyeti bulunanlar sendika kurucusu olamaz*” açıklamasıyla kimlerin sendika kurabileceklerine açıklık getirmektedir. Kuruluş usulüyle ilgili olarak MADDE 7-(2) “*Vali, tüzük ve kurucuların listesini on beş gün içerisinde Bakanlığa gönderir. Bakanlık; kuruluşun adını, merkezini ve tüzüğünü on beş gün içinde resmî internet sitesinde ilan eder*”

3.1.1.1. İşçiler ve sendikaları

Sanayi Devrimi ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği problemlerin neden olduğu kötü çalışma şartlarına bir tepki şeklinde gelişen işçi kesimindeki hareketlenmeler, sosyal anlamda politik oluşumlarla bütünleşerek Batı Avrupa toplumlarının politik ve sosyal örgütlenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Önceki dönemlerde kendiliğinden ortaya çıkan bir oluşum olan, geçici özellik gösteren birleşmeler, süreç içinde kararlı ve devamlı örgütlenmeler haline gelmiştir. İşçi kesiminde görülen bu hareketlenme siyasal ve iktisadi yapıda kuvvetli ve kararlı organizasyonların oluşmasını sağlayarak, halkı kendi menfaatleri doğrultusunda harekete geçirecek bir güce ulaştırmıştır¹⁵⁴.

İşçi sendikalarının ortaya çıkışı ilk kez İngiltere’de olmuştur. Mesleki menfaatlerin korunması ve gözetilmesi için kalfalar arasında oluşturulmuştur. Önceleri dostluk birliktelikleri biçiminde bir oluşumdur. Fakat günümüzde taşıdığı anlamı 1839’da “sendika odaları” kavramıyla kazanmıştır. Genel bir tanımlama ile sendikalar, eşit veya benzeşen mesleklerde faaliyet gösteren bireylerin toplanmasıyla meydana gelen, mensuplarının gayeleri ve menfaatleri paralelinde etkinlikler gösteren örgütlerdir. Üye temsil ederek iş hayatında onların menfaatlerini koruma ve gözetme görevini üstelenen tüzel kişiliğe sahip organizasyonlardır. Sendikal oluşumlar, endüstri devriminin öncesinde görülen loncaların yerini almıştır. Loncalar dönem içinde iş görenlerin çalışma ilişkilerini düzenleme, usta-kalfa-çırak arasındaki olası menfaat ilişkilerini çıkar birlikleri haline getirmeye çalışan bir

¹⁵⁴ Koray, 2000, s.70

sistemdir. Sendikalar, lonca sisteminden oldukça farklı bir örgütsel yapıyı ifade etmektedir¹⁵⁵.

Karışık bir dönemin sona ermesiyle işçi sayıları ve doğal olarak üye sayıları da artmıştır. Sendikaların hem toplumsal hem de finansal açıdan güç kazanması, sürekliliğinin tescillenmesiyle taraflar arası diyalog metotları gelişmiştir. Nitekim sendikal örgütlerin iş görenlerin kanuni temsilcileri olmaları işverenlerce de meşrulaşmıştır. Böylelikle karşılıklı çatışmaların da bittiği görülmektedir. İşçi sendikalarındaki gelişim ve zaman geçtikçe daha da güçlenmeleri, işverenlerin de kendi sendikal oluşumlarını yapılandırmaları doğrultusunda bir ihtiyaç olarak gündeme gelmiştir. Tüm bu gelişmeler iş gören ve işveren sendikaları arasında emeğin ve sermayenin uyumunu sağlayan ve iş şartlarının belirlenmesi için vasıta olan toplu iş sözleşmelerinin yapılabilmesi imkânını doğurmuştur. Bununla birlikte, işçi sendikaları başlangıç aşamasında pazarlık güçlerinin daha fazla olabilmesi için vasıflı işgücünü örgütlemiştir. Sonrasında ise vasıflı olmayan işgücünü de örgütlenmeye dâhil ederek işkolu sendikacılığına dönüşmüştür¹⁵⁶.

Endüstri ilişkileri bir sistem olarak ortak ilişkileri kapsadığı için, sistemin en önemli oyuncularını olan iş görenler, ağırlıklı olarak üyesi oldukları işçi sendikalarınca temsil edilmektedirler. İşçi kesiminin endüstri ilişkilerinin temel aktörleri olmalarını sağlayan en önemli sebep; verimlilik ve işgücü maliyetleri bakımından işverene etki etmeleridir. Aynı zamanda ortaklaşa çıkarlarına yönelik talepleri ve beklentileriyle üyesi oldukları sendikaların isteklerinin oluşumunda büyük rol oynamalarıdır. Bu bağlamda sendikaların güçlenmeleri ve gelişmeleri yönünde katkı sağlamaktadırlar. İşçi sendikaları da organize ettikleri işgücünün bir temsilcisi sıfatıyla onların menfaatleri paralelinde, iş yaşamına dair alınacak kararlarda hem toplu pazarlık hem de grev gibi yolları kullanarak, devletin yanında söz sahibi olmaktadır. Bugün hızla değişim gösteren şartlar, iş görenlerin kişisel anlamda, endüstri ilişkilerinin aktörleri olmaları noktasında kapasiteyi arttırmıştır. Ancak, bu durum işçi sendikalarının yok olacağı anlamını taşımamaktadır. Güçlerinde bir azalma dahi olsa da işçi sendikaları halen endüstri ilişkileri sisteminde aktörler arasında yerlerini muhafaza etmektedir¹⁵⁷.

İşçiler endüstri ilişkileri konusunun temel aktörlerini oluşturmaktadır. Endüstri ilişkilerinde ortaklaşarak, ilişkilerin temeline dayanması nedeniyle sistem içinde iş görenler

¹⁵⁵ Tokol, 2001, **a.g.e.**, s.17

¹⁵⁶ Güven, S. (1995). Sosyal Politikanın Temelleri, Bursa 1995, s.62

¹⁵⁷ Şenkal, A. (1999). Sendikasıız Endüstri İlişkileri, KAMU-iŞ Yayını, Ankara. s.18

baskın bir şekilde sendikal örgütlerce temsil edilmektedir. İşçiler verimlilik ve işgücü maliyetleri bakımından bir yandan işverenlere tesir ederek taleplerini ve beklentileriyle sendikaların isteklerine şekil vermektedir. Öte yandan gelişim için ciddi katkı sunmaktadırlar. Sendikal kuruluşlar ise organize ettikleri işgücünün temsilcileri sıfatıyla toplu pazarlıklar yapmakta, yasama organını etkilemekte işverenler ve devlet ile beraber iş şartlarının tespitinde katılım göstermektedirler. Tüm bunlarla birlikte bilhassa istihdam yapısındaki değişim, teknolojinin hızlı gelişimi ve üretim ve yönetim stratejilerindeki farklılaşmalar iş görenlerin kişisel anlamda endüstri ilişkilerinin bir aktörü olarak kapasitelerini de arttırmaktadır. Fakat tüm bu gelişmeler sendikal örgütlenmelerin endüstri ilişkileri içinde üstlendiği rolün önemini her ne kadar düşürse de tamamen ortadan kaldırmamıştır¹⁵⁸.

Türkiye’de 2018 yılı verilerine göre 19.3 milyon ücretlinin yaklaşık 16 milyonu işçi statüsünde çalışmaktadır. 2018 başında Türkiye’de işçi sendikalarına üye işçilerin sayısı 1,7 milyon olarak belirlenmiştir. Sendikalı işçilerin 925 bini Türk-İş, 615 bini Hak-İş, 149 bini de DİSK’e bağlı sendikalara üyedir. Türkiye’de işçiler arasında sendikalaşma oranı yüzde 12 olarak belirlenmiştir. Türkiye’de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı işçi sendikalarını 6 gruba ayırmaktadır. 356 sayılı kanunun 4. maddesinde sendikaların bağlı oldukları işkolları belirtilmektedir. Toplam 20 işkolu vardır ve sendikalar işkollarına göre örgütlenir. Türkiye’de 20 işkolunda kurulu toplam 160 sendika bulunmaktadır¹⁵⁹.

3.1.1.2. İşverenler ve sendikaları

İşveren sendikalarının esas gayesi öncelikli olarak sendikaya mensup işverenlerin menfaatlerini iş gören sendikaları, yasama ve yürütme organları önünde müdafaa etmektir. İşverenlerin menfaatlerini savunan işveren sendikaları, kendi mensuplarını bir araya toplayarak problemlerin görüşülmesini ve gerekli kararların verilmesini sağlamaktadır. Sendika üyelerinin menfaatlerini koruyup destekleyen, onları temsil ederek kollayan işveren sendikaları, farklı alanlarda değişik türde fonksiyonlar da üstlenirler. Bugün işveren sendikaları, üyelerinin artması ve yüksek rakamlara varan finansman kaynaklarıyla, toplu iş

¹⁵⁸ Uçkan & Kağnıcıoğlu, 2004, s.6

¹⁵⁹ <https://www.csgeb.gov.tr>

sözleşmesi, lokavt hak ve yetkileriyle, iktisadi, toplumsal ve politik düzeni etkileyen baskı grupları şeklinde toplum yaşamında ağırlıklarını korumaktadırlar¹⁶⁰.

İşveren genel olarak tanımlandığında iş gören istihdam eden ve emek karşılığında ücret ödeme mecburiyeti olan kişidir. Endüstri ilişkileri sistemindeki bir aktör olarak işveren ise çalışma şartlarının oluşumunda işçi sendikalarıyla pazarlık sürecine dâhil olan, iş yaşamına dair kanuni düzenlemelerin meydana getirilmesinde devlete baskı yapan kendi menfaatlerini hayata geçirmeye gayret eden kişidir. Başka bir ifadeyle, endüstri ilişkileri sisteminde işverenler iş gören sendikaları ve devlet ile bir takım kurumsal sistemler dâhilinde her ne kadar iş birliği içinde olsalar da mücadelenin de varlığı yadsınamaz. Kimi zaman işverenler tek başına endüstri ilişkilerine taraf olabilirler ve bazen de kendilerini temsil eden sendikal örgütler vasıtasıyla sistemde rol oynamaktadırlar.¹⁶¹

Fakat iş görenlere nazaran daha geç örgütlenme sürecine girmiş olan işverenlerin sendikalaşma oranı işçilere nazaran çok düşüktür. Bu durumun ortaya çıkmasındaki en önemli sebep işverenlerin endüstri ilişkileri sistemi dâhilinde sendikal örgütlenmeye ihtiyaç duymadan, savaşıma gücünü barındırmalarıdır. İşverenler sendikalar dışında çeşitli odalar ve derneklerle birlikte politik gücü kendi arzuları doğrultusunda baskı yapabilecek rol de oynayabilmektedirler. İşverenler haricinde, iş ortamında işverenlerin menfaatlerini hayata geçirebilmek için hareket eden yöneticiler de, kimi zaman sistem içinde taraf olabilmektedir. Bilhassa içinde bulunulan zamanda işyeri sahibi olmak ile yöneticiliğinin ayrıştırılamaması, yöneticilerin endüstri ilişkileri sisteminde bir aktör olarak özel değerlendirilmesini gerektirmektedir¹⁶².

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı işveren sendikalarını 2 gruba ayırmaktadır. Bunlar; Bağımsız İşveren Sendikaları ve TİSK'e Bağlı İşveren Sendikalarıdır. TİSK'e bağlı 21 sendika ve bağımsız işveren sendikalarının sayısı ise 45'tir¹⁶³.

3.1.2. Türkiye’de toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi

Türkiye’de toplu iş sözleşmelerinde süre ve şekil 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu madde 35’te şöyle belirtilmektedir;

¹⁶⁰ Kocabaş, F. (2002). Küreselleşme Sürecinde İşveren Sendikalarında Yeniden Yapılanma Gereksinimi. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt2, Sayı 2, s.42

¹⁶¹ Uçkan, B. ve Kağnıcıoğlu, D. (2004). Endüstri İlişkileri. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, s.6

¹⁶² Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2004, **a.g.e.**, s.6

¹⁶³ <https://www.csgeb.gov.tr/>

(1) *Toplu iş sözleşmesi yazılı olarak yapılır.*

(2) *Toplu iş sözleşmesi en az bir ve en çok üç yıl süreli olarak yapılabilir. Toplu iş sözleşmesinin süresi, sözleşmenin imzalanmasından sonra taraflarca uzatılamaz, kısaltılamaz ve sözleşme süresinden önce sona erdirilemez.*

(3) *Faaliyetleri bir yıldan az süren işlerde uygulanmak üzere yapılan toplu iş sözleşmelerinin süresi bir yıldan az olabilir. İşin bitmemesi hâlinde bu sözleşmeler bir yılın sonuna kadar uygulanır.*

(4) *Toplu iş sözleşmesi süresinin bitmesinden önceki yüz yirmi gün içinde, yeni sözleşme için yetki başvurusunda bulunulabilir. Ancak, yapılacak toplu iş sözleşmesi önceki sözleşme sona ermedikçe yürürlüğe giremez¹⁶⁴.*

Türkiye’de toplu iş sözleşmelerinin ağırlıklı bölümü iki yıllıktır. Toplu iş sözleşmeleri çerçeve protokolü düzenlenerek imzalanıyor.

3.1.3. Türkiye’de toplu iş uyuşmazlıkları ve çözüm yolları

İşçi sendikası ve işveren/işveren sendikası arasında oluşan, çalışma ilişkilerini kapsayan konularda ortaya çıkan uyuşmazlıkları ve toplu iş uyuşmazlıklarını ifade etmektedir. Toplu iş akti ile işçilere verilen zammın işverence bir işçiye verilmediği ortaya çıktığında toplu iş uyuşmazlığı olarak nitelendirilir. Genel olarak karşıt düşüncelerin tartışıldığı toplu pazarlıklarda görülen uyuşmazlıklarda barışçı çözüm yolları aranmaktadır¹⁶⁵.

3.1.3.1. Barışçı çözüm yolları

Toplu pazarlık amacıyla bir araya gelen ve toplu görüşme yapanlar arasında herhangi bir anlaşma oluşamamışsa, tarafların kabul ettiği ortak bir çözüm yoksa onların gönüllü olarak uyuşmazlığın bitirilmesinde rol oynayacak ve tarafsız sayılacak bir kurumun, devlet tarafından düzenlenmiş olan yasalar kapsamında etkinlik göstermesi çalışma barışının muhafazası bakımından oldukça faydalıdır. Bu organ ise genel olarak üçüncü taraf şeklinde isimlendirilmektedir¹⁶⁶.

¹⁶⁴ ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2014) Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu İlgili Yönetmelikler, s.31

¹⁶⁵ Kutal, M. (1968). Toplu İş Uyuşmazlıkları Ve Barışçı Çözüm Yollarıyla Çözümlemesi, Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 19, İstanbul. s. 235

¹⁶⁶ Fossum, 1995, Labor Relations: Development, Structure, Process, 6th Edition, s.348

3.1.3.1.2. *Uzlaştırma*

Uzlaşma metodunu tanımlamakta bütün ülkeler için geçerli bir ifade bulmak imkânsızdır. Uzlaştırma yöntemi kimi ülkelerde taraf olanların aralarında anlaşmalarını ifade ederken kimi ülkelerde ise üçüncü birinin ya da kurulun araya girerek toplu iş uyuşmazlıklarını çözmesini açıklamaktadır. Bu yöntem ile taraflar anlaşamazlarsa üçüncü bir kişi araya girerek tarafların düşünceleri arasında yakınlaşmayı sağlamaya çalışmaktadır. Şayet taraflar arasında anlaşmaya varılamamışsa, görevine devam ederek bir uzlaştırma formülü meydana getirmek ve bunu taraflara tavsiye etmekle yükümlüdür. Süreç başarılı geçerse taraflar arasında sözleşme yapılır. Başarısız olursa taraflar grev ve lokavta gitme hakkına sahiptirler¹⁶⁷.

3.1.3.1.2. *Arabuluculuk*

Arabuluculuk yönteminde iş uyuşmazlıkları bir karar vermek şeklinde çözümlenmez. İkna ve telkin yöntemleri ile tarafların tekrar müzakerelere girişmeleri ve bir anlaşmaya varmalarına olanak sağlayan atmosferi oluşturmak, tarafsız olarak üçüncü bir kişinin yardımıyla çözüme kavuşturmayı amaçlayan bir yöntemdir. Arabuluculukta temel ilkeler gönüllülüktür. Aynı zamanda eşitlik, bizzat hazır bulunma, taraf hâkimiyeti ve gizlilik ilkeleri de yer almaktadır¹⁶⁸.

6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasasının 50.maddesinde arabuluculukla ilgili ilkeler düzenlenmiştir. Yasanın “MADDE 50 – (1) *Uyuşmazlık yazısını alan görevli makam altı iş günü içinde taraflardan en az birinin katılımı ile veya katılım olmazsa resen, resmî listede bir arabulucu görevlendirir. Tarafların resmî arabulucu listesindeki bir arabulucu ismi üzerinde anlaşma sağlamaları hâlinde, belirlenen kişi görevli makam tarafından o uyuşmazlıkta arabulucu olarak görevlendirilir*” şeklinde taraflar arası bir resmi arabulucunun görevlendirilmesini belirtmektedir. MADDE 50 – (2)’de arabulucunun tarafların anlaşmaya varması için her türlü çabayı sarfetmesi ve taraflara önerilerde bulunması gerektiğini açıklamaktadır.

¹⁶⁷ Tokol, 2011, **a.g.e.**, s.69-70

¹⁶⁸ Bulur, A. (2007). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Ve Arabuluculuk Yöntemi”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 4, Güz 2007, s.31

3.1.3.1.3. *Hakem*

Hakem kavramı genel anlamda bir konuda uyuşmazlık yaşayan tarafların uyuşmazlığın çözümlenmesi amacıyla birin veya heyetin hakem olarak uyuşmazlık konusunda karar vermesidir. Verilen kararın tarafları nihai olarak bağlaması konusunda anlaşmalarını açıklamaktadır. Hakemlik uygulama örneklerine eski tarihlerden beri rastlanmaktadır. Önemli olması sebebiyle hukuk sistemlerinde ele alınarak özü ve biçimi düzenlenen bir çözüm yolu olarak görülmektedir¹⁶⁹.

6356 sayılı kanunda Yüksek Hakem Kuruluna başvurma konusunda 51. Maddenin 1. fıkrasında “*Grev oylaması sonucunda grev yapılmaması yönündeki kararın kesinleşmesinden itibaren altı iş günü içinde işçi sendikası; grev ve lokavtın yasak olduğu uyuşmazlıklarda 50. maddenin beşinci fıkrasında belirtilen tutanağın tebliğinden ya da erteleme süresinin uyuşmazlıkla sonuçlanması hâlinde sürenin bitiminden itibaren taraflardan biri altı iş günü içinde Yüksek Hakem Kuruluna başvurabilir.*” Şeklinde açıklama bulunmaktadır. Aynı maddenin 2. Fıkrasında ise “Yüksek Hakem Kurulu kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir” şeklinde açıklanmıştır. Toplu uyuşmazlıklarda taraflar anlaşarak özel hakeme de başvurabilirler. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasasının 52.maddesinde bununla ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Maddenin 2. Fıkrasında özel hakemle ilgili olarak “Toplu iş sözleşmesine, taraflardan birinin başvurması üzerine özel hakeme gidileceğine dair hükümler konulabilir” açıklamasına yer verilmiştir¹⁷⁰.

3.1.3.2. *Mücadeleci çözüm yolları*

İş mücadeleleri, iş gören veya çalıştıran tarafın belirli bir gayeye ulaşabilmek adına toplu hareketlerle çalışma barışının bozulmasını ifade etmektedir. Bu mücadeleler ise uygulamada grev ve lokavt olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1.3.2.1. *Grev*

Grev terimi ilki sosyolojik öteki ise hukuki olmak üzere iki değişik perspektiften tanımlanmaktadır. Sosyolojik açıdan grev, “mesleki bir grubun karşı koymayı istediği bir hal ya da karar karşısında işlerini bırakarak direnmeleridir. Kanuni grev ise ilgili ülke yasalarına

¹⁶⁹ Evren, Ö. K. (2010) İş Güvencesinde Tahkim ve İçerik Denetimi, Mali Çözüm Dergisi. s.196

¹⁷⁰ 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası

göre belirlenmiş ve hangi şart ve çerçevede yapıldıklarında yasal sayılacağıın belirlenmesidir¹⁷¹.

Grev, "*İşçilerin birlikte hareket etmek suretiyle çalışmayı red etmeleri*" anlamına gelir. İşverenin belirli bir sayıda üretimini gerekli kılan satış planları bulunmakladır. İşçiler ise; istekleri karşılanmadığı sürece üretimde bulunmama kararındaysalar, o zaman işveren işçilerin isteklerini benimsememe ya da hiç olmazsa geçici olarak işini durdurma yollarından birini seçmek zorundadır.

Grevlerin süresi belirli ya da belirsiz olabilir. Grevin oluşumu ekonomik etmenlerin yanısıra güdüleme ve algılarla ilgili çok çeşitli gelişmeler yer almaktadır. Grev, aslında loplularlığın belki de her zaman başvurulması gerekli olmayan bir parçasıdır.

3.1.3.2.2. Lokavt

Genel anlamda lokavt bir iş yerinde sürdürülen faaliyetlerin bütünüyle durmasına sebep olacak şekilde, çalıştıran veya vekili tarafından bizzat kendi kararıyla ya da bir kuruluş tarafından verilmiş olan karara uyarak, iş görenlerin topluca işten uzaklaştırılmasını ifade etmektedir. İş mücadelesi aracı şeklinde işverene tanınan bu hak, işverenin iş görenlere karşı baskı kurmak için planlı bir şekilde uyguladığı çalıştırmama ve ücret ödememe hali şeklinde tanımlanabilir¹⁷².

Lokavt yoluyla işçinin, işinin devamlılığının yanısıra bir gelire sahip olması da baskı altında tutulabilmektedir. Bu uygulamalar üretim faaliyetlerinin zarar görmesine neden olmaktadır. İş makinalarının durması, bekleyen mal ve girdilerin zarar görmesi ve müşteri kaybı lokavt kararı alan işletme açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

3.1.4. Türkiye’de devletin endüstri ilişkilerindeki rolü

Devletin, endüstri ilişkilerinde birden fazla rolü bulunmaktadır. Bunlar genel olarak iş yaşamında istikrar sağlamak ve iş yaşamında yer alan taraflar arasında olası anlaşmazlıklarda çözüm için hakemlik yapmaktır. Devlet, endüstri ilişkileri sistemi dâhilinde aynı zamanda işveren rolünü de yerine getirmektedir. Bu bağlamda bir işveren olarak iş görenlerin bir bölümünün istihdamının denetimini de yapmaktadır. Endüstri

¹⁷¹ Caniklioğlu, N. (2013). 6356 Sayılı Kanuna Göre Grev Yasakları Ve Grevin Ertelenmesi. Çalışma ve Toplum, s.290-291

¹⁷² Özdemir, M. Ç. (2003). İş Mücadelesine Katılmayan İşçilerin Hukuki Durumları, Kamu-İş. s.7

ilişkileri sisteminde işçiler ve işverenler gibi devlette yalnızca bir aktör olarak kısıtlı değil aksine, aktörün bir adım ötesinde faaliyetler gerçekleştirmektedir. Öyle ki işçilerin, işverenler karşısında kimi zaman güçsüz durumda kalmalarında, herhangi bir emek sömürüsünün olmamasını sağlamak amacıyla önemli bir rol üstlenmektedir. Bu yüzden de uygulamaya sokulan kanuni düzenlemeler vasıtasıyla hakemlik rolünü yerine getirmektedir. Kişilerin doğal olarak toplumların mevcudiyetinin devamı söz konusu olduğunda devletin varlığı gerekmektedir¹⁷³.

Çalışma ilişkileri kapsamında devletin rollerinden ilki hakemliktir. Bu bağlamda, genel olarak toplu iş sözleşmelerinde yaşanan anlaşmazlıklarda arabulucu, tahkim ve grevleri durdurma şeklinde etkili yöntemler kullanılmaktadır. Devletin endüstri ilişkilerinde üstlendiği hakemlik rolü, tarafları uyuşmazlığa götürecek toplu iş sözleşmelerinde ve çalışma alanında sulh sağlanması için gereklidir. Bu sayede iş uyuşmazlıkları yaşandığında ulusal ekonomide en az seviyede zarar görecektir. Devlet bu doğrultuda arabuluculuk, uzmanlaştırma ve hakemlik gibi sulha yönelik yöntemleri kullanarak duruma el atmaktadır¹⁷⁴.

Devletin üstlendiği hakemlik rolü, hem sosyal hem de endüstri ilişkileri ilgililerinin çıkarlarının koruması amacıyla onları ortak bir noktada buluşturma işlevini içermektedir¹⁷⁵. Devlet arabuluculuk, uzlaştırma ve hakemlik şeklinde sıralanan kurullar vasıtasıyla grev ve lokavt vuku bulmadan önce barışa yönelik çözümlerin hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Bu doğrultuda genellikle toplumsal anlamda emek ve kaynak zayıyatı da engellenmektedir. Fakat devletin üstlendiği hakemlik rolünün grev veya lokavtın bütünüyle bertarafı şeklinde algılanması son derece yanlıştır¹⁷⁶.

Devletin kamu alanında emeğin büyük bir bölümünün istihdamını sağlayan bir işveren konumunda bulunması, endüstri ilişkileri sistemindeki rolünü de artırmaktadır. Endüstri ilişkileri kapsamında devletin bir işveren olarak üstlendiği rol iki yerde önem kazanmaktadır. Bu alanlardan ilki, yürüttüğü istihdam siyasetiyle endüstri ilişkilerinde oldukça etkili bir rol üstlenmiş olmasıdır. Devlet, yürüttüğü siyaset doğrultusunda ülkenin istihdam seviyesinden sorumludur. Hatta bu doğrultuda etkin bir kurum olma özelliğini

¹⁷³ Durdu, Z. (2009). “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke), 2009, s. 48

¹⁷⁴ Uçkan ve Kağnıcıoğlu, 2013, **a.g.e.**, S.83

¹⁷⁵ Koray, Meryem. 2000, Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa, s.67

¹⁷⁶ Mahiroğulları, A. 2000. 1980 Sonrası Türk Ve Fransız Sendikacılığı, Kamu-İş Yayınları, Ankara, s.164

taşımaktadır¹⁷⁷. İkinci olarak, devletin bir işveren sıfatıyla kamu alanında gerçekleştirdiği toplu iş sözleşmeleri ve kendi, bünyesindeki işçilere sağladığı ücret ve iş şartları, özel sektör kapsamındaki toplu iş sözleşmelerini de etkilemektedir. Devlet tarafından yapılan toplu pazarlıklar etkili bir sosyal siyasi konumunda yer almaktadır. Toplu pazarlıkların devamı neticesindeki avantajların akabinde bütün toplu pazarlıklar için model olması da yadsınamaz bir gerçektir¹⁷⁸.

Devletin hem bir denge unsuru hem de tarafları ortak bir noktada buluşturma özelliğini taşıması işçi ve işverenle birlikte bir üçüncü aktör olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Devletin iş hayatındaki temel rolü, iş yaşamının bir düzen içinde yürütülmesi adına kanuni çerçevenin hazırlamasıdır. Bunun haricinde kamu sektöründeki örgütlerde devlet bizzat kendisi de bir işveren olarak çift taraflı rol üstlenmektedir. Bir yandan devletin işveren sıfatıyla yaptığı yatırımlarla istihdam imkânlarına çoğaltıcı etki yaparken, öte yandan devletin kamu alanında yaptığı toplu sözleşmeler ve bu sözleşmelerin getirdiği iş şartları özel kesimde yer almasına rağmen işletmelerin toplu sözleşmelerini de etkilemektedir. Devletin endüstri ilişkilerinde aldığı diğer rol ise toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünde kendini göstermektedir. Burada devlet uzlaştırıcı bir rol üstlenmiştir. İktisadi ve sosyal gereklilikler doğrultusunda devlet çalışma ilişkileri sisteminde yer alan taraflar arasında bir nevi dengeleyici bir rol oynamaktadır. Ortaya çıkabilecek olan iş uyuşmazlıklarının barışçı yöntemler kullanılarak çözüme kavuşturulması amacıyla gayret sabretmektedir¹⁷⁹. Fakat devletin iktisadi hayattaki rolünün ve etkinlik derecesinin azalış göstermesiyle birlikte çalışma ilişkilerindeki rolü de zaman geçtikçe değişmekte ve bir denge ögesi olma özelliğini yavaş yavaş kaybetmektedir.

3.2. Azerbaycan'da Endüstri İlişkileri

Dünyada ilk kez, 1848'de Bakü'de petrol üretimi, Azerbaycan'da sanayileşmenin başlangıcıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında petrol üretimindeki önemli artış, sanayileşme sürecini hızlandırdı ve bu da petrolle ilgili altyapı ve endüstriyel alanların ülkeye kazandırılmasıyla sonuçlandı. 20. yüzyılın ortalarından itibaren sanayileşme süreci bölgelere ve yeni sanayi kentlerinin kuruluşuna girmiştir.

¹⁷⁷ Mahiroğulları, 200, **a.g.e.**, s. 160

¹⁷⁸ Koray, 2000, **a.g.e.**, s.67

¹⁷⁹ Koray, 2000, **a.g.e.**, s.67-68

Ülkede siyasal ve ekonomik istikrarın tesis edilmesiyle birlikte 1997 yılından beri sanayi üretimindeki artış gözlenmiştir. Bağımsızlık yılları boyunca, petrol ve gaz sektöründeki yabancı yatırımlar sanayinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır ve bu alandaki gelişmeler hem doğrudan hem de dolaylı olarak diğer endüstrilerin yeniden canlanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda sanayi işletmelerinin özelleştirilmesi gerçekleştirilmiş ve piyasa ekonomisi enstitülerinin temeli oluşturulmuştur¹⁸⁰.

Sanayi temel olarak iki ana alana ayrılır: endüstri üretimi ve işleme; maden sanayi örneklerine madencilik, neft yatakları, hidroelektrik santralleri, su kanalları, orman tesisleri, balıkçılık ve deniz ürünleri dahildir. İşleme endüstrisi; demir ve demir dışı metallerin, kimyasal ve petrokimyasal ürünlerin, makine ve teçhizatın, ağaç ve kağıt ürünlerinin, çimento ve diğer inşaat malzemelerinin, ışık ve gıda sanayi ürünlerinin yanı sıra endüstriyel ürünler ve termik santrallerin onarımını yapan işletmeleri kapsamaktadır.

3.2.1. Azerbaycan'da sendikalar ve örgütlenme

Sendikaların faaliyetleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti "Sendikalar Hakkında Kanun" ve sendikaların faaliyetleri ile ilgili diğer yasal düzenlemeler tarafından yönetilmektedir. Sendikalar, uluslararası hukuk ve ILO sözleşmeleri uyarınca evrensel olarak kabul edilmiş haklara sahiptir.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren sendikalar, 1993 yılında sendikalar kongresinde kurulan Azerbaycan Sendikaları Konfederasyonu'nda birleşmişlerdir. Azerbaycan Sendikalar Konfederasyonu, 1992'den beri hükümet ve işveren dernekleriyle birlikte ILO'da ve 2000'den beri Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun bir üyesidir. Azerbaycan Sendikalar Konfederasyonu yaklaşık otuz sendika bir araya getirmiştir¹⁸¹.

Sendikalar, hükümet kurumları, siyasi partiler ve kamu kurumları ne olursa olsun, üretim ve üretim dışı alanlarda çalışan işçilerin, emeklilerin ve kursiyerlerin emek, sosyal ve ekonomik haklarını ve yasal menfaatlerini savunan bağımsız, kamu ve politik olmayan bir örgüttür. Sendikalar ayrıca üyelerinin iş haklarını korurlar, devlet istihdam politikasının gelişimine katılırlar. Sendikalar toplu sözleşmelerin hazırlanması ve sonuçlandırılması gerekliliğine karar verir ve sözleşmeye taraf olmalarını sağlar (diğer taraf işverendir). Azerbaycan Cumhuriyeti İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Azerbaycan Cumhuriyeti

¹⁸⁰ http://senaye.gov.az/az/normative_programs/industry_development

¹⁸¹ https://az.wikipedia.org/wiki/H%C9%99mkarlar_ittifaq%C4%B1

Bakanlar Kurulu ve Azerbaycan Cumhuriyeti İşverenleri (İşveren) örgütleri arasındaki Genel Toplu İş Sözleşmeleri, 1 yıldan 3 yıla kadar iş, sosyal ve ekonomik ilişkileri düzenlemek için özel bir öneme sahiptir ve bu anlaşmalara dayanarak, ücret artışı, asgari ücret, asgari geçim miktarı, işgücü piyasasının gelişimine duyulan ihtiyaç, mevcut işyerlerinin bakımı, yeni işlerin yaratılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal uyum ihtiyacı olan katmanların korunması, taraflar, emek koruma, işçi koruma vb. yükümlülükleri benimsemeli ve uygulamalıdır¹⁸².

Çalışan sayısı ve personel sayısı azalırsa, profesyonellik derecesi yeterli değildir ve çalışanın pozisyonuna uymaması durumunda, iş sözleşmesi işveren tarafından, işçinin üye olduğu sendika kuruluşunun önceden onayı ile iptal edilebilir. Sendikalar aynı zamanda ortaya çıkan toplu iş uyuşmazlığının bir tarafı olarak hareket ederler ve iş anlaşmazlıklarının meşru ve adil bir şekilde çözüme kavuşturulması amacıyla, grevler ve aynı zamanda diğer kamu etkinliklerini mevzuat uyarınca serbestçe toplama ve tutma hakkı vardır.

Sendikalar, yasaların öngördüğü şekilde, iş, sosyal ve ekonomik hakların ve meşru çıkarların kamu gözetimini kullanırlar ve bu kamu kontrolüne manii olmak Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarına göre kabul edilemezdir.

3.2.1.1. İşçiler ve sendikaları

Modern piyasa ilişkileri bağlamında, ülke sanayisinin gelişimi diğer işgücü piyasası koşullarına ve gelişim düzeyine dayanmaktadır. İşgücü piyasasını etkileyen bir dizi faktör vardır ve piyasa dışı faktörlerin bu faktörler üzerindeki etkisi de önemli bir rol oynar. Bu konudaki 3 faktörün etkileri özellikle önemlidir:

- Sendikaların rolü;
- Devlet düzenlemesi;
- Büyük firmalar (monopsonia).

Sendika (Sendika), işçilerin emek, sosyal, ekonomik haklarını ve meşru çıkarlarını korumak için gönüllü olarak çalışanlar tarafından oluşturulan bir organizasyon (birlik) 'dir. Sendika örgütleri oluşturulduğunda, devlet sicilleri aracılığıyla tüzük ve ilgili mevzuata göre tescil edilir. Sendika örgütleri üyelerinin temsilci organları olarak kabul edilir. Sendikalar devlet kurumlarına, işletmelere, siyasi partilere ve kamu kurumlarına bağımlı değildir. Devlet organlarının ve yetkililerinin, sendika faaliyetlerini engellemelerine ya da yasal

¹⁸² <http://ahik.org/page/view/ahik-haqqinda-qisa-melumat>

faaliyetlerini tüzükleri dahilinde engellemelerine devletin müdahalesi yasaktır (Madde 5). Her şirkette, her alanda, her meslekte bireysel işçilerin sendikaları kurulabilir. Sendika örgütleri, ülkedeki tüm işçilerin haklarına yönelik yeterli koruma ve bu alandaki tüm faaliyetlerin koordinasyonu için daha büyük kuruluşlarda (sanayi sendikaları, sendika örgütleri, vb.) birleşmişlerdir.

Sendikalar üyelerinin iş haklarını korur ve kamu istihdam politikasının gelişimine katılırlar (Madde 11). Azerbaycan Cumhuriyeti “İşçi Sendikaları Hakkında Kanun” un 13. maddesine göre “İşçi Koruması hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti yasalarının ve diğer normatif düzenlemelerin gerekliliklerine uygun olarak işyerinde işçi emeğinin korunmasını düzenleyen mevzuat, iş kazasında tazminat ödenmesi, işveren tarafından üretim sıhhi normlarına uygun kontrolün uygulanmasına katılır.

Sendikaların yetkinliğine göre işçilerin sosyal ve ekonomik korunması, yaşam standartlarının temel kriterleri, fiyat oranlarındaki değişime bağlı olarak, tazminat miktarlarının belirlenmesine yönelik plan ve programların hazırlanmasında, mevzuatın belirlediği asgari geçim indirimi beklentisine ve fiyat artışına bağlı olarak ücret, emekli aylığı, emekli maaşı ve harçların zamanında artırılması (Madde 15). Sendikalar, üyeleri ve işverenler arasındaki bireysel işçilik ihtilaflarını yetkileri kapsamında tartışırlar (Madde 18).

Azerbaycan Cumhuriyeti “Sendikalar Yasası’nın” 10. maddesine göre, sendikalar iş, sosyal ve ekonomik konularda yasama eylemlerinin hazırlanmasına katılabilirler. İşçilerin sosyal, ekonomik ve ekonomik hakları ile ilgili yasalar sendikalar birliğinin görüşü ile gözden geçirilir. Cumhuriyetçi sendika dernekleri, ilgili mevzuat, yürütme ve yargı organları hakkında çalışanların çıkarları ve sendikaların haklarını ihlal eden yasama organları, kararları ve devlet organlarının emirleri hakkında şikayette bulunabilirler.

Devlet ve yerel özerk kurumlar, ilgili sendikaları en az 15 gün önceden bilgilendirerek işçilerin, sosyal, ekonomik hakların ve çalışanların çıkarları ile ilgili normatif eylemleri kabul ederler. Yasalar tarafından öngörülen durumlarda, sendikalar, ülkedeki işgücü ve sosyo-ekonomik mevzuatın uygulama kurallarını düzenleyen normatif eylemlerin hazırlanmasına katılırlar.

3.2.1.2. İşverenler ve sendikaları

Firma düzeyinde, sendika, işçiler adına işverenlerle (girişimciler, şirket yönetimi), firmadaki işlerde çalışma koşulları ve işgücü tazminatı, işçilerin sosyal korunmasının

güçlendirilmesi, rekreasyonunun düzenlenmesi ve bu gibi diğer yönler ile görüşmeler yapmaktadır. Şirketin idaresi (işverenler) ile sendika örgütü arasında iş kolu adına toplu sözleşme imzalanır.

Son olarak, bölgedeki büyük firmalar, kural olarak, iş piyasasında temel aktörler olarak hareket etmektedir. Özellikle doğal tekeller olmak üzere ayrı alanlarda faaliyet gösteren büyük firmalar, ilgili profesyonellerle ilgili olarak tek alıcıdır (işveren olarak). Bu tür monopsonlar işgücü piyasasında yaygındır. Bununla birlikte, bazı durumlarda, küçük veya orta ölçekli işletmeler bile bir süreliğine tek alıcılar olarak hareket edebilir. ama genellikle bu aşamada ilgili meslekler için iş teklifi o kadar da büyük değildir: alan büyüdükçe, bu alanın gereksinimleri doğrultusunda iş teklifi kapasitesi artmaktadır.

İş hizmetlerinin maliyeti ücrete tabidir. Maaş, işveren tarafından işçiye (veya işçilere) yönelik olarak işe alınan işçiye ödenen haktır (değer). Diğer üretim faktörleri piyasalarında olduğu gibi, emek hizmetlerinin ücret bileşimi, kural olarak, iki bölümden oluşmaktadır: transfer geliri ve ekonomik kiralama.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu uyarınca ücret - işçinin ilgili çalışma süresi boyunca işverenin verdiği hizmetler dahil olmak üzere, işgücü sözleşmesinin yerine getirilmesi için iş sözleşmesinin belirlediği şekilde, işveren tarafından para veya ayni olarak ödenen günlük veya aylık, buna ek olarak ödüller ve diğer ödemeler tutarlar. (Madde 154).

Nominal ve gerçek ücretler farklıdır. Nominal ücret, cari dönemde ödenen ücret tutarıdır. Reel ücret, belli bir zaman diliminde meydana gelen fiyat değişimlerine (tüketici fiyat endeksi veya enflasyon seviyesi) göre ayarlanan maaşın toplamıdır. Gerçek ücretler, işçiye yapılan ödemelerin gerçek satın alma gücünü göstererek emeğin gerçek değerini yansıtır.

Harcanan emeğin miktarı ve kalitesi için uygun bir şekilde ödeme yapılması, kiralanan işçinin yeteneklerini kullanmasına, kültürel ve teknik düzeyini ve yeterliliğini arttırmasına ve zamanını doğru ve verimli bir şekilde kullanmaya motive edecektir.

Maaş tutarı, işverenin (girişim yönetimi) ve çalışanın (veya sendika kuruluşunun) onayı temelinde belirlenir. Her alan veya firmadaki maaş seviyesi bir dizi faktöre bağlıdır. Kural olarak, aşağıdaki faktörlerin etkisi altında sahadaki ve firmadaki maaşlar oluşturulmaktadır:

1. İş piyasasında mevcut konjonktür: - Bu, işgücü talebi ve teklifi ile ülke içindeki işsizlik düzeyi vb. arasındaki denge derecesini içerir.

2. Devletin düzenleyici politikası ve sosyal normları; - Asgari ücret, asgari tüketim bütçesi vb.
3. İşin doğasıyla ilgili faktörler; - İşin karmaşıklığı, iş koşulları, iş güvenliğinin derecesi, işin yürütülmesi için gereken sorumluluk düzeyi, gerekli iş deneyimi ve alışkanlıkları, işçinin nitelikleri vb.
4. Sunulan çalışmanın üretkenliği; - Çalışanın eğitimi, tanıtım düzeyi, deneyim ve özel yetenekler;
5. Saha ile ilgili faktörler; - Sitenin çekiciliği, saha ürünlerine yönelik talep dinamikleri, sendikal örgütlenme organizasyonu vb.
6. Firma ile ilgili faktörler; - Şirket karlılığı, mülkiyet ilişkisi, iş organizasyonu, şirkette sendika organizasyonunun faaliyeti, vb.
7. Üretim ekibiyle ilgili faktörler; - İstihdam kapsamı ve süresi (deneme süresi, sözleşme süresi vb.).

Bu faktörlerin bazıları genel ücret düzeyini ve diğerleri farklı çalışan kategorilerinin ücretlerini etkiler.

Sendika örgütünün faaliyeti, işgücü piyasasında talep ve arz düzeyini etkilemektedir:

- Sendikaların korunması altındaki çalışmaların çekiciliğini artırmak, bu alanlara iş gücü tedarikini artırma;
- Sendikanın işgününü kısaltmak, çalışma koşullarını, grevleri vb. iyileştirmek, firmaların işgücü maliyetlerini artırarak, işgücü hizmetlerine olan talebi azaltır;
- Toplu sözleşmelerde ücret belirlemek, teklif eğrisini daha esnek hale getirir;
- Sendika, ücret artışıyla (neoklasik teori, sendikanın faaliyetinin işsizliği artırdığını söylüyor) işgücü talebini azaltır.

3.2.2. Azerbaycan’da toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi

Toplu sözleşme; İşveren ile işçi topluluğunun (veya onun adına işçi sendikası örgütü) arasındaki emeği, sosyo-ekonomik, evsel ve diğer ilişkileri yazılı olarak düzenleyen bir sözleşmedir.

Azerbaycanda ilk toplu sözleşme 1904'te, dünyada ilk defa Bakü petrol işçileri ve işverenler arasında tarihte "Mazut sözleşmesi" olarak adlandırılan ilk toplu sözleşmedir. Bugün, Petrol ve Gaz Endüstrisi İşçileri Sendikası 88.667 üyeyi birleştiriyor.¹⁸³

¹⁸³ <http://ahik.org/articles/view/neft2>

İşçi sendikaları ile işveren sendikaları/örgütleri arasında ekonomik ve sanayi alanları arasındaki toplu sözleşmeler imzalanmıştır. İlgili sektörlerin faaliyetlerini düzenleyen devlet organları varsa, bu organ aynı zamanda bu tür toplu sözleşmelerin bir parçası da olabilir. Toplu sözleşme, ilgili icra otoritesi, işçi sendikaları ve işveren (sendikaları) dernekleri arasında yapılan bir anlaşma olup, çalışanların çalışma koşullarının iyileştirilmesi, işçilerin korunması, istihdam ve diğer sosyal koruma önlemlerinin sağlanması için tarafların ortak faaliyetlere ilişkin yükümlülüklerini tanımlayan bir sözleşmedir.

Sözleşme alanına bağlı olarak aşağıdaki toplu iş sözleşmeleri akdedilebilir:

- 1) Genel Toplu Sözleşme - ülkedeki sosyo-ekonomik politikayı yürütmek için kabul edilen genel ilkeleri belirler;
- 2) Sektörel (tarife) toplu iş sözleşmesi - ilgili alanın sosyal ve ekonomik gelişim yönlerini, meslek gruplarını, çalışma koşullarını ve maaşlarını, sektör çalışanlarının sosyal güvenliğini belirler;
- 3) Bölgesel toplu sözleşme - bölgelerin özelliklerine ilişkin bazı sosyo-ekonomik problemlerin çözümüne yönelik koşulları belirler.

Hükümet, işveren sendikası ve ülke çapındaki sendikalar arasında üçlü bir Genel Toplu İş Sözleşmesi imzalandı. Devlet adına genel kolektif anlaşma, hükümet başkanı, başbakan, İşverenler adına İşverenin Konfederasyonu ve işçiler adına Sendikalar Konfederasyonu arasında imzalanıyor. Genel Toplu İş Sözleşmesi, tarafların işçilerin çalışma koşullarını iyileştirme yükümlülüklerini, iş güvenliği, istihdam ve diğer sosyal koruma önlemleri alanındaki işbirliğini belirleyen bir anlaşmadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu uyarınca, toplu sözleşme aşağıdaki hususlarda tarafların karşılıklı yükümlülüklerini içerir (Madde 31):

- a) İşletmenin üretim ve ekonomik performansını geliştirmek;
- b) İşçinin ücret ve ücret miktarının belirlenmesi, nakit ödüller, ödenekler, yardımlar ve diğer ödemelerin belirlenmesi;
- c) Fiyatların artması, ücretlerin düzenlenme mekanizması, enflasyon seviyesi dikkate alınarak;
- d) İstihdam, personel eğitimi ve mesleki gelişim, çalışanların emekliliğine ilişkin koşullar;
- e) İş ve boş zaman şartları, izin süresi;

- f) İşçilerin ve aile üyeleri için kültürel ve ev hizmetleri, sosyal yardımlar ve indirimleri belirleme;
- g) İş değerlendirme kuralları, çalışma standartlarının belirlenmesi ve yeniden işleme için kurallar;
- h) 18 yaşın altındaki Kadın işçiler için çalışma koşullarını iyileştirmek;
- i) İşçi koruması için ek önlemlerin belirlenmesi;
- j) İşçilerin istihdam görevleri sırasında maruz kaldıkları zararlar için tazminat;
- k) İş uyuşmazlıkları için mahkemeden önce kurumun kurulması için kuruluş ve prosedür;
- l) Ek sağlık ve sosyal sigorta yardımlarının belirlenmesi;
- m) İş sözleşmesi işverenin inisiyatifinde sona erdiğinde sendikalarla anlaşmalar yapmak;
- n) İşçilerin çevre güvenliği ve sağlığının korunması;
- o) Sendikalardan üye aidatlarının belirlenmesi ve sendikalar tarafından sendikal faaliyetlerin etkin örgütlenmesi için gerekli diğer şartların yaratılması;
- p) Toplu iş anlaşmazlığı çözümü için ek yöntemlerle ilgili anlaşmalar;
- q) Toplu sözleşmenin şartlarının yerine getirilmesi üzerinde kontrol;
- r) Toplu sözleşmenin şartlarını ihlal eden tarafların sorumluluğu;
- s) Emek ve performans disiplini güçlendirecek önlemler.
- t) İşyerinde veya işte hakaret, ayırım gözetmeksizin düşmanlık ve istismar eylemleri hakkında açıklamaların ve bilgilerin sağlanmasına yardımcı olmak ve bu tür eylemleri önlemek ve işçilerin bu tür davranışlardan korunması için gerekli tüm önlemleri almak;
- u) İşyerinde veya işle bağlantılı olarak cinsel taciz konularına ilişkin açıklamaların ve bilgilerin sağlanmasına yardımcı olmak ve bu tür olayları önlemek ve çalışanların bu tür davranışlardan korunması için gerekli tüm önlemleri almak.

Toplu iş sözleşmesinin hazırlanması, imzalanması ve uygulanması aşağıdaki ilkelere dayanmaktadır (Madde 22):

- a) Tarafların yasal eşitliği;

- b) Toplu sözleşmenin ve anlaşmanın içeriğinin tartışılmasında tarafların bağımsızlığı ve gönüllülüğü;
- c) Toplu sözleşme ve sözleşmenin içeriğinde nesnel nedenlerle yerine getirilemeyen koşulların dahil edilmesinin kabul edilemezliği;
- d) Yükümlülüklerin yerine getirilmesi garantisi;
- e) Mevzuat gereksinimlerine uygunluk;
- f) yükümlülüklerin yerine getirilmesi üzerinde ve yürütme kontrolü için sorumluluk.

3.2.3. Azerbaycan’da toplu iş uyuşmazlıkları ve çözüm yolları

3.2.3.1. Barışçı çözüm yolları

İş uyuşmazlıklarına dayanarak, çalışanın ve işverenin çıkarları arasındaki nesnel çelişki, işçi ilişkilerinin doğasının bir tezahürü olarak görülmelidir. Bu çatışmalar, sosyoekonomik statülerinin çeşitliliği ile koşullanmakta ve işgücü faaliyetlerindeki farklılıklara yansımaktadır.

İstihdam sürecinde işçilerin ve işverenlerin çıkarlarının uyumsuzluğu, bazen, yukarıda belirtildiği gibi, birbiriyle çelişen çoğu zaman aralarındaki çatışmalara yol açar. Bu tür ihtilaflar, işçiler ve işverenler arasındaki doğrudan müzakereler yoluyla çözülmediğinde, aynı zamanda, tek bir işçinin ve tüm işçi kolektiflerinin (ya da bunların herhangi bir parçasının) çıkarlarıyla ilgili olarak iş ihtilaflarına da tabidirler. İş eylemlerini uygulama sürecinde ortaya çıkan çatışmalar, hem örgütü hem de toplumu bir bütün olarak olumsuz yönde etkileyebilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 265. maddesi uyarınca, aşağıdaki uzlaşmacı yöntemler işletmelerde ve özellikle sanayi işletmelerinde ortaya çıkan toplu iş anlaşmazlığını çözmek için kullanılabilir:

- Toplu iş uyuşmazlık çözümü komiteleri;
- Aracıdan;
- İşçi tahkimi

İlgili mevzuata göre, taraflar bu yöntemlerin biri veya tamamı veya anlaşmazlığın daha hızlı çözülmesine yol açabilecek başka bir yöntem üzerinde anlaşabilirler. Elde edilen onay protokolle resmileştirildi. İşçiler, toplu iş anlaşmazlık çözümü sırasında iddialarını

korumak için üretim sürecine müdahale etmeden işyeri dışında toplantı yapma hakkına sahiptir. Tarafların temsilcileri, uzlaşmacı komisyon, arabulucu ve işçi tahkimi, toplu iş anlaşmazlığını hızlı ve adil bir şekilde çözme fırsatından tam olarak yararlanmak zorundadır (Madde 265).

Bu uzlaşmacı yöntemin doğası, uyuşmazlık çözümüne dahil olan bir kişinin (arabulucu) çatışma çözümüne dahil olması ve uyuşmazlık çözümü için bir veya daha fazla seçenek sunmasıdır. Bu seçenekler, tarafların ortak veya ayrı toplantılarında tartışılmakta ve toplu iş uyuşmazlıklarının çözümü konusunda daha fazla uzlaşma için temel teşkil etmektedir.

3.2.3.1.1. Uzlaştırma

İş Kanununun 266'ncı maddesine göre, toplu iş sözleşmesi, iş ihtilafının başlamasından itibaren 3 iş günü içerisinde oluşturulmakta ve işverenin ilgili kararıyla (serencamı) ve çalışanların temsilcileri tarafından resmiyet kazanmaktadır. Koordinatör, eşit sayıda temsilci ile eşit bir temelde kurulacaktır. Toplu iş anlaşmazlığı, yaratılış tarihinden itibaren 5 iş günü içinde aracılar tarafından dikkate alınmalıdır.

Aracılar, taraflar karşılıklı anlaşmaya vardıklarında bir protokol hazırlanır. Alınan onay, taraflar için zorunludur ve protokolde belirtilen süre içerisinde uygulanmalıdır. Anlaşmaya varılmaması halinde, bir anlaşmazlık protokolü hazırlanacaktır. Ancak, Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu, uzlaşmadan kaçmak için işveren temsilcilerinin sorumluluğunu belirtmemiştir.

3.2.3.1.2. Arabuluculuk

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nda belirtildiği gibi, toplu iş sözleşmelerinin çözümünde aracılar kullanılmaktadır (Madde 267). Bu Kurallar uyarınca, aracı taraflar, karşılıklı rızasıyla, uyuşmazlığın sonucuyla ilgilenmeyen yüksek vasıflı ve etkili kişiler tarafından belirlenir. Arabulucu, işverenin toplu iş anlaşmazlıkları ile ilgili gerekli belgeleri ve bilgileri almasını talep etme hakkına sahiptir.

Yönetmeliğe göre, arabuluculuğun atanmasından sonra beş iş günü içinde, işletmenin ekonomik durumunu, komisyonun toplu pazarlık protokollerini, tarafların önerilerini ve gerekli diğer belgeleri analiz etmek ve tarafların pozisyonlarını koordine etmek için seçenekler hazırlamak gereklidir. Hazırlanan varyantlar derhal taraflara sunulmalı ve taraflar

önerilen seçenekleri 5 iş günü içinde arabulucunun katılımıyla tartışmalıdır. Önerilen seçeneklerden herhangi birinin onaylanması durumunda, anlaşmazlık bu seçenek temelinde çözülmüş sayılır ve bir protokol hazırlanır. Önerilen seçeneklerin hiçbiri kabul edilmezse, bir uyuşmazlık protokolü hazırlanacaktır.

3.2.3.1.4. İşçi tahkimi

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 268'inci maddesinin birinci bölümüne göre, işçi hakemliği toplu iş anlaşmazlığı çözümü için oluşturulan geçici bir organdır. İşçi hakem kararıyla toplu iş sözleşmesinin yapıldığı tarihten itibaren beş iş gününden sonra tarafların ortak kararı ile çözülür. Mutabakat komisyonu olarak işçi hakemliği, sadece uyuşmazlık sırasında da faaliyet göstermektedir. Taraflar, iş tahkiminin kompozisyonunu seçmek için tamamen özgürdür. İşçi hakemliği (üçten az olmamak kaydıyla), düzenlemeler, yer, tahkim zamanı, tahkime teknik yardımın zamanlaması, tarafların karşılıklı rızasıyla belirlenir. Hakem heyetinin başkanı, hakemleri tarafından seçilir. İşçi hakemliği, uyuşmazlığın bir sonucu olarak ilgilenmeyen kişileri, icra makamlarını, belediye yetkililerini, kanunu, emeği ve sosyal meseleleri ve diğer kişileri (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 268. maddesi) içerebilir. İşçi hakemliği kompozisyonuna ilişkin mevzuatın temel şartı, anlaşmazlığın sonucuna ilgisinin olmamasıdır. İşçi hakemlerinin, anlaşmazlığa karışan çalışan ve işveren temsilcilerini içermesi kabul edilemez.

Taraflar zorunlu tahkim kararını önceden kabul edebilir. Taraflar emek arbitrajının kararlarının zorunluluğu konusunda önceden anlaşmaya varmışlarsa, tahkime kararıyla tartışma kesin çözüm edilmiş kabul edilir ve tartışmanın gidişine farklı, örneğin, tüm emek fonksiyonlarının değil, sadece onların bir hissesinin yerine getirilmesinde veya işin dönemi aralıklarla yerine getirilmesinde veya işin suretinin yavaşlatılmasında ifade olabilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'nın 36. maddesinin birinci fıkrasına ve Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 270-ci maddesinin birinci fıkrasına göre işçilerin tek başına veya başkaları ile birlikte grev yapma hakkı vardır. Toplu iş anlaşmazlığı anından itibaren işçi veya işçi sendikaları grev hakkına sahiptir. Eğer taraflar uyuşmazlığın çözümünün huzurlu yöntemlerinden kullanacakları konusunda anlaşmaya gelmişlarsa, o zaman bu yöntemlerle toplu iş mübahisesinin çözümüne ulaşmak takdirde tatile izin verilir.

3.2.3.1.4. Hakem

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çalışma mevzuatına göre, yargı yolunun kullanılması toplu anlaşmazlıkların çözümüne yönelik değildir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kanununa göre “Toplu Sözleşmeler ve Anlaşmalar Hakkında” toplu sözleşme kurallarını ihlal etmekte, toplu sözleşme veya sözleşmenin şartlarını ihlal etmektedir ki, bu da toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi düzenlemelerinin uygulanması için gerekli bilgilerin sağlanamamasının hükümlerine aykırıdır. (Madde 23). Bu Yasa ile öngörülen sorumluluk, toplu sözleşme ve tarafların anlaşmaya veya savcıya uygulanmasına dayanarak mahkeme tarafından dikkate alınır. Söz konusu kanunun 25. maddesine göre, toplu sözleşme ve sözleşmenin hazırlanması, değiştirilmesi ve tadil edilmesi ile taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmalar ile toplu sözleşme ve anlaşmanın uygulanması, Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatına uygun olarak çözülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti "Sendikalar Hakkında Kanun"a göre, işveren ve işçi sendikaları sosyal ve ekonomik konulardaki yasalara uymalarını ve ortaya çıkan ihlalleri ortadan kaldırmasını talep etme hakkına sahiptir. İşveren, bu şartları gözden geçirmeli ve sendikayı sonuçlarda belirtilen süre içinde, ancak en geç bir ay içinde bildirmelidir (Madde 12).

İşletmenin başı (şube, temsil, departman ve diğer birim birimi) çalışma mevzuatını ihlal ederse ve mevcut toplu sözleşmenin şart ve koşullarına uymadığında (anlaşma) sendikalar, disiplin soruşturmalarından sorumlu makamların önünde sorunları gündeme getirebilir. Sendikalar, üyelerinin haklarını korumak ve mahkemede sorumluluklarını yerine getirmek için mahkemeye dava açabilirler. Sendikalar üyelerine bağımsız olarak yasal destek sağlar ve bu amaçla sendikalar yasal denetimler, yasal uzman grupları, firmalar ve diğer kurumlar oluşturabilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti "Sendikalar Hakkında Kanun" un 14 ve 18 inci maddelerine göre, sendikalar kendi yetkileri dahilinde mevzuata uygun olarak toplu iş sözleşmeleri ve toplu sözleşmeler yapma hakkına sahiptir. Dolayısıyla, sendikalar üyeleri ve işverenler arasındaki bireysel iş uyuşmazlıklarını kendi yetkileri içinde çözer ve toplu iş anlaşmazlıkları (çatışmalar) içinde yer alırlar.

2015 yılında, sahiplik ve örgütsel-yasal biçime bakılmaksızın, ülkemizde faaliyet gösteren 11.189 işveren, iş mevzuatı gerekliliklerine uygun olarak devlet kontrolüne tabi tutulmuştur.

Bu dönemde vatandaşlardan alınan 8697 şikayet, başvurular, işletmeler, idareler ve kuruluşlar tarafından gönderilen 1754 farklı soruşturma türü araştırılmış ve cevaplandırılmıştır.

14769 davada, işverenlerin devlet kontrol tedbirleri ve vatandaşların itirazları doğrultusunda iş mevzuatını ihlal ettiği tespit edilmiştir. Bu ihlallerin büyük çoğunluğunun ortadan kaldırılması sağlanmış ve zaman alıcı olan ihlallerin ortadan kaldırılması için işverenlere zorunlu talimatlar verildi ve bunların uygulanması kontrol altına alındı.

İdari suçlar için resmi makamlar ve tüzel kişiler hakkında idari bir ceza uygulanmış ve 4338 milyon AZN idari para cezası uygulanmış olup, bunlardan% 43,5'i devlet bütçesine ödenilmesi sağlanmıştır. 2015 yılında iş sözleşmeleri mevzuat ihlali ile sonlandırılan 22 kişi daha önceki işlerine geri getirilmiş ve çok sayıda yasa ihlali kaldırılmıştır.

İş sözleşmesi için elektronik bilgi sistemine göre, 1 Ocak 2017 itibariyle kiralanan işçi sayısı 1265.3 bin kişiye ulaşmıştır.

Yıl boyunca 403.800 adet sözleşme yapılmış ve 388.400'ü sonlandırılmıştır. 2016 yılında, ekonominin en inşaat ve ticaret sektörlerinde iş sözleşmesinin feshi tescil edilmiştir. Böylece inşaat sektöründen 62.7 bin kişi, ticaret sektöründe 58.8 bin kişi işten çıkarıldı ve iş sözleşmelerinin sona eren yılların% 31,2'si işten çıkarıldı.

Sonlandırılan iş sözleşmelerinin% 4,6'sı, işletmenin iptal edilmesi ve personelin azaltılması ile ilgilidir.

3.2.3.2. Mücadeleci çözüm yolları

3.2.3.2.1. Grev

İşveren, uzlaşma sürecine makul olmayan bir şekilde katıldığında ve uzlaşma anlaşmalarına uymadığında, iş kolu veya işçi sendikaları doğrudan grev hakkına sahiptir. Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 43. Maddesi, toplu iş anlaşmazlıkları için grev hakkı prosedürünü tanımlamaktadır. İş Kanunu uyarınca greve katılmak gönüllüdür. Greve katılmaya, şiddete ya da şiddet tehdidiyle katılmayı zorla yapan ya da kişinin maddi bağımlılığının kullanarak katılmaya zorlayan kişiler, yasaya uygun olarak sorumludur.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu uyarınca, işveren grevlere katılamaz. Bir toplu iş anlaşmazlığı ve bir grev, çalışanların işten çıkarılmasının yanı sıra, toplu iş anlaşmazlığının ortaya çıktığı kurumun (şube, temsilcilik) veya başka bir kurumun kaldırılması, iptali veya yeniden örgütlenmesi yasaklandı. Mevzuatta görevli memurlar,

ilgili idareler, adli ve kolluk kuvvetleri grev yapamazlar. Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma Yasası tarafından belirlenen toplu iş uyuşmazlıkları uzlaşma kuralları, çalışan sayısı ne olursa olsun, tüm işletmelerin, ilgili yöneticilerin, yargı makamlarının, işçi kolektiflerinin ve sendikaların işverenleri için zorunludur.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 271. maddesine göre, grev yapma kararı, Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 262. maddesi uyarınca çalışanların toplantıları (konferans) veya sendikalar örgütü tarafından kabul edilir. Azerbaycan Cumhuriyeti Emek Mecellesinin 272-ci maddesine göre grevin başlamasına en geç 10 iş günü kala işçiler veya işçi sendikaları işverene tatil yapılacağı konusunda yazılı bilgi vermelidir. Toplu iş uyuşmazlık çözümünün herhangi bir aşamasında kısa süreli (bir saate kadar) uyarı ihbarı gerçekleşebilir. Uyarı tatiline ilişkin karar, Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 262. maddesi hükümlerine uygun olarak yapılır. Grevden en geç 3 iş günü önce yazılı olarak işverene verilmelidir (Madde 273).

Grev döneminde işçi ilişkileri devam ediyor. İşçilerin işleri ve görevleri korunur ve sürdürülür. İşçiler grev dönemi boyunca görevlerini yerine getirmedikleri için, işveren grev dönemi için tam veya kısmi ücretlerini ödeme hakkına sahiptir. Ücret ödemeyi reddetmek, ihtilafın temeli olamaz. Grev sırasında, istihdam görevlerini yerine getirmeksizin, işçilerin ve greve katılmayı reddedenlerin maaşları ödenecektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 276. maddesine göre, greve katılmayı reddeden kişilerin iş faaliyetlerine devam etme hakları vardır. Bu mümkün değilse, çalışanın maaşı, işçinin hatası olmaksızın zorla işten çıkarılma durumunda işçilere ödenecek ücretlere uygun olarak ödenecektir.

Tatil, genel kurul (konferans) tarafından seçilen veya sendika organının kararıyla oluşturulan grev komitesi tarafından yönetilir (Madde 274). Grev komitesi, genel personel (konferans) çalışanlarını işe alma, çalışanların menfaatlerini etkileyen konularda işverenden bilgi alma ve ihtilaflarla ilgili görüşlerin hazırlanmasında uzmanları dahil etme hakkına sahiptir. Tatil komitesinin grevi geçici olarak durdurma hakkı vardır. Grev devam ederse, işveren 3 iş günü içerisinde bilgilendirilmelidir.

Grev komitesi aşağıdaki görevleri yerine getirir:

- İşverenle görüşmelere devam etmek;

- İşverenin veya temsilcilerinin yanı sıra tatilden vazgeçmiş olanları, tesise (işyerinde) serbestçe girmelerini, sağlıklarına zarar vermelerini önleme veya onur ve haysiyetlerini öngörülen şekilde alçaltılmasını önlemek;
- İşletmenin mallarını işveren temsilcileriyle birlikte organize eder;
- Grev fonu yaratılmışsa yönetimini uygular;
- Tatil fon harcaması üzerindeki işçi kolektifine veya sendikalara rapor verir.

Grev sırasında, taraflar toplu iş uyuşmazlıklarını çözmek için müzakerelere devam etmek zorunda kalıyorlar (İş Kanunu, Madde 275). İşverenin, icra makamının, belediye makamlarının, grev komitesinin, sendika kuruluşunun, kamu düzeninin, teşebbüsün mülkiyetinin ve grev sırasında bireylerin korunmasını ve insan yaşamı, sağlık ve sağlık için acil bir tehdit oluşturabilecek makine, ekipman ve ekipmanın devamlılığını sağlamak ve onlara bağlı olan tüm önlemleri almak zorundadırlar.

Grevi sona erdirmeye kararı, greve giden kurum tarafından yapılır. Fiili çalışma mevzuatı, bir grevi fiilen tamamlamak veya sona erdirmek için çeşitli nedenler oluşturmuştur. İş Kanunu'nun 279. maddesine göre, işverenin grevcilerin talebini kabul etmesi durumunda, taraflar bir barış anlaşması imzaladığında veya greve devam etmeyi reddettiğinde grev sonlandırılır.

Grev yasadışı ilan edildiğinde, askeri veya acil durumla bağlantılı olarak yasaklandığında derhal durdurulmalıdır. Grevin tamamlanması için, işveren grevciler tarafından yapılan talepleri kabul etmeli ve grevde taraflar ile yapılan pazarlık anlaşmasını sonuçlandırmalı veya işçiler gönüllü grevlerini sürdürmekten kaçınmalıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 279. maddesinin ikinci kısmı grevin sona ermesi için iki gerekçe öngörmektedir.

a) Grev yasa dışı kabul edildiği durumunda;

b) Bir askeri veya acil durumla bağlantılı olarak grevin yasaklanması durumunda.

İş Kanunun 286'ncı maddesi uyarınca yasadışı greve devam eden kişiler, işverenin mahkeme tarafından belirlenen miktardaki zararlarından sorumludur.

3.2.3.2.2. Lokavt

İşveren, aşağıdaki durumlarda sendika kuruluşunun çalışanlarını ve ilgili yürütme merciini bilgilendirerek en az 10 gün önce teşebbüsün kapatılacağını veya loakvtı ilan ede bilir (Madde 284):

- İşverenden önce belirlenen toplu ihtiyaçların yerine getirilmesi, onun üretim, ekonomik, mali ve diğer yetenekleri ile bağdaşmadığı zaman;
- Yasadışı grev devam ediyorsa;
- Eğer rakip işverenin (işverenler) ya da diğer kişilerin greve atıfta bulunulduğuna dair net kanıtlar ve gerçekler varsa;

Lokavt - Toplu iş uyuşmazlıkları, bir işverenin, üretim, ekonomik ve finansal fırsatlarla uyumlu olmayan işverenlerin toplu taleplerini, haklarını ve çıkarlarını ihlal etme girişiminde bulunan yasadışı ve mantıksız grevleri önlemek amacıyla, bir kişinin veya bir mal sahibi tarafından faaliyetinin geçici olarak durdurulmasıyla ilgili bir duyurudur.

Bir lokavt ilan etmeden önce, işveren işçilerle veya işçi sendikalarıyla görüşmeli ve lokavt hakkında anlaşmaya varmak için tüm fırsatları kullanmalıdır. Lokavt bildiriminin temeli olarak kabul edilen koşullar ortadan kaldırılmazsa, işveren, ihbar süresinin sona ermesinden hemen sonra lokavt ilan ederek işletmeyi geçici olarak kapata bilir.

Azerbaycan Cumhuriyeti Çalışma Mevzuatında belirtilenlerin dışında kalan hallerde, devletin sahip olduğu işletmelerin ya da mülkiyetinin yarısından fazlasının devlete ait oldan işletmelerin işveren tarafından lokavt beyan etmesini yasaklanmıştır.

İş Kanunu'nun 285. maddesine göre, Lokavtın yasal olup olmadığının araştırılması ve işverenin göz önünde bulundurulması aşağıdaki gibi gerçekleştirilmektedir:

- a) İşçilerin şikayeti temelinde, yasaya uygun olarak ilanın açıklanması ve lokavtın gerekçesi Mahkeme tarafından kabul ediliyor.
- b) Mahkeme, işverenin, lokavtın asılsız ve yasadışı olduğunu ve işverenin işçilere vereceği maddi ve manevi zararların tazmininden ve işverenin kanunun öngördüğü şekilde diğer borcundan sorumlu olduğunu beyan eder.

3.2.4. Azerbaycan'da devletin endüstri ilişkilerindeki rolü

Devletin işgücü piyasasının düzenlenmesindeki rolü, her ülkede işe alınan işçilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturması ve paralı çalışmanın refahı belirleyen temel gelir kaynağı

olması ile açıklanmaktadır. Nüfusun çoğunun belirli bir refah düzeyi, toplumda sosyal istikrarı sağlamak için şarttır. Buna ek olarak, devlet, ülke anayasasında kurulan insan hakları ve özgürlüklerinin korunmasını sağlamak açısından işgücü piyasasını etkilemektedir. Genel olarak, işgücü piyasasının devlet tarafından düzenleme talimatı aşağıdakileri içerir:

Asgari ücret seviyesinin belirlenmesi; - devlet, ülkedeki kiralanan işçilerin ücretlendirilmesi için asgari bir eşik belirler, böylece hiçbir işveren (girişimci) ücretli bir işçiye daha düşük ücret veremez. Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu uyarınca asgari ücret, ekonomik ve sosyal koşulları göz önünde bulundurarak vasıfsız iş ve hizmet için en düşük aylık maaş seviyesini belirleyen bir sosyal normdur. Aylık çalışma takvimi üzerinde çalışmış ve görevlerini yerine getirmiş olan bir işçinin aylık ücreti, devlet tarafından belirlenen asgari ücretten daha az olamaz (Madde 155). Asgari ücret oranı, farklı ülkelerdeki saatlik, haftalık veya aylık oranlarla belirlenir. Asgari ücret (oran) belirlenirken, çalışanın ay içinde çalışması için gereken en uygun tüketim seviyesi (asgari tüketim bütçesi) ülkenin mevcut durumunun temeli olarak alınır. Tüketici sepetinin minimum tüketim bütçesinin hesaplanması için gerekli olan bileşimi, yapısı ve tüketim normları devlet tarafından ayrı yaş gruplarında işlenir;

- İş ilişkilerinin yasal olarak sağlanması; - Ülkenin iş mevzuatı (Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu) aşağıdakileri tanımlar:

- a) İşçilerin ve işverenlerin, ilgili yasal normlarla ve ilgili güvencelerle iş ilişkilerinde asgari emek, sosyal ve ekonomik hakları;
- b) Ülke Anayasasında öngörüldüğü gibi çalışma, dinlenme, güvenli ve sağlıklı çalışma hakkının ve diğer temel insan hakları ve özgürlüklerinin kullanılmasına yönelik usul ve esaslar;
- c) Devletin taraf olduğu veya bağlı olduğu uluslararası sözleşmelere, Uluslararası Çalışma Örgütü sözleşmelerine ve diğer uluslararası hukuk normlarına uygun olarak, iş ilişkilerinin yaratılması, değiştirilmesi, sona ermesi ve bu ilişkilerde katılımcı haklarının korunması çalışanların, işverenlerin ve ilgili devlet makamlarının hak ve görevlerini düzenleyen normlar;

- İş piyasasına giriş ve çıkış engellerinin belirlenmesi; - İşe alımla uğraşmak için düşük yaştaki yaşlılığı tanımlamaya ek olarak, devlet çocuk emeğinin sömürülmesini önler ve işgücü arzını düzenler. Aynı zamanda emeklilik yaşının durumunu, emeklilik koşullarını,

emekli kişilerin istihdam şartlarını ve koşullarını belirler ve istihdam hizmetlerinin seviyesini etkiler. Devlet aynı zamanda belirli mesleki yeterlilik şartlarını belirler ve bireysel profesyoneller için bireysel izinlerin (lisanslar) almasını düzenliyor. Devlet, ayrı sosyal grupların (ör. Engelli, kadın, genç, vb.) İstihdamıyla ilişkili kuruluşlar (şirketler ve diğerleri) için gereklilikler veya kotalar koyabilir. Yukarıdakilere ek olarak, devlet, çalışanların toplu işten çıkarılması konusunda kısıtlamalar getirebilir veya işten çıkarılan çalışanın sosyal korumasını güçlendirmek için firmalara belirli koşullar (işten çıkarılan çalışanın önceden bildirilmesi, görevden alınacak kişiye tazminat, vb.) vâ sağlayabilir. Bir Devletin veya bir yabancı işgücünün (başka bir ülkenin vatandaşları) işe alınmasıyla ilgili kısıtlamalar veya ek şartlar getirerek işgücü piyasasındaki talebi ve kaynağı yönetir;

- İşsizlerin sosyal güvenliğini sağlamak; - Devlet işsizleri kaydeder, işsiz olduklarında işsizlik için sosyal tazminatlar belirler ve istihdamlarını sağlamak için gerekli adımları atar (mesleki eğitim, bilgi ve beceriler artar);

- Devlet, işçi hizmetlerinin alıcısı olarak hareket eder; - Devlet aynı zamanda emek piyasasını işgücü talebini şekillendiren en büyük oyuncudur. Çeşitli devlet ve kamu kurumları, devlete ait ticari işletmeler, bütçe kuruluşları ve diğer devlete ait işletmelerde çok sayıda iş yaratılır, bu da devlet işvereni rolüyle işgücü piyasasına bir talep oluşturur. Bazı durumlarda, devlet, sosyal gerginliği azaltmak, istihdamı artırmak ve işsizliği azaltmak için hükümete bağlı işletmelerde ve kuruluşlarda ek işler açarak daha fazla işçiye istihdam eder;

- İş piyasasını ekonominin gelişim ihtiyaçlarına göre ayarlamak; - Bir demografik politika uygulayarak, hükümet ülkedeki doğum oranını etkiler ve iş piyasasında adil bir iş teklifine önem verir. Devlet, ekonominin ihtiyaçlarını karşılayan çok disiplinli bir mesleki eğitim sistemi oluşturarak ve eğitim sisteminin ekonomik kalkınmanın değişen taleplerine uyarlanmasını sağlayarak işgücü piyasası ve sanayi işbirliğini güçlendirmek için önlemler alarak, ülkede sürekli bir eğitim sisteminin kurulması yoluyla işgücü piyasasının niteliksel gelişimini sağlayacaktır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

19. yüzyılda işverenler ve örgütlü işçiler arasında gelişen endüstri ilişkileri sisteminin uluslararası boyut kazanma süreci, 20. yüzyıldan itibaren devletlerin, bölgesel ve uluslararası örgütlerin uluslararası ekonomi politik yapıdaki artan etkinliği nedeniyle çok taraflı bir yapıya kavuşmuştur. Böylece, endüstri ilişkileri sisteminin ulusal, bölgesel ve uluslararası ekonomi politikte meydana gelen gelişmelerden formel ve informal şekillerde etkilenen uluslararası niteliği daha da belirginleşmiştir.

Endüstri ilişkilerinin, her ülkenin kendi sosyo-ekonomik, siyasi, tarihi ve kültürel yapısı ile endüstri ilişkilerinin kurumsallaşma seviyesine bağlı olarak etkilenmektedir. Endüstri ilişkileri sistemini bütünsel bir yaklaşımla ele alacak bir çözümleme çerçevesinin oluşturulması gerekmektedir. Gelişmiş modern toplumlarda endüstri sektöründe çalışanlar ve işverenleri arasındaki ilişkiler, gelişmekte olan ülkelere göre daha uzlaşmacı ve olumlu seviyededir. Çünkü sistem içerisindeki olumsuzluklar ve çatışmalar ülkenin endüstriyel gelişimine zarar vermektedir.

Endüstri ilişkileri sistemleri sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası gelişmelerden de yoğun biçimde etkilenmektedir. Endüstri ilişkilerinde mevcut teorik yaklaşımların sistemde yaşanan ulusal-bölgesel ve uluslararası gelişmeleri, endüstri ilişkileri sistemine özgü analitik parametreler ışığında, çok boyutlu bir çerçevede ele alma konusunda gerekli açılımlara sahip olmadığı görülmektedir.

Endüstri ilişkilerinin sağlığı için en yaygın olarak öne sürülen model olarak sosyal diyalog, işçi ve işveren sosyal ve siyasal anlamda güçlü varlıklarını gerektirmektedir. Bu açıdan devletin endüstri ilişkileri sistemine bakı açısı çok önemlidir. Devletin sosyal diyalog modelinde kanun yapıcı ve hakem olarak bir denge unsuru olması gerekmektedir.

Bir ülkenin endüstri ilişkileri sisteminin yapısı doğrudan veya dolaylı olarak ülkenin küreselleşme, uluslararası rekabet, toplam kalite ve serbest piyasa ekonomisi alanlarındaki gelişimleri etkileyen bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Endüstri ilişkileri aktörlerinin güçleri ve stratejik tercihleri, değişimi başlatma konusunda işbirliği içerisinde olmalıdırlar. Bununla birlikte endüstri ilişkilerindeki değişimleri inceleyerek uygulanan ve yaygınlaşan politikaların etkilerinin saptanması revizyon ve modernizasyon için önemli bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küreselleşme, teorik olarak eski olmakla birlikte, bugünkü anlamıyla ortaya çıkışı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra olmuştur. Ekonomik, siyasi, teknolojik ve kültürel boyutları

ile çok yönlü olarak dünyayı etkisi altına almıştır. Küreselleşmede sebep-sonuç ilişkisinde bir iç içelik göze çarpmaktadır. Küreselleşmenin endüstri ilişkileri alanındaki etkileri oldukça belirleyicidir. Büyümenin hedeflenmesi planlı ekonomik politikalarla olmaktadır. Ekonomi politikaları açısından sanayileşmenin ön plana çıkarılması, sanayileşmede ise önemli bir unsur olan endüstri ilişkilerinin çağdaş bir yapıya kavuşturulması gerekmektedir.

Yaşanan ekonomik krizler çalışma yaşamıyla birlikte ülkedeki endüstri ilişkilerini de olumsuz etkilemektedir. Ekonomik krizlerin endüstri ilişkilerde meydana getirdiği olumsuz etkilerin saptanarak, endüstri ilişkileri sisteminin aktörleri olan devlet, işveren ve işçi sendikalarının işbirliği içerisinde krizleri çözme ve ekonomik gelişimi sağlaması gerekmektedir.

Güney Kafkasya ülkelerinin en güçlü ekonomisine sahip Azerbaycan'da endüstri ilişkileri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti "Sendikalar Kanunu" ve sendikaların faaliyetleri ile ilgili diğer yasal düzenlemeler tarafından yönetilmektedir. Sendikalar, uluslararası hukuk ve ILO sözleşmeleri uyarınca evrensel olarak kabul edilmiş haklara sahiptir. Azerbaycan'da devlet asgari ücret seviyesinin belirlenmesi; iş ilişkilerinin yasal olarak sağlanması, iş ilişkilerinin yaratılması, değiştirilmesi, sona ermesi ve bu ilişkilerde katılımcı haklarının korunması gibi işlevleri bulunmaktadır. Devletin üstlendiği hakemlik rolü Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu'nun 265. maddesi uyarınca, uzlaşmacı yöntemlerle iş anlaşmazlıklarını çözmektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren sendikalar, 1993 yılında sendikalar kongresinde kurulan Azerbaycan Sendikaları Konfederasyonu'nda birleşmişlerdir. Azerbaycan Sendikalar Konfederasyonu, 1992'den beri hükümet ve işveren dernekleriyle birlikte ILO'da ve 2000'den beri Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun bir üyesidir.

Türk endüstri ilişkileri sistemi, yasalar tarafından düzenlenmesinden, devletin işveren olmasından, işsizlik ve istihdam yapısından etkilenmektedir. 1980 sonrası ortaya çıkan ekonomik gelişmeler endüstri ilişkileri sistemine, işçi sendikacılığına ve grev uygulamalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşmasıyla Türkiye Cumhuriyeti Batı dünyası ile olan ilişkilerinde yeni bir sürece girmiş ve bu durum Türkiye'de hemen her alanda kendini göstermiştir. Bu durum endüstri ilişkilerinde de görülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Türk çalışma hayatının yeniden yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmuş ve çalışma hayatını yakından ilgilendiren ekonomik,

sosyal ve siyasal koşullar, uygulamada karşılaşılan sorunlar, esnekleşme gereksinimi, Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü normlarına uyum sağlama zorunluluğu, Türkiye'nin AB'ne uyum süreci dikkate alınarak çalışma hayatına pekçok değişiklik ve modern uygulamalar getirilmiştir. Türkiye'nin değişen ve yenilenen sosyal politikası beraberinde Türk endüstrisinin başarısını da kamçılamiş, Türk ekonomisi marka ve kurumsallaşmada önemli başarılar elde etmiştir.

Türkiye'de 2012 yılında 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası” çıkarılmıştır. 2018 başında Türkiye'de işçi sendikalarına üye işçilerin sayısı 1,7 milyon olarak belirlenmiştir. Sendikalı işçilerin 925 bini Türk-İş, 615 bini Hak-İş, 149 bini de DİSK'e bağlı sendikalara üyedir. Türkiye'de işçiler arasında sendikalaşma oranı yüzde 12 olarak saptanmıştır. Sendikal grevlerin Türk ekonomisinin genel performansı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı bilinmektedir. Türkiye büyüyen ekonomisiyle dünyanın stratejik ve yatırım çeken ülkelerinden biridir. Bu nedenle Türkiye'de grev uygulamalarının minimuma indirilebilmesi amacıyla işçi sendikaları ile işverenler arasında karşılıklı anlayış içinde işbirliğinin geliştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 19. Türkiye ve Azerbaycanının karşılaştırılması.

Türkiye	Azerbaycan
Endüstri ilişkileri. Endüstri İlişkilerinin Aktörleri	
1. İşçiler ve Sendikaları 2. İşverenler ve Sendikaları 3. Devlet Türkiye’de sendikalar ve örgütlenmeyle Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ilgilenmektedir	1. İşçiler ve Sendikaları 2. İşverenler ve Sendikaları 3. Devlet Azerbaycan’da sendikalar ve örgütlenmeyle Azerbaycan Sendikaları Konfederasyonu ilgilenmektedir.
Toplu Pazarlık ve Toplu İş Sözleşmeleri	
Türkiye’de Sendikaların faaliyetleri 6356 sayılı “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Yasası” ile yönetilmektedir.	Sendikaların faaliyetleri Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, Azerbaycan Cumhuriyeti “Sendikalar Hakkında Kanun” ve Azerbaycan Cumhuriyeti İş Kanunu ile yönetilmektedir.
Türkiye’de ilk toplu sözleşme 13 Temmuz 1776 tarihinde Kütahya’daki çini atölyesi sahipleri ile bu atölyelerde çalışan kalfa ve çıraklar arasında yapılmıştır.	Azerbaycanda ilk toplu sözleşme 1904’te, dünyada ilk defa Bakü petrol işçileri ve işverenler arasında tarihte "Mazut sözleşmesi" olarak adlandırılan ilk toplu sözleşmedir.
Toplu İş Uyuşmazlıkları ve Çözüm Yolları	
1. Barışçı çözüm yolları 1.1. Uzlaştırma 1.2. Arabuluculuk 1.3. Hakem 2. Mücadeleci çözüm yolları 2.1. Grev 2.2. Lokavt	1. Barışçı çözüm yolları 1.1. Uzlaştırma 1.2. Arabuluculuk 1.3. İşçi tahkimi 1.4. Hakem 2. Mücadeleci çözüm yolları 2.1. Grev 2.2. Lokavt
Türkiye ve Azerbaycan’da endüstri ilişkileri sistemlerinin pekçok ortak yönü bulunmaktadır. Devletin denetleyici, düzenleyici ve kanun uygulayıcı rolü iki ülkede de en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke endüstrisinin grev uygulamaları gibi uyuşmazlıklardan zarar görmemesi için devlet uzlaşmacı rolünü etkin bir şekilde uygulamalıdır. Her iki ülkenin endüstri ilişkilerinin tarihsel süreçleri ele alındığında gelişime açık oldukları görülmektedir.	

Türkiye ve Azerbaycan’da endüstri ilişkileri sistemlerinin pekçok ortak yönü bulunmaktadır. Devletin denetleyici, düzenleyici ve kanun uygulayıcı rolü iki ülkede de en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülke endüstrisinin grev uygulamaları gibi

uyuşmazlıklardan zarar görmemesi için devlet uzlaşmacı rolünü etkin bir şekilde uygulamalıdır. Her iki ülkenin endüstri ilişkilerinin tarihsel süreçleri ele alındığında gelişime açık oldukları görülmektedir.

Azerbaycan Sovyetlere bağımlı olduğu için sendikalar çok gelişmemiştir. Azerbaycan'da endüstri ilişkileri devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişmeye başlamış ve bu yüzden yeterince gelişmemiştir. Sovyetler döneminde Endüstri devletin elindeydi ve özel fabrikalar olmadığı için sendikalar da gelişmemiştir. Bu süreçte devlet yasalarınca Grev ve Lokavt yasaklanmıştı. Azerbaycanda sendikalar Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra gelişmeye başlamıştır. Ülkede en gelişmiş Endüstri Petrol Endüstrisidir. Ve bu yüzden en gelişmiş sendika Azerbaycan Petrol ve Gaz Sanayi İşçileri Sendikasıdır.

KAYNAKÇA

Acar, F. (2013). Türkiye Ekonomisine Genel Bakış (2001 - 2013), ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi / Cilt: 1 / Sayı: 2 / Ekim-Aralık 2013 / Sayfa: 15-32 Labour World / Volume: 1 / Issue: 2 / October-December 2013/.

Akan, T. (2005). Endüstri İlişkileri Sisteminin Teorik Çerçevesi Olarak Stratejik Endüstri İlişkileri Sistemi: Türkiye Örneği, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi Cilt:7 Sayı:2 , Haziran.

Akyıldız, H. ve Eroğlu, Ö. (2004). Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Uygulanan İktisat Politikaları. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1).

Alacahan, D. N. (2008). 1980 Sonrası Türkiye’de Kalkınma Planlarındaki Ekonomik Hedeflerin Gerçekleşme Düzeyleri, Sosyal Bilimler Dergisi 2008,(1).

Altan, Ö. Z. (2004). Sosyal politika (No. 790). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Aslan, İ. Y. ve Şenyüz, D. (2012). İşletme Hukuku, 4. Baskı, Osmangazi/Bursa, Ekin Yayınevi.

Boratav, K. 2003 Türkiye İktisat Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi.

Bulur, A. (2007). “Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yolları Ve Arabuluculuk Yöntemi”, Ankara Barosu Dergisi, Sayı 4, Güz 2007.

Caniklioglu, N. (2013). 6356 Sayılı Kanuna Göre Grev Yasakları Ve Grevin Ertelenmesi. Çalışma ve Toplum.

Canpolat, T. (2013). 6356 Sayılı Kanunda Barışçıl Çözüm Yolu Olarak Arabuluculuk Çalışma Ve Toplum, 2013/4

Cerev, G. Ve Yenihan, B.(2015) Çalışma İlişkileri Çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri Personelinin Sendikal Hakları Üzerine Bir İnceleme, Çalışma İlişkileri Dergisi, Cilt 6, Sayı 2.

Cerev, G. ve Yenihan, B. (2010). Çalışma İlişkileri Çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri Personelinin Sendikal Hakları Üzerine Bir İnceleme. Çalışma İlişkileri Dergisi, 6(2).

Çavdar, Tefrik 2003 Türkiye Ekonomisinin Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi.

Çetik, M. ve Akkaya, Y. (1999). 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri: Araştırma Raporu. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını.

- Demir, F. (2006). Sorularla Toplu İş Hukuku, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Durdu, Z. (2009). “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke), 2009, (22).
- Ekin, N (1976) Endüstri İlişkileri, Elektronik Ofset, İstanbul, 1976.
- Ekin, N. (1989). Endüstri İlişkileri, Beşinci Baskı, İşletme Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ekiz, C. ve Somel, A. (2005). Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi. AÜ SBF-GETA Tartışma Metinleri, (81).
- Erat, V. ve Arap, İ. (2017). Kalkınmadan Rekabete Türkiye’de Planlamanın Dönüşümü, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 18:
- Eşiyok, B. A. (2006). İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004), Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş Ekonomik Araştırmalar, Araştırma Müdürlüğü Şubat, Ankara.
- Evren, Ö. K. (2010) İş Güvencesinde Tahkim Ve İçerik Denetimi, Mali Çözüm Dergisi.
- Fossum, John A. (1995) Labor Relations: Development, Structure, Process, 6th Edition, Chicago, Irwin Publishing.
- Görmüş, A. (2012). Türkiye’de Toplu Pazarlık Düzeyleri Ve Yeni Gelişmeler, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi Vol/Cilt: 1, No/Sayı: 2
- Gülmez, M. (1991). Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi), Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- Güven, S. (1995). Sosyal Politikanın Temelleri, Bursa 1995.
- Kağnıcıoğlu, D. (2001). İnsan Kaynakları Yönetimi ve Değişen Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 1
- Kaya, V. ve Yalçınkaya, Ö. (2014). Nüfus Ekonomik Büyüme Kaynağı Olabilir Mi? “En Az Üç Çocuk” Politikasına Tarihsel Bir Bakış. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28(1).
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (1994). Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kocabaş, F. (2002). Küreselleşme Sürecinde İşveren Sendikalarında Yeniden Yapılanma Gereksinimi. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 2

Koçak, O. (2013). Sosyal Sorumluluk Ve İnsani Değerler, Endüstri İlişkileri Etiği, Çerçeve Dergisi, Sayı60 (1).

Koray, Meryem, Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.

Koray, Meryem. (1992) **Endüstri İlişkileri**, Banka-Sigorta İşçileri Sendikası, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları 22, İstanbul.

Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:32, Sayı:2.

Kutal, M. (1968). Toplu İş Uyuşmazlıkları Ve Barışçı Çözüm Yollarıyla Çözümlemesi, Sosyal Siyaset Konferansları, Sayı: 19, İstanbul.

Kutlu, E. (2004). İktisadi Kalkınma ve Büyüme. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Mahiroğulları, A. (1980). 1980 Sonrası Türk Ve Fransız Sendikacılığı, Kamu-İş Yayınları, Ankara, 2000.

Makal, A. (1997). Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma ilişkileri, 1850-1920: Türkiye çalışma ilişkileri tarihi. İmge Kitabevi.

MMO Yönetim Kurulu, “1923-1980 Döneminde Ülkemizde Planlar ve Madencilik Sektörü”, Türkiye Madencilik Bilimsel ve Teknik 9. Kongresi, TMMOB-MMO Yayını, Ankara 1985.

Nusret Ekin. , (1996) “Endüstri İlişkileri”, Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Önsal, N. (2010). Endüstri İlişkileri Notları, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Yorum Basın, Ankara.

Özçelik, A. O. (1995) Endüstri İlişkileri Sistemi İçinde Yönetim - Sendika İlişkileri, Yönetim, Yıl: 6 Sayı: 20 Ocak 1995.

Özdemir, M. Ç. (2003). İş Mücadelesine Katılmayan İşçilerin Hukuki Durumları, Kamu-İş; C: 7.

Özdemir, V. (2014). Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyimleri, Marmara Üniversitesi.

https://dumludag.files.wordpress.com/2013/09/ozdemir_planlama.pdf

Özsoy, E. C. ve Tosunoğlu, T. B. (2017). GSYİH'nin Ötesi: Ekonomik Gelişmenin Ölçümünde Alternatif Metrikler, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 26, Sayı 1, 2017.

Öztürk, M. (2013). Sendikal Demokrasinin Örgütlü Hareketler Açısından Önemi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.18, S.2.

Pool, M. (2003). Industrial Relations Origin And The Patterns Of National Diversity, Routledge Publication, Uk.

Salep, M. (2017). Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), Turkish Studies, Volume 12/12

Soyak, A. (2003). Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı? Doğuş Üniversitesi Dergisi, 4(2).

Sönmez, A. ve Şimşek, F. (2011). Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (6:2)

Sungur, O. 2015, “2000 Sonrası Türkiye Ekonomisi: Büyüme, Enflasyon, İşsizlik, Borçlanma ve Dış Ticarete Gelişmeler”, Toplum ve Demokrasi, 9 (19-20), Ocak.

Şafak, C. (2008), Türkiye’de Grup Toplu Pazarlığı, Çalışma Ve Toplum, Sayı: 19, 2008/4.

Şenkal, A. (1999). Sendikasıız Endüstri İlişkileri, KAMU-iş Yayını, Ankara.

Takım, A. (2011). Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları, Maliye Dergisi Sayı 160 Ocak – Haziran.

Taş, H. Y. (2012). Toplumsal Sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar Ve Sendikaların Geleceği, Hak-İş Uluslararası Emek Ve Toplum Dergisi © Cilt: 1, Yıl: 1, Sayı: 1 (2012/1) Issn: 2147-3668

TOBB (2011). Ekonomik Rapor 2010, Ankara ISBN: 978-9944-60-897-8 TOBB Yayın No: 2011/135

Tokol, A. (2011). Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler, 3.Baskı, Dora Yayıncılık.

Tokol, A. (2011a). Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.

Tokol, A. (2011b). “Sosyal Politikanın Tarafları”, Sosyal Politika, Editör Aysen Tokol ve Yusuf Alper, 1. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa.

Tokol, A. (2001). Endüstri İlişkileri Ve Yeni Gelişmeler, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No: 173, Vipaş A.Ş. Yayın No: 49, Bursa.

TUSİAD, (2018). 2018 Yılına Giren Türkiye ve Dünya Ekonomisi, Ekonomik Araştırmalar Bölümü Ocak, Yayın No: TUSİAD-T/2017-12/587, İstanbul.

Tüzünkan, D. (2014). Türkiye'de Uygulanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının İstihdam Politikaları Açısından Değerlendirilmesi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Volume 8 (2) 2015.

Uçkan, B. ve Kağnıcıoğlu, D. (2004). Endüstri İlişkileri. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

Uçkan, B. ve Kağnıcıoğlu, D. (2011) Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi, Yayınları, Eskişehir.

Uçkan, B. ve Kağnıcıoğlu, D. Çalış, Ş. (2013). Endüstri İlişkileri, Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2640, Eskişehir.

Yavuz, H. ve Yavuz, Ö. G. S. (2015). Türkiye'nin AB'ye Üyelik Sürecinin Mali Göstergeler Açısından AB'nin Yeni Üye Ülkeleriyle Karşılaştırılması.

Yıldırım, E. (1997) Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme, Değişim Yayınları.

Yıldırım, Engin ve Mahmut Demirkan. (2001) Endüstri İlişkileri (Ders Notları), Sakarya.

Yüksel, Ö. (2003). İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitapevi, Ankara.

Yükselen, Z. (2017). Türkiye Ekonomisinin Makroekonomik Performansı (2017 Yılı Ocak- Eylül Dönemi), (<https://www.researchgate.net/publication/321805876>) Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018

ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı). (2014) Sendikalar Ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu İlgili Yönetmelikler, (https://www.csqb.gov.tr/media/2057/sendika_yonetmelik.pdf) Erişim Tarihi: 18. Nisan 2018

DPT (1963). Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963 - 1967, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018

DPT (2007) Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007 -2013 Yerleşme Şehirleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu Ankara.

T.C. Merkez Bankası (2017). Finansal İstikrar Raporu - Kasım
(<http://www.tcmb.gov.tr>) Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2018

TÜİK (2014), Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2013, Eylül. (www.tuik.gov.tr)
Erişim Tarihi: 24 Nisan 2018

Ə. Əhmədov. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı. 2010.

M. Əliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşması və inkişaf problemləri. Bakı.
2000.

D. Vəliyev, Azərbaycanın global iqtisadiyyata inteqrasiyası, Bakı, 2014.

S. İbadov, Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı. 2011.

T. İ. Kərimova “İqtisadiyyatın investisiya potensialı: formalaşması və istifadə
mexanizmləri” Bakı, 2008.

T. H. Hüseynov “Azərbaycanda investisiyalar (gəlirlər, investisiyalar,
sənayeləşdirmə, məşğulluq)” Bakı, 2009.

“Kollektiv müqavilələr və sazişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu.
Bakı şəhəri, 1996-cı il.

“Həmkarlar ittifaqları haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı şəhəri,
1994-cü il.

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi.

http://senaye.gov.az/az/normative_programs/industry_development (Erişim Tarihi:
14.12.2018)

<http://www.e-qanun.az/framework/6506> (Erişim Tarihi: 26.11.2018)

<http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=1&lang=az> (Erişim Tarihi:
09.10.18)

<http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=26&lang=az> (Erişim Tarihi:
09.10.18)

<http://ahik.org/articles/view/neft2> (Erişim Tarihi: 25.11.18)

<https://www.stat.gov.az/source/industry/> (Erişim Tarihi: 24.10.18)

<https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/> (Erişim Tarihi: 24.10.18)

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ (Erişim Tarihi: 26.10.18)

<https://www.cbar.az/lpages/statistics/key-macroeconomic-indicators/> (Erişim
Tarihi: 26.10.18)

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/ (Erişim Tarihi: 15.11.18)

Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf nazirliyinin və Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları. (Erişim Tarihi: 16.10.18)

https://www.stat.gov.az/menu/2/strategy/strategy_plan.pdf

(Erişim Tarihi: 16.10.18)

<https://www.stat.gov.az/source/millennium/> (Erişim Tarihi: 10.11.18)

https://www.stat.gov.az/source/price_tarif/ (Erişim Tarihi: 30.10.18)

<https://uploads.cbar.az/assets/5fe8b5f6ac961fb94cfe09693.xlsx> (Erişim Tarihi: 30.10.18)

<https://www.cbar.az/assets/3566/1.1.pdf> (Erişim Tarihi: 30.10.18)

<http://senaye.gov.az/content/html/3448/attachments/STAT%C4%B0ST%C4%B0K%20M%C6%8FLUMAT%20BAZASI.xlsx> (Erişim Tarihi: 26.10.18)

<https://www.cbar.az/lpages/statistics/key-macroeconomic-indicators/> (Erişim Tarihi: 26.10.18)

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13264.pdf>

(Erişim Tarihi: 22.10.18)

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13264.pdf>

(Erişim Tarihi: 15.11.18)

http://sai.gov.az/upload/files/REY_ICRA-2015.pdf (Erişim Tarihi: 15.11.18)

https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/az/009.xls

(Erişim Tarihi: 22.11.18)

http://sai.gov.az/upload/files/ICRA-2016-SON_FINAL.pdf

(Erişim Tarihi: 22.11.18)

<https://www.stat.gov.az/source/industry/az/002.xls> (Erişim Tarihi: 22.11.18)

<https://www.stat.gov.az/source/industry/az/001.xls> (Erişim Tarihi: 20.11.18)

https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/prices_2018.zip

(Erişim Tarihi: 20.11.18)

<http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=9&lang=az>

(Erişim Tarihi: 22.11.18)

<http://www.azstat.org/MESearch/search?departament=22&lang=az>

(Erişim Tarihi: 22.11.18)

http://iqtisadiislahat.org/store/media/documents/SYX/2017/1_Milli_iqtisadiyyat_op_t.pdf (Erişim Tarihi: 26.11.18)

<http://ahik.org/page/view/ahik-haqqinda-qisa-melumat>

(Erişim Tarihi: 26.11.18)

https://az.wikipedia.org/wiki/H%C9%99mkarlar_ittifaq%C4%B1

(Erişim Tarihi: 26.11.18)

<http://www.mahfiegilmez.com/> (Erişim Tarihi: 26.05.2018)

http://www.memursen.org.tr/multimedia/arge/Turkiye_GSYİH_Gelisimi_Sonuc.pdf

f. (Erişim Tarihi: 26.04.2018)

https://ekonomi.isbank.com.tr/Userfiles/pdf/dteg_201803.pdf

(Erişim Tarihi: 26.05.2018)

<http://www.sbb.gov.tr/ekonomik-veriler/#1540461995857-3570233a-09e6>

(Erişim Tarihi: 03.12.2018)

<http://ekonomiatlasi.com/enflasyon-orani> (Erişim Tarihi: 03.12.2018)

<http://bilingumruk.com/turkiyenin-yillara-gore-dis-ticaret-rakamlari-2005-2017/>

(Erişim Tarihi: 03.12.2018)

<https://www.paraborsa.net/i/turkiyede-yillara-gore-issizlik-oranlari-1990-2014/>

(Erişim Tarihi: 03.12.2018)

<http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27587>

(Erişim Tarihi: 03.12.2018)